

Σημειώσεις για το Μάθημα

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Μεσογείου

Διδάσκων: **Ιωάννης Σακκάς**

2^ο εξάμηνο (χειμερινό), Υποχρεωτικό Κορμού

Ρόδος, 2022-23

Το μάθημα αυτό εξετάζει τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία του μεσογειακού χώρου. Ξεκινά από τα μεσαιωνικά χρόνια με την παρουσία των Αράβων στην ανατολική Μεσόγειο και φτάνει ως τις σύγχρονες εξελίξεις (ζητήματα όπως το κυπριακό και το παλαιστινιακό). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε τρεις περιοχές: του ευρωπαϊκού Νότου, των χωρών της ανατολικής Μεσογείου και των χωρών του Μαγρέμπ.

Μετά την ολοκλήρωση του μαθήματος οι φοιτητές θα:

- α) γνωρίζουν την ιστορία των σημαντικότερων πολιτισμών και κρατών που αναπτύχθηκαν/δημιουργήθηκαν στο μεσογειακό χώρο,
- β) έχουν κατανοήσει τη σημασία της Μεσογείου στο παγκόσμιο ιστορικό γίγνεσθαι,
- γ) έχουν κατανοήσει την αλληλεπίδραση πολιτισμών και κρατών στο μεσογειακό χώρο καθώς και τα ποικίλα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπισαν,
- δ) έχουν αποκτήσει το αναγκαίο γνωστικό υπόβαθρο για να μπορούν να προσεγγίσουν σύγχρονα ζητήματα του μεσογειακού χώρου.

Θεματικές ενότητες μαθήματος:

1. Εισαγωγικό για Μεσόγειο - Μπορντέλ
2. Οι Άραβες στη Μεσόγειο
3. Οι Οθωμανοί
4. Οι Μεγάλες Δυνάμεις στη Μεσόγειο, 17^{ος}-19^{ος} αι.
5. Ο Μεγάλος Ασθενής στην ανατολική Μεσόγειο
6. Η Μεσόγειος του Μεσοπολέμου
7. Η Μεσόγειος από το Β Παγκόσμιο Πόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο
8. Περιφερειακές Διενέξεις: Κυπριακό
9. Περιφερειακές Διενέξεις: Παλαιστινιακό
10. Η Μεσόγειος μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Βασική βιβλιογραφία:

- F. Braudel, *Η Μεσόγειος*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια 1990 (ως εισαγωγικό βιβλίο για τη Μεσόγειο).
- D. Abulafia και άλλοι, *Η Μεσόγειος στην Ιστορία*. Αθήνα, Πατάκης, 2004 (η εισαγωγή του και τα κεφ. 8 και 9, 1700-2000).
- J. Carpentier και άλλοι, *Ιστορία της Μεσογείου*. Πατάκης, 2004.
- A. Nouschi, *Η Μεσόγειος τον 20^ο αι.* Αθήνα, Μεταίχμιο 2003 (η γεν. εισαγωγή του)
- Ηρακλείδης, Α. 1991. *Η Αραβοϊσραηλινή Αντιπαράθεση*. Αθήνα, Παπαζήσης.
- Σακκάς, Ι. 2002. *Οι Άραβες στη Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή. Ιστορία και Κοινωνία* (κεφ. 6, 'Η Παλαιστίνη και η Αραβο-Ισραηλινή Αντιπαράθεση). Αθήνα, Πατάκης.
- Ηρακλείδης, Αλ., *Κυπριακό Πρόβλημα, 1947-2004. Από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Ι. Σιδέρης, 2006.
- Ριζάς, Σωτ., *Οι ΗΠΑ, η δικτατορία των Συνταγματαρχών και το Κυπριακό Ζήτημα, 1967-74*, Πατάκης, 2002.

Για το νέο διεθνές σύστημα μετά το 1989 και τον αμερικανικό ηγεμονισμό βλ. Α. Πλατιάς, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995 και Κ. Αρβανιτόπουλος, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Ιδεολογικά Ρεύματα*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2000..

- Β. Φούσκας, *Ζώνες Πολέμου. Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική στα Βαλκάνια και στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2003.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΛΕΞΗ ΓΙΑ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΜΠΡΟΝΤΕΛ
(δείτε το σχετικό power point)

---

2. Οι Άραβες στη Μεσόγειο

Οι Άραβες ήταν νομαδικά φύλα στην περιοχή της Σαουδικής Αραβίας. Τον 7^ο αιώνα ο Μωάμεθ κήρυξε τον ισλαμισμό και η νέα θρησκεία γρήγορα διαδόθηκε με το λόγο και το σπαθί. Οι Άραβες επεκτάθηκαν στη Μεσόγειο και δημιούργησαν δυο μεγάλες δυναστείες, των Ομεϋαδών και των Αμπασιδών. Ανέπτυξαν σχέσεις με το Βυζάντιο και η αλληλεπίδραση ήταν σημαντική.

Οι Ομεϋάδες και το χαλιφάτο της Δαμασκού

Επί δυναστείας των Ομεϋαδών (Ουμαουίν, 661-750) οι Άραβες έφτασαν από την πρωτεύουσά τους Δαμασκό έως τη βορειο-δυτική Ινδία, τις νότιες ρωσικές στέπες και την Ιβηρική Χερσόνησο (Ανδαλουσία), ενώ προσπάθησαν χωρίς επιτυχία να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη (672-8 και 717-8) και να εισβάλουν στη δυτική Ευρώπη από την Ισπανία. Τον 8^ο και 9^ο αι. συχνές ήταν οι συγκρούσεις βυζαντινών και Αράβων για την κυριαρχία στη Μεσόγειο.

Η δυναστεία των Ομεϋαδών αποτέλεσε μια αραβική συγκεντρωτική μοναρχία με πρότυπο τη βυζαντινή, βασισμένη στις ηγετικές αραβικές φυλές, μια αριστοκρατία με πολλά προνόμια. Οι υπόλοιποι ανήκαν στους μαουάλι, στους μουσουλμάνους μη αραβικής καταγωγής (Πέρσες, Αραμαίους, Αιγύπτιους, Βέρβερους) και τους ντίμις (μη μουσουλμάνους) (Η διάκριση Αράβων και μη Αράβων ήταν όχι τόσο εθνική όσο οικονομική και κοινωνική). Η διακυβέρνηση ήταν περισσότερο πολιτική και οικονομική – φυλετική - παρά θρησκευτική. Η διοίκηση του χαλίφη ασκούσαν από τον ίδιο και ένα συμβούλιο σείχηδων με διαβουλεύσεις με εκπροσώπους των φυλών.

Επί Αμπντ αλ-Μαλίκ (685-705) η αυτοκρατορία έγινε ισχυρή και εμπλουτίστηκε με μεγάλα δημόσια έργα. Επί Ουαλίντ (705-15) το βασίλειο απλώθηκε προς την Ινδία και τη βόρεια Αφρική ως την Ισπανία (711). Το 732 οι μουσουλμάνοι ηττήθηκαν από το στρατό του Κάρολου Μαρτέλου στο Πουατιέ. Αυτή η ήττα οριοθέτησε και την περιοχή της ισλαμικής διείσδυσης στην Ευρώπη.

Πολιτισμός: Ο πρώτος αραβοϊσλαμικός πολιτισμός αναπτύχθηκε βασισμένος στο συροβυζαντινό. Στη Δαμασκό άνθησαν οι θεολογικές αναζητήσεις ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς (τότε αναδείχθηκε ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός). Επίσης αναπτύχθηκε η αρχιτεκτονική των τεμενών (Θόλος του Βράχου, τέμενος της Μεδίνα, το περίφημο τέμενος της Δαμασκού) και η αρχιτεκτονική και η διακόσμηση με νατουραλιστικά θέματα των ιδιωτικών χώρων (παλατιών, σπιτιών). Η επικράτηση των Αμπασιδών επέφερε την εξάλειψη των μνημείων πολιτισμού των Ομευαδών, από τα οποία έχουν μείνει μόνα λίγα κυρίως θρησκευτικά μνημεία.

Ο Θόλος του Βράχου (εκεί έγινε η θυσία του Αβραάμ)
Ιερουσαλήμ

Οι Αμπασιδες και το χαλιφάτο της Βαγδάτης

Οι Αμπασιδες (Αμπασίιν, 750-1258) ήταν Χασμιμίτες, δηλαδή θεωρούνταν οι ηγέτες του ισλάμ, επειδή προέρχονταν από μέλη του Οίκου του Προφήτη Μωάμεθ (ο ιδρυτής αλ-Μπας ήταν απόγονος ενός θείου του προφήτη). Η επικράτηση της δυναστείας οφειλόταν σε επανάσταση των μαουάλι (μη

Αράβων μουσουλμάνων) περσικής κυρίως καταγωγής κατά της αραβικής αριστοκρατίας των πόλεων (επανάσταση της ισότητας, κοινωνικής αλλά και εθνικής Άραβες-Πέρσες, ισότητα για όλους τους μουσουλμάνους). Στη συνέχεια η ευγενική καταγωγή και το φυλετικό γόητρο έχασαν την αξία τους. Η ταυτότητα της νέας ηγετικής ελίτ και όλης της αυτοκρατορίας δεν ήταν ο αραβισμός αλλά η θρησκεία, το ισλάμ. Το πρόσωπο του χαλίφη είναι πλέον ιερό (η σκιά του Αλλάχ στη γη) και συμβολίζει την ενότητα της θείας και της κρατικής θέλησης (ελέω Θεού μοναρχία ασιατικού τύπου). Ο χαλίφης είναι συγκεντρωτικός και θεωρείται όχι διάδοχος του Προφήτη αλλά εκπρόσωπος του Θεού στη γη (όπως ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου).

Όμως οι Άραβες διατήρησαν κάποια υπεροχή, αφού τα αραβικά ήταν η γλώσσα της θεολογίας και του νόμου. Πρωτεύουσα της νέας δυναστείας και όλων των μουσουλμάνων έγινε η Βαγδάτη (762). Ο χαλίφης μεταβλήθηκε σε απόλυτο μονάρχη διεκδικώντας θεϊκή προέλευση για την εξουσία του και περιβαλλόταν από μια πολύπλοκη και ιεραρχημένη αυλή στρατιωτικού κυρίως χαρακτήρα. Επικεφαλής του διοικητικού μηχανισμού και της εκτελεστικής εξουσίας ήταν ο βεζίρης. Στην περιφέρεια την εξουσία ασκούσαν οι εμίρηδες. Ο στρατός αρχικά αποτελούνταν κυρίως από μισθοφόρους περσικής καταγωγής.

Επί βασιλείας του Χαρούν αλ-Ρασίντ (786-809) η δυναστεία έφτασε στο απόγειο της ισχύος της. Ο ίδιος ο χαλίφης έγινε προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών και στο χαλιφάτο άνθισε ένας πρωτόγνωρος πολιτισμός. Επρόκειτο για το χρυσό αιώνα του μουσουλμανικού κόσμου (εποχή της *raha islamica*). Το έργο του συνέχισε ο αριστοτελικός αλ-Μαμμούν (813-33), ο οποίος χρησιμοποίησε τον τίτλο Ιμάμ. Ο επόμενος χαλίφης, αλ-Μουτάσιμ, οργάνωσε προσωπικό στρατό από Μαμελούκους (Τούρκους μισθοφόρους), εισάγοντας το κεντροασιατικό στοιχείο στη Μέση Ανατολή. Με τον χαλίφη αυτό αρχίζει η παρακμή του χαλιφάτου. Από το 940 και μετά ο χαλίφης είναι πρόσωπο με συμβολική ισχύ και η πραγματική εξουσία έχει περάσει σε τοπικούς ηγεμόνες, που ιδρύουν κληρονομικά εμιράτα.

Μεγάλο Τέμενος Σαμάρρα, Ιράκ

Παλάτι Αμπασσιδών

Ο πολιτισμός του χαλιφάτου: Διαδόθηκε η χρήση του χαρτιού και έτσι έγινε δυνατή η γρήγορη και φθηνή παραγωγή βιβλίων, που οδήγησε σε μια πνευματική και πολιτιστική ώθηση. Τότε εμφανίστηκε η συλλογή των παραμυθιών με τίτλο Χίλιες και Μία Νύχτες. Ένα μεγάλο μέρος της κληρονομιάς της αρχαίας Ελλάδας έγινε γνωστό στη Δύση μέσω της αραβικής γλώσσας από μεταφράσεις Σύριων ελληνομαθών στο πολύ-πολιτισμικό και κοσμικό περιβάλλον της Βαγδάτης. (γραπτά του Αριστοτέλη, του Ευκλείδη, του Πτολεμαίου, του Γαληνού του Ιπποκράτη). Δημιουργήθηκε ο Οίκος της Σοφίας, ένα είδος αραβοϊσλαμικού πανεπιστημίου. Αναπτύχθηκαν η αλχημεία, η φαρμακευτική, η αστρονομία και η αστρολογία, εισήχθησαν οι έννοιες του ναδίρ και του ζενίθ. Η άλγεβρα, η γεωμετρία και η τριγωνομετρία ήταν κυρίως αραβική εξέλιξη των μαθηματικών. Εφευρέθηκε το σύμβολο του μηδέν. Στο πολιτισμικό κλίμα του χαλιφάτου της Βαγδάτης ο νεότερος κόσμος χρωστάει τη γένεση της κοινωνικής ιστορίας και κοινωνιολογίας από το Τυνησίο Ιμπν Χαλντούν.

Στη φιλοσοφία ο ορθολογισμός του Αριστοτέλη συνδυάστηκε με τις ιδέες του Κορανίου. Ο Ορθός Λόγος ήταν η αντανάκλαση του Απόλυτου Λόγου, που είναι ο Θεός. Ως μουσουλμάνοι φιλόσοφοι ξεχώρισαν οι Γιακούμπ αλ-Κίντι και ιδιαίτερα ο Άμπου Νασρ αλ-Φαράμπι. Ο δεύτερος πίστευε ότι το ισλάμ ήταν η πιο έλλογη θρησκεία απ' όλες τις προηγούμενες, επειδή τονίζει τη σημασία του Νόμου. Το Ισλάμ μπορούσε να οδηγήσει την κοινωνία στην ιδανική πολιτεία μέσω της ελπίδας και του φόβου (ελπίδα για να θέλουν και φόβο για να υπακούουν). Ο αλ-Φαράμπι έθεσε τη θρησκεία στην υπηρεσία της πολιτικής και έκανε τη θεολογία κλάδο της πολιτικής επιστήμης.

Κατά τη διάρκεια της δυναστείας αναδείχθηκαν δύο από τους πιο σημαντικούς διανοητές του Μεσαίωνα: ο **Αβικένας** (980-1037) στη Μεσοποταμία και ο **Αβερρόης** (1126-1198) στην Ισπανία. Ο Αβικένας μελέτησε ιδιαίτερα τον Αριστοτέλη και έγραψε πλήθος βιβλίων, που καλύπτουν όλους σχεδόν τους τομείς της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Ο Αβερρόης, που ήταν και αυτός πολυγλωσσικός, δίδαξε, ανάμεσα στα άλλα, το άφθαρτο της ύλης (=αιωνιότητα του κόσμου) και την εξάρτηση της ψυχής από το σώμα (=θνητότητα της ψυχής).

Το εμπόριο αναπτύχθηκε σε όλη την περιοχή της Ευρασίας. Μεγάλη άνθηση γνώρισαν η υφαντουργία (ενδύματα, χαλιά, υφάσματα επιπλώσεων, μαξιλάρια) η αγγειοπλαστική, η μεταλλουργία, η σαπυνοποιία και η αρωματοποιία. Στον τραπεζικό κλάδο ασχολούνταν κυρίως χριστιανοί και Εβραίοι (η τοκογλυφία απαγορεύεται στο ισλάμ).

Οι Άραβες και το Βυζάντιο

Στα χρόνια του αυτοκράτορα Ηράκλειου (610-641) ενοποιήθηκαν οι αραβικές φυλές και δημιούργησαν θεοκρατικό κράτος (χαλιφάτο). Κατέλυσαν την περσική αυτοκρατορία και συγκρούστηκαν με τους Βυζαντινούς καταλαμβάνοντας τεράστιες εκτάσεις στην Ασία και τη Β. Αφρική. Από τον 7ο αιώνα αραβικοί στόλοι άρχισαν τις επιδρομές στην Κύπρο, τη Ρόδο, την Κρήτη, τη Σικελία, τη Θεσσαλονίκη και άλλα νησιά και λιμάνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ πολίorkησαν και την Κωνσταντινούπολη (717-8 επί Λέοντα του Ίσαυρου).

Η Πόλη και τα περίχωρά της κατά τη βυζαντινή εποχή

Η επέκταση των Αράβων στη Μεσόγειο

Σταδιακά, οι Βυζαντινοί πέρασαν στην αντεπίθεση, αμύνθηκαν με το στρατό και το περίφημο «υγρόν πυρ» και το 10ο αι. οι Άραβες αναγκάστηκαν να σταματήσουν τις επιδρομές. Η αναχαίτιση των Αράβων από τους Βυζαντινούς σταμάτησε οριστικά την προσπάθειά τους για εξάπλωση στα Βαλκάνια και την κεντρική Ευρώπη.

Οι ανταλλαγές

Πολεμικές αναμετρήσεις εναλλάσσονται με περιόδους ειρηνικής επικοινωνίας ανάμεσα σε Βυζαντινούς και Άραβες, που έχουν ως αποτέλεσμα εμπορικές επαφές και πολιτισμικές ανταλλαγές. Οι Άραβες συνεχίζουν τη μεγάλη βυζαντινή παράδοση τόσο στην υαλουργία όσο και στην κεραμική, δημιουργώντας νέα σχέδια και τύπους. Βυζαντινά και αραβικά γυάλινα και κεραμικά αγγεία με εμφανείς ομοιότητες κυκλοφορούν ευρέως στις αγορές της Μεσογείου.

Τους Βυζαντινούς μιμήθηκαν οι Άραβες και στα νομίσματα (αρχικά δεν είχαν δικό τους νόμισμα και χρησιμοποιούσαν το ισχυρότερο νόμισμα της εποχής, το βυζαντινό), τα «αραβοβυζαντινά». Απεικονίζουν το Βυζαντινό αυτοκράτορα και φέρουν χριστιανικά σύμβολα με ελληνικές και αραβικές επιγραφές. Σταδιακά το αραβικό νόμισμα αυτονομήθηκε και έφερε στο εξής μόνον επιγραφές από το Κοράνι.

Η επίδραση του αραβικού πολιτισμού από το βυζαντινό είναι ιδιαίτερα εμφανής στον τομέα των γραμμάτων και των επιστημών. Κατά τους 9ο-11ο αι., περίοδο άνθησης των γραμμάτων και των τεχνών στο Βυζάντιο, μεταφράστηκαν στα αραβικά πολλά ελληνικά συγγράμματα αρχαίων και Βυζαντινών συγγραφέων από τους τομείς της Φιλοσοφίας, των Μαθηματικών και της Ιατρικής. Είναι γνωστό ότι οι αραβικές μεταφράσεις συνέβαλαν στο να γνωρίσει η Δύση την αρχαία ελληνική γραμματεία, ενώ ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η συμβολή στον τομέα αυτόν των φιλοσόφων και ιατρών Αβερρόη και Αβικέννα.

Η Αστρονομία είναι ένας από τους κλάδους όπου διαφαίνεται η έντονη αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς. Οι Άραβες δανείστηκαν από τους Βυζαντινούς τον αστρολάβο, αστρονομικό όργανο που μετρά την ώρα, υπολογίζει τη θέση του Ήλιου, της Σελήνης και διάφορων πλανητών και βοηθά στο γεωγραφικό προσδιορισμό. Στη συνέχεια ίδρυσαν αστεροσκοπεία, οδήγησαν σε εξέλιξη την Αστρονομία και αραβοπερσικά συγγράμματα επηρέασαν το βυζαντινό κόσμο.

Εξίσου εμφανείς είναι οι ανταλλαγές στη μουσική, τη γλυπτική και γενικότερα τις τέχνες. Η αραβική τέχνη επηρεάστηκε καθοριστικά από το Βυζάντιο και την Περσία και προσαρμόστηκε στις θρησκευτικές απαιτήσεις του Ισλάμ: τα πρώτα μνημεία ισλαμικής αρχιτεκτονικής είναι τζαμιά που αντιγράφουν βυζαντινούς ναούς στην αρχιτεκτονική και στη διακόσμηση, ενώ με την πάροδο των αιώνων και η αραβική τέχνη άφησε σε κάποιες περιπτώσεις το εντύπωμά της στη βυζαντινή.

Ενδεικτικά θέματα – ερωτήσεις

1. Ο χαρακτήρας και ο πολιτισμός της δυναστείας των Ομευαδών
2. Ο χαρακτήρας και ο πολιτισμός της δυναστείας των Αμπασιδών.
3. Αβικέννας και Αβερρόης.
4. Ο Χαρούν αλ-Ρασίντ.
5. Οι Άραβες στην ανατολική Μεσόγειο.
6. Βυζάντιο και Άραβες. Ανταλλαγές στον πολιτισμό.

3. Η οθωμανική αυτοκρατορία, 15^{ος}-18^{ος} αι.

Η οθωμανική αυτοκρατορία αποτέλεσε το ισχυρότερο πολυεθνικό κράτος της Εγγύς και Μέσης Ανατολής αλλά και της ανατολικής Ευρώπης, φθάνοντας δυο φορές στο κέντρο της Ευρώπης ως τις πύλες της Βιέννης (1529 και 1683). Διατηρήθηκε σχεδόν 600 χρόνια ως τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Με την ανάρρηση του Οσμάν (1288) ξεκινά μια περίοδος ραγδαίας επέκτασης των Οθωμανών (ή Οσμανλίδων) (τουρκόφωνο φύλο, όπως ήταν οι Σελτσούκοι και οι Τουρκομάνοι), οι οποίοι υπό την ηγεσία του σχημάτισαν ένα ισχυρό και αρκετά συμπαγές εμιράτο (1290) στη Βιθυνία της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας. Ο γιος του Ορχάν κατέστησε τη βυζαντινή Προύσα πρωτεύουσα του εμιράτου (1326), κατέλαβε τη γειτονική περιοχή, έλαβε τον τίτλο του σουλτάνου των Οθωμανών και το 1354 απέκτησε το πρώτο οθωμανικό προπύργιο στην Ευρώπη με την κατάκτηση της Καλλίπολης στη νοτιοανατολική Θράκη.

Το 1368 οι Οθωμανοί κατέλαβαν την Αδριανούπολη, την οποία έκαναν πρωτεύουσά τους και επεκτάθηκαν προς την κεντρική και νότια Μικρά Ασία. Η αποφασιστικής σημασίας ήττα των Σέρβων και των Βοσνίων στο Κοσσυφοπέδιο το 1389 εδραίωσε την υπεροχή των Οθωμανών στα Βαλκάνια (επί Μουράτ Α΄, ο οποίος στη μάχη φονεύθηκε από Σέρβο πολεμιστή). Επί Μουράτ Α΄ (ή λίγο μεταγενέστερα) θεσπίστηκε και καθιερώθηκε ο θεσμός του παιδομαζώματος με σκοπό την επάνδρωση των γενιτσαρικών σωμάτων και τη σύσταση των ονομαστών ιππικών σωμάτων των *σαχήδων*.

Το 1402 οι Μογγόλοι του Ταμερλάνου συνέντριψαν τους Οθωμανούς στη μάχη της Άγκυρας και έτσι ο βίος της βυζαντινής αυτοκρατορίας παρατάθηκε για μισό και πλέον αιώνα. Με την ανασυγκρότηση όμως του κράτους από τον Μεχμέτ - Μωάμεθ τον Α΄ (1413-1421) και τις νέες εκστρατείες του γιου του Μουράτ Β΄ (1421-1451) οι Οθωμανοί ανέκτησαν πάλι το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής και κεντρικής Ανατολίας και τα νότια και ανατολικά Βαλκάνια. Επί Μουράτ Β΄ υιοθετήθηκε συστηματικό πρόγραμμα εξισλαμισμού των κατακτημένων περιοχών και προστατεύτηκαν τα γράμματα και οι επιστήμες. Ο Μουράτ πολιόρκησε την Κωνσταντινούπολη το 1422 και κατέλαβε την Πελοπόννησο, τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη (1430) και τη Σερβία.

Ο Μεχμέτ Β΄ ο Πορθητής

Η ανάδειξη του οθωμανικού κράτους στο διεθνές στερέωμα ήταν έργο του Μεχμέτ/Μωάμεθ Β' του Πορθητή (1451-1481), που άλωσε την Πόλη το 1453, ανοίγοντας το δρόμο για τα Βαλκάνια και την παραδουνάβια Ευρώπη. Μετά την Άλωση ο Μεχμέτ απέκτησε μεγάλο κύρος και θεωρήθηκε ο μεγαλύτερος μουσουλμάνος ηγέτης από την εποχή του Προφήτη. Ο ίδιος θεώρησε τον εαυτό του κληρονόμο των Βυζαντινών αυτοκρατόρων και κυρίαρχο στρατηλάτη στη διεξαγωγή του Ιερού πολέμου κατά των απίστων για την επέκταση της μουσουλμανικής εξουσίας. Το 1456 όμως απέτυχε να καταλάβει το Βελιγράδι μετά από σκληρή πολιορκία. Το ίδιο έτος κατέλαβε την Αθήνα και μετέτρεψε τον Παρθενώνα σε τζαμί. Επίσης μετέτρεψε τη Μαύρη Θάλασσα σε οθωμανική λίμνη με την κατάληψη Πόντου και Κριμαίας. Στρατεύματά του έφτασαν μέχρι τις ουγγρικές πεδιάδες και τη Μολδαβία. Επίσης κατέλαβε την Αλβανία και αποβιβάστηκε στο Οντράντο της Ιταλίας (1480). Όμως το επόμενο έτος πέθανε.

Το έργο του Μωάμεθ:

- υπήρξε εισηγητής και θεμελιωτής του οθωμανικού ποινικού συστήματος και διαταγμάτων για την κρατική οργάνωση, την αυλική εθιμοτυπία, αμοιβές, συλλογές φόρων.
- *καθιέρωσε το σύστημα του μιλλέτ, το οποίο θα προστάτευε τις εθνοθρησκευτικές μειονότητες, ιδιαίτερα τις χριστιανικές, που στο εξής στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας θα είχαν τη δυνατότητα να αυτοκυβερνηθούν με επικεφαλής το δικό τους θρησκευτικό ηγέτη (πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση ο Γεώργιος Σχολάριος-Γεννάδιος Β').*
- περιόρισε τα προνόμια της οθωμανικής αριστοκρατίας και μοίρασε τιμάρια σε πλήθη ακλήρων,
- ενίσχυσε την ανάπτυξη του εμπορίου, ίδρυσε κρατικό νομισματοκοπείο, οργάνωσε τα ορυχεία του κράτους του,
- ενθάρρυνε την ανάπτυξη των τεχνών των επιστημών και των καλών τεχνών. Είχε φιλοσοφικές και θεολογικές αναζητήσεις, ενώ ασχολήθηκε και με την ποίηση.

Το Μωάμεθ διαδέχτηκε ο ανεκτικός και ήπιος Βαγιαζήτ Β', ο οποίος αντιμετώπισε με επιτυχία τη βενετική απειλή στην ανατολική Μεσόγειο και επέδραμε και στη βόρεια Ιταλία προχωρώντας ως τη Βισέντσα (1502). Ο γιος του Σελίμ Α' (1512-20) (ο Αμείλικτος) συγκρούστηκε με το σίιτη Πέρση ηγεμόνα σάχη Ισμαήλ, ιδρυτή της δυναστείας των Σαφαβιδών, και τον νίκησε στην ανατολική όχθη του Ευφράτη το 1514. Η δυτική Αρμενία, το Κουρδιστάν, η Ταυρίδα και η νότια Μεσοποταμία/Ιράκ έγιναν οθωμανικές επαρχίες. Στη συνέχεια στράφηκε εναντίον των Μαμελούκων (δυναστεία τουρκόφωνων σκλάβων) και μέσα σε δύο χρόνια κατέκτησε το Χαλέπι και τη Δαμασκό το 1516 και το Κάιρο το 1517. Εκτός από τη Συρία και την Αίγυπτο, με την εκστρατεία αυτή ενσωμάτωσε στην αυτοκρατορία του και τους Αγίους Τόπους των χριστιανών και των μουσουλμάνων και κατέλαβε και τη Μεσοποταμία και έθεσε τις βάσεις για την οθωμανική κατάκτηση της βόρειας Αφρικής. Τότε ο Σελίμ πήρε τιμητικά και τον τίτλο του χαλίφη, δηλαδή του τοποτηρητή/διαδόχου του Μωάμεθ. Έκτοτε οι Οθωμανοί οικειοποιήθηκαν τον τίτλο αυτό που καταργήθηκε μόνο με την ανατροπή της οθωμανικής δυναστείας από τον Κεμάλ Ατατούρκ το 1924.

Το οθωμανικό κράτος έφτασε στο ζενίθ της ισχύος του κατά τη μακρόχρονη διάρκεια εξουσίας του γιου και διαδόχου του **Σουλεϊμάν Β' του Νομοθέτη ή Μεγαλοπρεπή** (1520-1566). Το 1521 κατέλαβε το Βελιγράδι και το 1522 τη Ρόδο των Ιωαννιτών Ιπποτών (οι οποίοι στη συνέχεια κατέφυγαν πρώτα στην Κρήτη και μετά στη Μάλτα) και εδραίωσε την υπεροχή του οθωμανικού ναυτικού στη νότια και ανατολική λεκάνη της Μεσογείου (Αλγερία-Τυνησία, Ιταλία – έφτασε έξω από τη Ρώμη - και Αιγαίο) υπό την καθοδήγηση του τρομερού πειρατή *Χαϊρεντίν πασά Μπαρμπαρόσα* (Ελληνας από τη Λέσβο). Το 1526 ενσωμάτωσε στην αυτοκρατορία το νότιο τμήμα της Ουγγαρίας μετά τη μάχη του *Μοχάτς* κοντά στα σύνορα με την Κροατία, συνέπεια της οποίας υπήρξε η διάλυση

της ουγγρικής μοναρχίας και η έναρξη της περιόδου επικυριαρχίας των Αψβούργων και Οθωμανών στην Ουγγαρία. Το 1529 όμως απέτυχε μετά από μεγάλη προσπάθεια να καταλάβει τη Βιέννη του βασιλιά Φερδινάνδου, που έμεινε το τελευταίο σύνορο της τουρκικής διείσδυσης στη Δ. Ευρώπη. Οι πόλεις Βούδα και Πέστη και το μεγαλύτερο μέρος της Ουγγαρίας περιήλθαν υπό την οθωμανική εξουσία (με τη συνθήκη ειρήνης της Πράγας 1562 ο Φερδινάνδος αναγνώρισε την κυριαρχία του Σουλεϊμάν στην Ουγγαρία και τη Μολδαβία και δέχτηκε να πληρώνει ετήσιο φόρο). Παράλληλα με τις ευρωπαϊκές του επιχειρήσεις, ο Σουλεϊμάν διεξήγαγε μακροχρόνιους πολέμους κατά των Σαφαβιδών της Περσίας. Όταν πέθανε, οι Οθωμανοί ήταν η ισχυρότερη δύναμη στην Ευρώπη και την Αφρική, αν όχι σε όλο τον κόσμο. Το νομοθετικό έργο του Σουλεϊμάν ήταν επίσης σπουδαίο: νομοθετικά διατάγματα για τη διοικητική διαίρεση της οθωμανικής επικράτειας, για τα οικονομικά του σουλτανάτου, τις διάφορες μορφές γαιοκτησίας, τις υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στο κράτος.

Τον Οκτώβριο του 1571 ο ενωμένος χριστιανικός στόλος νίκησε τον οθωμανικό *έξω από τη Ναύπακτο*. Για τη Δύση ήταν μια μεγάλη ώθηση, για την κραταιά ακόμη οθωμανική αυτοκρατορία ήταν απλώς ένα ταρακούνημα, αν και γενικά θεωρείται η απαρχή της παρακμής της. Οι πόλεμοι με την Αυστρία, τη Βενετία και την Περσία συνεχίστηκαν και στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας ανεφύησαν πολλά προβλήματα (εξεγέρσεις σπαχίδων, γενιτσάρων και γεωργικών πληθυσμών που είχαν πληγεί από την ακρίβεια και τη φορολογία).

Ο σημαντικότερος σουλτάνος το 17^ο αι ήταν ο Μουράτ Δ' (1623-40). Υπήρξε μεγάλος στρατιωτικός ηγέτης και μεταρρυθμιστής. Η εκστρατεία του στη Μεσοποταμία το 1638 κατέληξε στην ανακατάληψη της Βαγδάτης από τους Σαφαβίδες Πέρσες. Σημαντική ήταν και η διακυβέρνηση των Μεγάλων Βεζίρηδων της **οικογένειας Κιοπρουλήδων** αλβανικής καταγωγής (δεύτερο μισό του 17^{ου} αι – αρχές 18^{ου} αι.). Αυτοί επισκίασαν τους σουλτάνους και κατόρθωσαν να παγιώσουν την εσωτερική συνοχή, τάξη και ειρήνη, να βελτιώσουν τη διοικητική μηχανή και να προβούν σε νέες κατακτήσεις.

Το 1669 οι Οθωμανοί απέσπασαν την Κρήτη μετά από 45 χρόνια αγώνα. Στη συνέχεια έφτασαν ως τη νότια Πολωνία και την Ουκρανία, όπου για πρώτη φορά συγκρούστηκαν με τους Ρώσους. Το 1683 πολιορκήσαν τη Βιέννη με το τεράστιο στρατό του Μεγάλου Βεζίρη Καρά Μουσταφά. Ο συνασπισμός στρατών της Πολωνίας και των Αψβούργων υπό το βασιλιά της πρώτης Ιωάννη Σομπιέσκι απέκρουσε τον οθωμανικό κίνδυνο στα τείχη. Το επόμενο έτος με την υποστήριξη του Πάπα ιδρύθηκε η Ιερή Ένωση από τις Βενετία, Αυστρία, Πολωνία και Μάλτα με τη συμμετοχή και της Ρωσίας, που άρχισε σταδιακά να απωθεί τους Οθωμανούς από την κεντρική Ευρώπη.

Η 2^η πολιορκία της Βιέννης

Με την **ειρήνη του Κάρλοβιτς** (1699) η Ποδολία επιστράφηκε στην Πολωνία και οι αυστριακές κτήσεις στην Ουγγαρία επικυρώθηκαν. Η συνθήκη αυτή έχει ξεχωριστή σημασία στην ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας ως η πρώτη ειρήνη που υπογράφηκε από την ηττημένη αυτοκρατορία με τους νικηφόρους χριστιανούς αντιπάλους της. Συγκεκριμένα η συνθήκη είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση της οθωμανικής επιρροής στα πράγματα της νοτιοκεντρικής Ευρώπης και την ισχυροποίηση της Αυστρίας στην ευρύτερη περιοχή.

Τις επόμενες δύο δεκαετίες η οθωμανική αυτοκρατορία γνώρισε νέες ήττες από την Αυστρία και οι εδαφικές της απώλειες καθορίστηκαν με την συνθήκη του **Πασάροβιτς** στη Γιουγκοσλαβία (1718). Η συνθήκη αυτή σηματοδότησε το τέλος της οθωμανικής προώθησης προς τη δυτική Ευρώπη. Παράλληλα υπογράφηκε και αυστροτουρκική εμπορική συμφωνία με την οποία η Αυστρία εξασφάλιζε εμπορικά προνόμια στην οθωμανική αυτοκρατορία.

Το 18^ο αιώνα η οθωμανική αυτοκρατορία συνέχισε τους πολέμους με την Αυστρία και απέκτησε ένα νέο ισχυρό αντίπαλο, τη Ρωσία. Ο Μέγας Πέτρος πολέμησε τους Οθωμανούς το 1710-11 και η Μεγάλη Αικατερίνη το 1768-74. Και οι δύο φιλοδοξούσαν να διαλύσουν την οθωμανική αυτοκρατορία και να ανοίξουν τον Εύξεινο και το Αιγαίο στο ρωσικό εμπόριο. Η Αικατερίνη πήρε το Αζόφ στην Αζοφική Θάλασσα και προσάρτησε την τουρκο-μουσουλμανική περιοχή της Κριμαίας.

Με τις συνθήκες του **Κιουτσούκ Κainaρτζή** (1774) και του **Ιασιού** (1792) η Ρωσία εξασφάλισε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στον Ελλήσποντο των πλοίων με ρωσική σημαία και πήρε το δικαίωμα να προστατεύει τους ορθόδοξους πληθυσμούς της τουρκικής αυτοκρατορίας, δηλαδή να επεμβαίνει στα εσωτερικά της.

Το 19^ο αι. η οθωμανική αυτοκρατορία έγινε ο Μεγάλος Ασθενής και αντικείμενο έντονου ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την αύξηση της επιρροής τους στην περιοχή.

Θέματα για το Οθωμανικό Κράτος

1. Η Οργάνωση

- Για τους Οθωμανούς η αυτοκρατορία τους ήταν μουσουλμανική και οι στρατιώτες του μαχητές του Ισλάμ. Οι κάτοικοί τους θεωρούσαν τους εαυτούς τους προπάντων μουσουλμάνους. Πάνω από όλα ήταν ο Ιερός Νόμος του Ισλάμ (σεριάτ).

- Ο σουλτάνος ήταν ο απόλυτος ηγεμόνας με απεριόριστη πολιτική και θρησκευτική εξουσία. Ιδιοκτήτης όλης της καλλιεργήσιμης και βοσκήσιμης γης. Διόριζε το μεγάλο βεζίρη για τη διοίκηση του κράτους (βεζίρ = αυτός που φέρει βάρη). Ο βεζίρης ήταν επικεφαλής του διβανίου, της γραφειοκρατίας, του δικαστικού σώματος, του στρατού και του διπλωματικού σώματος. Ήταν συνήθως πρώην χριστιανός δηλαδή δούλος και μπορούσε εύκολα να εκτελεστεί με μια λέξη του κυρίου του. Ο σουλτάνος παραχωρούσε τιμάρια σε μέλη της αυτοκρατορικής αυλής, στους σπαχήδες και σε θρησκευτικά ιδρύματα (βακουφικές γαίες). Κάθε επαρχία πλήρωνε ένα ποσό φόρου. Το 15^ο και 16^ο αι τα ιδιωτικά κτήματα (τσιφλίκια) ήταν ελάχιστα. Στη συνέχεια αυξήθηκαν γεγονός που

συντέλεσε στην εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας. Χριστιανοί και Εβραίοι πλήρωναν το χαράτσι (κεφαλικό φόρο) και το φόρο της δεκάτης.

- Επικεφαλής των ουλεμάδων ήταν ο *μουφτής*, ο ανώτατος δικαστής στη χώρα μετά το σουλτάνο και το μέγα βεζίρη. Αυτοί οι θεολόγοι δικηγόροι δέσποζαν στη καθημερινή ζωή του ισλάμ. Παρά το συντηρητισμό τους, που συνδυαζόταν με το τουρκικό κισμέτ-μοιρολατρία, επέτρεπαν συνήθως πολύ ελευθερία σκέψης και δεν υπήρξε Ιερά Εξέταση στο τουρκικό Ισλάμ. Ο καθής είχε μεγάλη εξουσία και δικάζε με βάση το σεριάτ ή (σαρία) στην περιφέρειά του (καζά). Δεν υπήρχε το δικαίωμα έφεσης στις αποφάσεις του.

- Το κράτος ήταν ο σουλτάνος, ο στρατός και οι ουλεμάδες. Σπαχήδες και γενίτσαροι (= νέοι στρατιώτες 20.000 επί Σουλεϊμάν) ήταν γενναίοι στον πόλεμο και ανήσυχoi στην ειρήνη. Υπήρχε και πολιτοφυλακή από 100.000 άνδρες, οι οποίοι τηρούσαν την τάξη και φρόντιζαν για το στρατιωτικό φρόνημα σπαχήδων και γενίτσαρων. Μετά το Σουλεϊμάν ο στρατός και ιδιαίτερα οι γενίτσαροι ασκούσαν σημαντική επιρροή στους σουλτάνους.

- Χριστιανοί και Ιουδαίοι απολάμβαναν κατά μεγάλο μέρος θρησκευτική ελευθερία από τους Οθωμανούς. Υπήρχαν όμως και μειονεκτήματα γι' αυτούς. Τεχνικά ήταν δούλοι και μόνο αν ασπάζονταν το ισλάμ θα άλλαζαν κατάσταση – πολλά εκατομμύρια το έπραξαν. Όσοι παρέμειναν στην πίστη τους, αποκλείονταν από το στρατό, πλήρωναν φόρο, ήταν ακτήμονες γεωργοί και έδιναν το ένα δέκατο των προϊόντων τους στον ιδιοκτήτη της γης. Και παρέδιδαν το ένα παιδί στα δέκα. Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες ήταν απομονωμένες και είχαν δική τους χωριστή οργάνωση. Η συμβολή τους στην πνευματική ζωή των Οθωμανών ήταν μικρή.

- Το παιδομάζωμα καθιερώθηκε επί Μουράτ Α' και διατηρήθηκε ως τα 1705 με σκοπό τη δημιουργία αξιόμαχων στρατιωτικών μονάδων που θα ήταν απόλυτα πιστές στο σουλτάνο.

2. Ο Πολιτισμός

Η οθωμανική αυτοκρατορία ήταν ένα θεοκρατικό καθεστώς πράγμα που εμπόδιζε την επεξεργασία ιδεών και την ανάπτυξη φιλοσοφικών αναζητήσεων. Την πρωτοκαθεδρία απέκτησαν οι θεολόγοι - δερβίσηδες, φακίρηδες και άγιοι. Ανάπτυξη σημειώθηκε στην ποίηση, με την οποία ασχολούνταν ακόμα και οι σουλτάνοι, και στην αρχιτεκτονική των τεμενών – οι Οθωμανοί συνδύασαν τα βυζαντινά σχέδια, περσικούς πυλώνες, αρμενικούς τρούλους και κινεζικά διακοσμητικά θέματα), η καλλιγραφία και μικρογραφία. Στην ιστοριογραφία ξεχώρισε ο **Ιμπν Χαλντούν** από την Τύνιδα, ο οποίος με τα Προλεγόμενά του (Μουκαντάμα) έθεσε στο κέντρο της ιστορίας την έννοια του πολιτισμού. Θεωρείται θεμελιωτής της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας της ιστορίας.

«Η ιστορία έχει ως αληθινό της αντικείμενο να μας κάνει να εννοήσουμε την κοινωνική κατάσταση του ανθρώπου, δηλαδή τον πολιτισμό του, να μας αποκαλύψει τα φαινόμενα, τα οποία συνοδεύουν φυσιολογικά την πρωτόγονη ζωή και κατόπιν την εκλέπτυνση των τρόπων... τις διάφορες υπεροχές που αποκτούν οι λαοί, οι οποίες γεννούν αυτοκρατορίες και δυναστείες, τις διάφορες ασχολίες, επαγγέλματα, επιστήμες και τέχνες και τέλος όλες τις μεταβολές τις οποίες η φύση των πραγμάτων μπορεί να επιφέρει στη φύση της κοινωνίας».

3. Οι αιτίες παρακμής και διάλυσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας

- η ανακοπή της οθωμανικής προέλασης στην Ευρώπη. Τα οθωμανικά συστήματα στρατιωτικής οργάνωσης, πολιτικής διοίκησης, φορολόγησης και παραχώρησης γαιών ήταν διαμορφωμένα σύμφωνα με τις ανάγκες μιας κοινωνίας που επεκτεινόταν με κατακτήσεις και αποικισμούς στις χώρες των απίστων.
- η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου με την επέκταση των Ευρωπαίων στην Αμερική, την Ινδία και τον Περσικό Κόλπο.
- η απότομη ροή φθηνού και άφθονου ασημιού από την Αμερική είχε καταστρεπτικές συνέπειες για την οικονομία της Τουρκίας. Το τουρκικό νόμισμα έχασε την αξία του. Το κόστος των κυβερνητικών και πολεμικών δαπανών αυξήθηκε, η γεωργική και βιομηχανική παραγωγή επλήγη. Στην ύπαιθρο οι σπαχήδες αντικαταστάθηκαν από τσιφλικάδες ευνοούμενους (εκμισθωτές φόρων) των ανακτόρων, που δεν κατοικούσαν σε αυτά, και η φορολόγηση αυξήθηκε ραγδαία.
- η μείωση ελέγχου από την κεντρική εξουσία και η δημιουργία φυγόκεντρων τάσεων με τους ντερεμπέδες και τους αγιάνηδες (προεστούς).
- ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης και η επιθυμία τους προς τα τέλη του 19^{ου} αι. να διαμοιράσουν τα εδάφη της (πρόκειται για το λεγόμενο ανατολικό ζήτημα).

Ενδεικτικά Θέματα-Ερωτήσεις

1. Εξισλαμισμός και παιδομάζωμα
2. Το έργο του Μωάμεθ του Πορθητή.
3. Το έργο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή.
4. Η σημασία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου.
5. Κάρλοβιτς, Πασσάροβιτς και Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Τι προέβλεπαν αυτές οι συνθήκες.
6. Η διοίκηση του οθωμανικού κράτους.
7. Οι αιτίες παρακμής του οθωμανικού κράτους.

4. Οι Μεγάλες Δυνάμεις στη Μεσόγειο, 17^{ος}-19^{ος} αιώνας

Με την ανακάλυψη της Αμερικής το 1492 και τον περίπλου του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας το 1497-98 το κέντρο του κόσμου μετατέθηκε σταδιακά από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό Ωκεανό. Εντούτοις, οι παλιοί εμπορικοί δρόμοι προς τη Μεσόγειο παρέμειναν ενεργοί και οι δύο πόλεις-κράτη, η Βενετία και η Γένοβα, εξακολούθησαν να αντιστέκονται.

Το 16^ο το εμπόριο του Βορρά κατακλύζει το Νότο. Οι Ολλανδοί αντικατέστησαν τους Πορτογάλους στην Ινδική χερσόνησο και τον Ινδικό Ωκεανό. Γύρω στο 1620 πολλά εμπορεύματα δε φτάνουν πια στη Μεσόγειο από τους παλιούς δρόμους της Ερυθράς Θάλασσας, αλλά από τον Ατλαντικό και το Γιβραλτάρ με ολλανδικά πλοία.

Η Ολλανδία κυριάρχησε το 17^ο αι. Το 18^ο αι. την πρωτοκαθεδρία πήρε η Βρετανία με την κατάκτηση του Γιβραλτάρ το 1704. Στην ανατολική Μεσόγειο και τη βόρεια Αφρική δεσπόζει η οθωμανική αυτοκρατορία, με την οποία εμπορεύεται η 'μεσογειακή' Γαλλία. Ο ανταγωνιστής της, η Βρετανία, καταλαμβάνει τις μακρινές Ινδίες (1757) και τις καθιστά κέντρο της αυτοκρατορίας.

Το 19^ο αιώνα και ως το 1945 η Μεσόγειος γίνεται βρετανική λίμνη, η Βρετανία κυριαρχεί στρατιωτικά (με βάσεις στη Μάλτα, τα Ιόνια Νησιά, την Κύπρο, την Αίγυπτο, την Παλαιστίνη) και οικονομικά.

Η Ρωσία

Μετά την ήττα των Οθωμανών στη Βιέννη το 1683 ο ισλαμικός κόσμος θα μπει σε διαδικασία σταδιακής παρακμής. Το 1717 οι Αυστριακοί κατέλαβαν το Βελιγράδι – το έχασαν όμως γρήγορα – , το 1783 οι Ρώσοι εισέβαλαν στην Κριμαία, το 1827 ο αιγυπτιακός στόλος συνετρίβη στο Ναυαρίνο. Βασικός αντίπαλος των Οθωμανών το 18^ο αιώνα ήταν η Ρωσία της Μεγάλης Αικατερίνης, η οποία επιθυμούσε να επεκτείνει τα ρωσικά σύνορα προς τη Δύση και να ανοίξει το Αιγαίο στο ρωσικό εμπόριο. Το 1770 ο τουρκικός στόλος υπερνικήθηκε από το ρωσικό έξω από τη Χίο (ναυμαχία του Τσεσμέ) και καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς. Οι Έλληνες επαναστάτησαν, αλλά οι Ρώσοι δε βοήθησαν.

Με τις συνθήκες του *Κιουτσούκ Καϊναρτζή* (1774) και του *Ιασίου* (1792) η Ρωσία εξασφάλισε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στον Ελλήσποντο των πλοίων με ρωσική σημαία και πήρε το δικαίωμα να προστατεύει τους ορθόδοξους πληθυσμούς της τουρκικής αυτοκρατορίας. Η Ρωσία αποτελούσε μια απειλητική δύναμη για τα βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα στην αν. Μεσόγειο.

Η πολιτική της Γαλλίας και ο ανταγωνισμός με την Αγγλία

Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αι. η Γαλλία ήταν ο σταθερότερος χριστιανός σύμμαχος των Οθωμανών: κατά το 16^ο και 17^ο αι., γιατί οι Γάλλοι έβλεπαν τους Οθωμανούς ως συμμάχους κατά των Αψβούργων, και κατά το 18^ο αι., γιατί έβλεπαν τη ρωσική δύναμη ως απειλή στην αντίληψή τους για την Ευρώπη. Υπήρχαν στενές εμπορικές και στρατιωτικές σχέσεις.

Το 1797 η Βενετία, το στήριγμα του μεσογειακού πολιτισμού και εμπορίου, έχασε την ανεξαρτησία της. Η Γαλλική Επανάσταση μετέβαλλε την ισορροπία των δυνάμεων στην Ευρώπη και οδήγησε στην άνοδο του Ναπολέοντα ως αυτοκράτορα το 1804. Η γαλλική πολιτική στόχευε στην εξαγωγή της ιδεολογίας της επανάστασης και στην επέκταση της γαλλικής επιρροής στη βόρεια Ευρώπη και στη Μεσόγειο, ιδιαίτερα στην Ιταλία (το 1805 ο Ναπολέων έγινε βασιλιάς της Ιταλίας).

Αφού κατέκτησε τη βόρεια Ιταλία το 1797, ο Ναπολέων σκόπευε να εισβάλει στη Βρετανία. Επειδή όμως έκρινε ότι μια τέτοια εισβολή θα αποτύγχανε, πίεσε, αντ' αυτού, για εισβολή στην Αίγυπτο των Μαμελούκων, ώστε να ελέγξει την ανατολική Μεσόγειο και να αποκόψει τη Βρετανία από την Ινδία. Επιπλέον πίστευε ότι στην Αίγυπτο θα γινόταν ο φορέας δύο πολιτισμών, της Δύσης και της Ανατολής, και ότι θα αποκτούσε μεγάλη δόξα. Ο γαλλικός στρατός αποβιβάστηκε τον Ιούλιο του 1798 και συνέτριψε τους Μαμελούκους. Αλλά ο στόλος καταστράφηκε από το Βρετανό ναύαρχο *Νέλσον*. Τρία χρόνια αργότερα ο Ναπολέων και ο στρατός του εγκατέλειψαν τη χώρα αφήνοντας τον πλήρη έλεγχο στους Βρετανούς.

Η νίκη του Νέλσον το 1798 σηματοδότησε την αρχή της ναυτικής κυριαρχίας της Βρετανίας στη Μεσόγειο.

Η νέα τάξη: η συνέχιση της διαμάχης

Με το συνέδριο της Βιέννης το 1815 εδραιώθηκε η βρετανική κυριαρχία στη Μεσόγειο. Μάλτα, Γιβραλτάρ και Ιόνια Νησιά αποτέλεσαν τη βάση αυτής της κυριαρχίας. Το 1816 ο βρετανικός στόλος βομβάρδισε το Αλγέρι και το 1827 ένας αγγλο-γαλλο-ρωσικός στόλος κατέστρεψε τον οθωμανικό και αιγυπτιακό στόλο στη ναυμαχία του Ναυαρίνου, την τελευταία μεγάλη μάχη της εποχής των πολεμικών ιστιοφόρων. Η μάχη έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην αποτυχία των Οθωμανών να καταστείλουν τον ελληνικό αγώνα για ανεξαρτησία, η οποία αναγνωρίστηκε το 1830. Το 1840 οι Βρετανοί έδιωξαν τους Αιγύπτιους από τη Συρία και το 1882 μια βρετανική μοίρα εξουδετέρωσε τα οχυρά κοντά στην Αλεξάνδρεια, προλειαίνοντας το έδαφος για την κατάκτηση της Αιγύπτου. Στο μεταξύ το 1863 οι Βρετανοί είχαν για οικονομικούς κυρίως λόγους παραχωρήσει τα Επτάνησα στην Ελλάδα.

Για να αντισταθμίσει τα βρετανικά οφέλη στη Μεσόγειο η Γαλλία κατέλαβε το Αλγέρι το 1830. Στη συνέχεια συνάντησε ισχυρή αντίσταση υπό την ηγεσία του Αμπντ ελ-Καντέρ, αλλά τελικά αυτός παραδόθηκε το 1847. Τρία χρόνια νωρίτερα οι Γάλλοι εισέβαλαν στο οθωμανικό Μαρόκο.

Η Ρωσία και η σύγκρουση στην Κριμαία, 1853-56

Το 19^ο αιώνα ο ρωσο-τουρκικός ανταγωνισμός οξύνθηκε. Στον πόλεμο του 1806-12 οι Ρώσοι κατέλαβαν τη Μολδαβία και τη Βλαχία, κινήθηκαν νότια του Δούναβη και απέκτησαν τη Βεσσαραβία. Στους πολέμους του 1828-9 οι Ρώσοι προωθήθηκαν μέχρι την Αδριανούπολη, την οποία κατέλαβαν.

Η επόμενη σύρραξη, γνωστή ως *Κριμαϊκός Πόλεμος* (1853-56) ήταν διαφορετική, γιατί οι Βρετανοί και οι Γάλλοι συνέδραμαν τους Οθωμανούς, με σκοπό να εμποδίσουν τη Ρωσία να κυριαρχήσει στη Μαύρη Θάλασσα και στα Βαλκάνια. Το ξεκίνημα της σύρραξης αντανάκλασε το ρόλο της θρησκείας και την αναζήτηση κύρους. Τα γαλλικά συμφέροντα στην Εγγύς Ανατολή οδήγησαν στην υποστήριξη αιτημάτων καθολικών ιερέων για πρόσβαση στους Αγίους Τόπους. Οθωμανικές παραχωρήσεις οδήγησαν σε εφάμιλλες αξιώσεις από τη Ρωσία, που ήταν η προστάτιδα του ορθόδοξου κλήρου, αλλά η ρωσική πίεση δυσανασχέτησε τους Οθωμανούς, οι οποίοι ζήτησαν τη βοήθεια των Αγγλο-Γάλλων. Ο Ναπολέων Γ' της Γαλλίας αναζητούσε γόητρο, με σκοπό να ενισχύσει τη θέση του στην πατρίδα του και να εξυψώσει το μεγαλείο της Γαλλίας.

Μεγάλες πολεμικές επιχειρήσεις έγιναν στη Βαλτική, οι οποίες απείλησαν την Αγία Πετρούπολη και στην Κριμαία, για την κατάληψη της ναυτικής βάσης στη Σεβαστούπολη [με τραγικές απώλειες και για τις δύο πλευρές, αυτός ήταν ο πρώτος πόλεμος που κατέγραψε ο φωτογραφικός φακός]. Ο πόλεμος

έληξε το 1856 με την ήττα και την ταπείνωση της Ρωσίας (συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων) και συνέβαλε στην αποδοχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας στη λίσχη των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης υπό την προστασία της Βρετανίας.

Κριμαϊκός Πόλεμος

Οι πρώτες φωτογραφίες από πόλεμο - Κριμαϊκός (Βρετανοί στρατιώτες ξεκουράζονται)

Η αντίδραση των Βρετανών και η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ

Ο πόλεμος αυτός συγκράτησε τις ρωσικές διεκδικήσεις για ένα τέταρτο του αιώνα, αλλά το 1877-78 οι Ρώσοι επικράτησαν και έφτασαν λίγα χιλιόμετρα έξω από την Κωνσταντινούπολη. Ιδιαίτερα ανήσυχοι για τις εξελίξεις ήταν οι Βρετανοί, οι οποίοι έσπευσαν να κάνουν την Κύπρο προτεκτοράτο το 1878 (αποκτώντας έτσι μια βάση στην ανατολική Μεσόγειο) και να προετοιμάσουν την αντίσταση κατά οποιασδήποτε ρωσικής ναυτικής κίνησης μέσα από τα Δαρδανέλια.

Η ανησυχία τόσο για τους Ρώσους όσο και για τους Γάλλους οδήγησε τους Βρετανούς να μουν στην Αίγυπτο: μια ναυτική βάση στην Αλεξάνδρεια φαινόταν απαραίτητη. Επιπλέον, η Αίγυπτος είχε αποκτήσει μεγαλύτερη στρατηγική σημασία με τη διώρυγα του Σουέζ.

Για τη διάνοιξή της χρειάστηκαν 10 χρόνια σκληρής δουλειάς από εκατοντάδες ανθρώπους και το σχεδιασμό του Ferdinand de Lesseps. Η διάνοιξη ήταν αναγκαία αφού η ατμοπλοΐα είχε αρχίσει να μεταβάλλει τις γενικές συνθήκες κυκλοφορίας στις θάλασσες και στους ωκεανούς του πλανήτη. Ήταν το τέλος της μεσογειακής λίμνης, η μετατροπή της θάλασσας σε δρόμο που κατέληγε στον Ινδικό Ωκεανό. Η Μεσόγειος έχανε και σε εντυπώσεις: "η διώρυγα, η φλογισμένη Ερυθρά Θάλασσα, το λίκνισμα και ο κυματισμός του Ινδικού Ωκεανού, ενώ η Μεσόγειος δεν είναι πια παρά ο πρώτος και σύντομος και σχεδόν αδιάφορος σταθμός μιας πολύ μακρινής διαδρομής» (Braudel).

Η διώρυγα σηματοδότησε την αρχή της διαδικασίας 'παγκοσμιοποίησης' της Μεσογείου, αφού η περιοχή συνδέθηκε στρατηγικά και οικονομικά με τη Μέση και Άπω Ανατολή

Το 1875 η βρετανική κυβέρνηση αγόρασε τις μετοχές του χεδίφη (ο αντιβασιλιάς, για τους Οθωμανούς) Ισμαήλ και έτσι απέκτησε άμεσο ενδιαφέρον για τη σταθερότητα της Αιγύπτου. Οι Γάλλοι αντέδρασαν με την κατάκτηση της Τυνησίας το 1881. Τον επόμενο χρόνο οι Βρετανοί βομβάρδισαν τους εθνικιστές στην Αλεξάνδρεια και κατέλαβαν το Κάιρο, εγκαθιδρύοντας ένα προτεκτοράτο (ουσιαστικά από το 1914, μέχρι τότε η Αίγυπτος ήταν τύποις υπό οθωμανική επικυριαρχία).

Για τη Βρετανία η απόκτηση απευθείας θαλάσσιας σύνδεσης με την Ινδία μέσω της Μεσογείου είχε τεράστια πολιτική και εμπορική σημασία. Επιπλέον η διώρυγα αύξησε την ταχύτητα των μεταφορών.

Εξελίξεις στον Ευρωπαϊκό Νότο. Η ελληνική επανάσταση και η δημιουργία του Ιταλικού κράτους

Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 ήταν αποτέλεσμα πολλών ιδεολογικών και πολιτικών διεργασιών και συνδέθηκε χρονικά με μια ιδιαίτερα ταραχώδη περίοδο για πολλές περιοχές του κόσμου. Οι εθνικές διεκδικήσεις και οι δημοκρατικές ιδέες ασκούσαν πιέσεις προκειμένου να αναζητηθούν νέες ισορροπίες και αξίες. Στο διεθνή χώρο, οι επαναστάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και της Γαλλίας, καθώς και τα δημοκρατικά εθνικά κινήματα που αναπτύχθηκαν παράλληλα με τις ναπολεόντειες περιπέτειες άνοιξαν το δρόμο για εξεγέρσεις στο μεσογειακό χώρο, στην Ιταλία και την Ισπανία. Την περίοδο που η γαλλική επανάσταση φαινόταν να ολοκληρώνεται και η ναπολεόντεια Ευρώπη κλυδωνιζόταν μετά και την τελική κατάρρευσή της στο Βατερλώ (1814), οι ηγεμόνες των Μεγάλων Δυνάμεων αποφάσισαν να πατάζουν κάθε ανατρεπτική κίνηση και να περιφρουρήσουν τους θρόνους και τις κοινωνικές και εθνικές ισορροπίες. Ωστόσο, οι επαναστατικές προθέσεις δεν έσβησαν. Η ελληνική επανάσταση και ο πόλεμος της ανεξαρτησίας που την ακολούθησε αποτέλεσε ένα κεντρικό ζήτημα για τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, η διπλωματία των οποίων κλήθηκε να βρει λύσει στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί σε μια ευαίσθητη – για τις ισορροπίες των Δυνάμεων – περιοχή.

Σε διάστημα μεγαλύτερο από οκτώ χρόνια ο ελληνικός αγώνας έδωσε την ευκαιρία στις Μεγάλες Δυνάμεις να αναπτύξουν πολύπτυχη διπλωματική δραστηριότητα κατά την οποία τα συμφέροντα των επαναστατών πολύ μικρή σπουδαιότητα ή σημασία είχαν, παρά την ευρύτατη φιλελληνική κίνηση που εκδηλώθηκε στη Ρωσία, τη Γαλλία και την Αγγλία. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν αρχικά αντίθετες στην ελληνική επανάσταση, αλλά σταδιακά άρχισαν να διαβλέπουν πλεονεκτήματα στη δημιουργία ενός μικρού ναυτικού κράτους στην ανατολική Μεσόγειο. Η προσέγγιση μετά το 1825 μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας ήταν αυτή που οδήγησε στη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ο παρεμβατισμός όμως των Μεγάλων Δυνάμεων συνεχίστηκε και μετά το 1830 και συνέβαλε στη θέσπιση δυτικών θεσμών αλλά και στην μεγάλη εξάρτηση της χώρας από τον ξένο παράγοντα.

Η Ιταλία ως το 1850 ήταν ένα μωσαϊκό κρατιδίων. Τα σημαντικότερα από όσα ήταν ανεξάρτητα ήταν της Σαρδηνίας (Πεδεμόντιο, Γένοβα και Σαβοΐα), των Δύο Σικελιών (Σικελίας και Νεάπολης) και του Πάπα (Βατικανό, Λάτσιο και Ούμπρια). Η Αυστρία ήλεγχε το βασίλειο της Λομβαρδίας-Βενετίας και επηρέαζε τα δουκάτα της Τοσκάνης, της Πάρμας και της Μοδένας (ανήκαν σε ηγεμόνες Αψβούργους) στην κεντρική Ιταλία.

Η εθνική συνείδηση των Ιταλών ξεκίνησε από ένα πραγματικά ιταλικό κράτος, το Βασίλειο της Σαρδηνίας του Βίκτωρ Εμμανουήλ Α', και στράφηκε κατά της αυστριακής κυριαρχίας. Από το

βασίλειο αυτό προήλθαν οι τρεις θεμελιωτές της ιταλικής ενοποίησης, ο Ματζίι, ο Γκαριμπάλντι και ο Καβούρ. Ο *Ματσίι* ήταν υπέρμαχος της απελευθέρωσης της Ιταλίας από τον αυστριακό ζυγό και της ένωσης των ιταλικών κρατιδίων υπό δημοκρατικό καθεστώς. Οργάνωσε την εταιρία *Νέα Ιταλία* με σύνθημα το Ένωση και Ανεξαρτησία. Η δράση του τις δεκαετίες του 1830 και 1840 έθεσε τα θεμέλια της πορείας προς την ένωση.

Το κράτος της Σαρδηνίας, όπου βασιλεύε ο Βίκτωρ Εμμανουήλ Β', ήταν αυτό που προώθησε περισσότερο τις πολιτικές ελευθερίες και την κοινοβουλευτική μορφή διακυβέρνησης. Το 1852 έδωσε την πρωθυπουργία στον *Καμίλο Καβούρ*, έναν αριστοκράτη με φιλελεύθερες ιδέες, δραστήριο και ευφυή πολιτικό, που εξέδιδε την εφημερίδα *Il Risorgimento* (Ανάσταση-Παλιγγενεσία, όνομα που χαρακτηρίζει το κίνημα προς την ενοποίηση της χώρας).

Ο Καβούρ γνώριζε ότι για να πετύχει το κράτος του την ένωση της Ιταλίας έπρεπε να βρει συμμάχους. Πήρε μέρος στον Κριμαϊκό πόλεμο στο πλευρό των Αγγλο-Γάλλων και έπεισε το Ναπολέοντα τον Γ' να βοηθήσει στην εκδίωξη των Αυστριακών από τη βόρεια και κεντρική Ιταλία. Σε σύντομο χρονικό διάστημα το βασίλειο της Σαρδηνίας υπερδιπλασίασε την αρχική της έκταση και κατέστη το ισχυρότερο κράτος της Ιταλίας.

Ο Καβούρ

Στο νότο το 1860 ο *Γκαριμπάλντι*, ένας ρομαντικός τυχοδιώκτης, έκανε απόβαση στο Παλέρμο με 1000 επίλεκτους εθελοντές του και σύντομα έφτασε στη Νάπολη. Στη συνέχεια παρέδωσε την επικράτειά του στο βασιλιά της Σαρδηνίας. Το 1861 συγκλήθηκε Κοινοβούλιο στο Τορίνο και η ενωμένη πια Ιταλία ανακηρύχθηκε συνταγματικό βασίλειο. Εκτός των ορίων του νέου κράτους απέμεναν η υπό αυστριακή κατοχή Βενετία και η υπό γαλλική προστασία πόλη της Ρώμης.

Ο Γκαριμπάλντι

Οι Ιταλοί όμως επωφελήθηκαν από τον πόλεμο Αυστρίας-Πρωσίας για να προσαρτήσουν τη Βενετία (1866) και από το γαλλο-γερμανικό πόλεμο για να καταλάβουν το παπικό κράτος και να μεταφέρουν την πρωτεύουσα στη Ρώμη (1871).

Το νέο ιταλικό κράτος διαμόρφωσε μια αλτρωτική-αποικιακή πολιτική εμπνεόμενο από τον επιθετικό εθνικισμό των τελών του 19^{ου} αιώνα με σκοπό τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας στη Μεσόγειο, μιας *Mare Nostrum*. Αρχικά διεκδίκησε τμήματα του Τυρόλου και των δαλματικών ακτών, που παλαιότερα εξουσίαζε η Βενετία. Στη συνέχεια στράφηκε προς τη Λιβύη και κατέλαβε τα Δωδεκάνησα το 1912. Ακολούθησε η επεκτατική πολιτική προς την Ερυθραία και την Αιθιοπία και ο βάνανσος πόλεμος του Μουσολίνι στην Αβησσυνία το 1935.

Ενδεικτικά Θέματα – Ερωτήσεις

1. Ο ρωσο-τουρκικός ανταγωνισμός
2. Η Γαλλία και η οθωμανική αυτοκρατορία.
3. Η πολιτική του Ναπολέοντα στη Μεσόγειο.
4. Οι Βρετανοί στη Μεσόγειο το 19^ο αι.
5. Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και οι συνέπειες για Ρωσία και οθωμανική αυτοκρατορία.
6. Η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ. Η σημασία της
7. Η ενοποίηση της Ιταλίας. Οι κυριότεροι πρωτεργάτες της.

5. Ο «Μεγάλος Ασθενής» στην ανατολική Μεσόγειο, 19^{ος} – ως 1918

Μετά την ήττα στην ναυμαχία της Ναυπάκτου και τις συγκρούσεις με τους Αυστριακούς και τους συμμάχους τους, η οθωμανική αυτοκρατορία άρχισε να εξασθενεί (συνθήκη του Κάρλοβιτς 1699 και συνθήκη του Πασσάροβιτς 1718), ενώ οξύνθηκε ο ανταγωνισμός της με τη Ρωσία, η οποία επιδίωκε τη διάλυση της, για να βρει διέξοδο στο Αιγαίο. Αντίθετα η Αγγλία και η Γαλλία υποστήριζαν την ακεραιότητά της. Ο έντονος ανταγωνισμός των ισχυρών ευρωπαϊκών δυνάμεων για την αύξηση της επιρροής τους στην καταρρέουσα αυτοκρατορία και τον έλεγχο των εδαφών της δημιούργησαν το Ανατολικό Ζήτημα, που απασχόλησε την ευρωπαϊκή πολιτική ως τον 20^ο αι. και έπαιξε βασικό ρόλο στην ιστορική πορεία των βαλκανικών λαών.

Οι πρώτες μεταρρυθμίσεις

Για να επιβιώσει πολιτικά και στρατιωτικά η αυτοκρατορία χρειαζόταν μεταρρυθμίσεις και εξευρωπαϊσμό. Ο σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789-1807), καθοδηγούμενος από τη γαλλική κυβέρνηση και με τη βοήθεια Γάλλων αξιωματικών, προσπάθησε να μεταρρυθμίσει τις οθωμανικές ένοπλες δυνάμεις, με στόχο να τις αναβαθμίσει στο επίπεδο των σύγχρονων δυτικών στρατών σε τεχνικό εξοπλισμό, εκπαίδευση και δεξιότητα (Νέα Τάξη - Nizam-I Cedid – στις ένοπλες δυνάμεις). Επίσης, για να εξασφαλίσει περισσότερο άμεση και αξιόπιστη πληροφόρηση γύρω από τις ευρωπαϊκές χώρες και υποθέσεις και να ευθυγραμμίσει τη αυτοκρατορία με την κοινή πρακτική των δυτικών χωρών, καθιέρωσε τακτικές και μόνιμες οθωμανικές πρεσβείες στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Οι αντιδράσεις όμως των συντηρητικών θρησκευτικών και στρατιωτικών ηγετών (ουλεμάδων, γενίτσαρων, αρχιμουφτή και άλλων) εναντίον των γαλλικών επιρροών και επεμβάσεων ήταν σφοδρές και στο τέλος ο Σελίμ εκθρονίστηκε.

Οι μεταρρυθμιστές όμως συνέχισαν τις προσπάθειές τους. Το 1808 ανήλθε στο θρόνο ο **Μαχμούτ ο Β'** (ο Μεγάλος Πέτρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας). Πρώτα ενίσχυσε την κεντρική εξουσία σε βάρος των τοπικών αρχόντων (αγιάνηδων = προυχόντων) και επανέφερε τις επαρχίες της αυτοκρατορίας που ήταν σχεδόν αυτόνομες υπό τον απόλυτο έλεγχο του (εκτός από την Αίγυπτο και το Μοριά). Στη συνέχεια εξόντωσε και κατέργησε το σώμα των γενίτσαρων και τη θρησκευτική αδελφότητα των μπεκτασήδων και δημιούργησε στη θέση τους νέο στρατό. Ανάμεσα στη διάλυση των γενίτσαρων το 1826 και το θάνατό του το 1839, ο Μαχμούτ ανέλαβε να φέρει σε πέρας ένα μεγάλο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, το οποίο περιλάμβανε:

- επέκταση του αστυνομικού σώματος, δημιουργία κώδικα κανονισμών για το νέο στρατό, εκπαίδευση και εξοπλισμός των νέων στρατιωτών, εισαγωγή εκπαιδευτών και στρατιωτικών συμβούλων από την Πρωσία και την Αυστρία, εκπαίδευση αξιωματικών στο εξωτερικό, ίδρυση στρατιωτικών σχολών.
- έμφαση στην εκμάθηση ξένων γλωσσών για τη διάδοση των επιστημών (ιατρικής, μαθηματικών, μηχανικής κ.ά.) και τη διεξαγωγή των δημοσίων υποθέσεων.
- κατέργηση των τιμαρίων (στρατιωτικό φέουδο), κρατικός έλεγχος των βακουφιών που ανήκαν στους ουλεμάδες (θρησκευτικοί ηγέτες).
- βελτίωση της πληροφόρησης (Τύπος) και των επικοινωνιών (ταχυδρομικό σύστημα). Αργότερα τηλέγραφος (1855) και σιδηρόδρομος (1866).
- εισαγωγή δυτικών οργάνων διοίκησης και διακυβέρνησης: γραφείο και έδρα για τον αρχιμουφτή (πριν δικάζε στο σπίτι του), υπουργεία, ανακτοβούλιο (υπουργικό συμβούλιο), το Συμβούλιο Στρατιωτικών Υποθέσεων, το Ανώτατο Συμβούλιο Νομικών Διατάξεων κ.ά.
- στολές ευρωπαϊκού τύπου για το στρατό (σακάκι και παντελόνι, φέσι, μπότες) - ρόμπα και τουρμπάνι θα φορούσαν μόνο οι ουλεμάδες.

Η Τανζιμάτ

Οι σουλτάνοι Αμπντούλ Μετζίντ (1839-61) και Αμπντούλ Αζίζ (1861-76): υπό τη διακυβέρνησή τους η οθωμανική αυτοκρατορία γνώρισε τη λαμπρότερη φάση της μεταρρυθμιστικής περιόδου (περίοδος *Τανζιμάτ*, αναδιοργάνωσης). Η Τανζιμάτ ήταν ουσιαστικά αποτέλεσμα της βρετανικής προσπάθειας να διατηρήσει στη ζωή το 'μεγάλο ασθενή' με σουλτανικές μεταρρυθμιστικές μεταγίσεις. Μία εκσυγχρονισμένη και εκδυτικοποιημένη Τουρκία θα διευκόλυνε τη βρετανική διείσδυση στη χώρα και σ' ολόκληρη τη Μέση Ανατολή και θα μείωνε τις πιθανότητες μιας επιθετικής

ρωσικής εξόδου στο Αιγαίο. Από την άλλη πλευρά, οι Οθωμανοί γνώριζαν ότι η βοήθεια των Βρετανών και των Γάλλων ήταν απαραίτητη για να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο της Ρωσίας στο βορρά και της Αιγύπτου του Μωχάμετ Αλη στο νότο. Μόνο η υιοθέτηση μιας ευρωπαϊκής μορφής διακυβέρνησης και ενός ευρωπαϊκού τρόπου ζωής θα μπορούσε να επιτρέψει την είσοδο της Τουρκίας στις τάξεις και τα προνόμια των πολιτισμένων κρατών.

Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου ήταν:

α) η επέκταση της κρατικής δραστηριότητας,

β) η επέκταση του εκδυτικισμού. Ενώ πριν το 1840 η Υψηλή Πύλη έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον εκσυγχρονισμό του στρατού, κατά την Τανζιμάτ προέβη σε μεταρρυθμίσεις στους τομείς της πολιτικής εξουσίας, της διοίκησης, της εκπαίδευσης, της οικονομίας (δημιουργία τραπεζών, σταθερό νόμισμα) και των επικοινωνιών.

γ) η προσπάθεια για εκκοσμίκευση των θεσμών. Με την εισαγωγή δυτικών αρχών ιδιαίτερα στο νομικό και το εκπαιδευτικό σύστημα οι δομές της αυτοκρατορίας έπαψαν να είναι αποκλειστικά θεοκρατικές.

δ) Το σημαντικότερο ήταν η θεσμοποίηση της πολιτικής και κοινωνικής ισότητας. Το 1839 ο Μετζίντ εξέδωσε το *Χάτι Σερίφ* του Γκιουλχανέ, το οποίο εξασφάλιζε την ισότητα των ατόμων κάθε θρησκείας στην εφαρμογή των νόμων – ως τότε οι μη μουσουλμανικές κοινότητες θεωρούνταν χωριστές και κατώτερες - και δημιουργούσε νέους θεσμούς, όπως το Συμβούλιο Δικαιοσύνης. Με το αυτοκρατορικό διάταγμα *Χάτι Χουμαγιούν* του 1856 επικυρώθηκε η πολιτική, κοινωνική και οικονομική ισότητα μεταξύ μουσουλμάνων και μη κι άνοιξε τις πύλες της επαρχιακής διοίκησης, της δικαιοσύνης και των στρατιωτικών σχολών σε υποψήφιους που προέρχονταν από τις θρησκευτικές μειονότητες.

Το 1871 οι μεταρρυθμίσεις είχαν ήδη προχωρήσει τόσο ώστε να μην είναι πλέον πρακτική η επιστροφή στην προηγούμενη κατάσταση... είτε προς το καλύτερο είτε προς το χειρότερο μόνο ένα μονοπάτι ξανοιγόταν μπροστά στην Τουρκία – το μονοπάτι του εκσυγχρονισμού και του εξευρωπαϊσμού. Η Τουρκία μπορούσε να προχωρήσει γρήγορα ή αργά σε ευθεία γραμμή ή με παρεκκλίσεις – αλλά δεν μπορούσε πλέον να γυρίσει πίσω.

B. Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, 277.

Το 1876 ανήλθε στο θρόνο ο τελευταίος Οθωμανός σουλτάνος, ο **Αμντούλ Χαμίτ Β'** (1876-1909), και ψηφίστηκε το πρώτο σύνταγμα. Το επόμενο έτος ξέσπασε νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος και υπογράφηκε η συνθήκη του **Αγίου Στεφάνου**: η Ρωσία προσάρτησε τη Βεσσαραβία (στη Ρουμανία) και σημαντικά εδάφη στην ασιατική Τουρκία και επέβαλε την ανεξαρτητοποίηση των βαλκανικών ηγεμονιών (Μαυροβουνίου, Σερβίας και Ρουμανίας) και την ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, που θα εκτεινόταν από το Δούναβη ως το Αιγαίο. Αναθεώρηση της συνθήκης έγινε στο **συνέδριο του Βερολίνου**, που αποφάσισε τη διατήρηση όλων σχεδόν των νέων εδαφών που προσάρτησε η Ρωσία, την ενσωμάτωση στην Αυστροουγγαρία της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, την οριστική ανεξαρτητοποίηση των βαλκανικών ηγεμονιών και την ίδρυση μιας μικρής αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας.

Για τους Τούρκους οι αποφάσεις αυτές ήταν σαφώς μια αρνητική εξέλιξη, όχι μόνο γιατί απώλεσαν τις μισές περίπου κτήσεις τους στην Ευρώπη και σημαντικές επαρχίες στην Ασία, αλλά κυρίως γιατί κατέστη φανερό με τον πιο άμεσο και ωμό τρόπο ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις - με εξαίρεση για λίγες ακόμα δεκαετίες τη Βρετανία - δεν ήταν πια διατεθειμένες να αποτρέψουν τη διάλυση της αυτοκρατορίας τους. Τη διετία 1881-2 η οθωμανική επικράτεια συρρικνώθηκε ακόμα πιο πολύ: η Ελλάδα ενσωμάτωσε τη Θεσσαλία, η Γαλλία κατέλαβε την Τυνησία και η Βρετανία την Αίγυπτο. Οι εξελίξεις αυτές συνέβαλλαν στην εγκατάλειψη των μεταρρυθμίσεων, στην επιβολή ενός αυταρχικού καθεστώτος και στην οικονομική εξάρτηση από τη Δύση.

Οι Νεότουρκοι

Ο αυταρχικός Αμντούλ Χαμίτ εκτοπίστηκε το 1908 από τους *Νεότουρκους*, οι οποίοι προέρχονταν από τις τάξεις φιλελεύθερων επιστημόνων και σπουδαστών των στρατιωτικών σχολών. Οι πολιτικές τους ιδέες ήταν απλές: ελευθερία και πατρίδα, σύνταγμα και έθνος, κατά του αναποτελεσματικού κράτους και του διαλυμένου οθωμανικού στρατού, ενότητα όλων των Οθωμανών. Βασικός στόχος τους ήταν να απομακρύνουν έναν αδέξιο και ανίκανο μονάρχη και να τον αντικαταστήσουν με μια κυβέρνηση περισσότερο ικανή να διατηρήσει και να υπερασπιστεί την αυτοκρατορία ενάντια στους κινδύνους που την απειλούσαν. Είχαν οργανωθεί στην Κωνσταντινούπολη και στην Επιτροπή Ένωσης

και Προόδου που ιδρύθηκε το 1889 στο Παρίσι. Μετά το 1906 ιδρύθηκαν επαναστατικοί πυρήνες μεταξύ αξιωματικών σε ετοιμοπόλεμες μονάδες (στη Δαμασκό με το Μουσταφά Κεμάλ, στην Ιερουσαλήμ και στη Θεσσαλονίκη).

Η επανάσταση πραγματοποιήθηκε το 1908 με κύριο αίτημα την επαναφορά του συντάγματος. Ο σουλτανικός δεσποτισμός κατέρρευσε, το σύνταγμα αποκαταστάθηκε, εκλογές προκηρύχθηκαν. Τα πιο σημαντικά επιτεύγματα των Νεότουρκων σημειώθηκαν στον τομέα της παιδείας: συνεχίζοντας το έργο των προκατόχων τους, δημιούργησαν ένα νέο σύστημα κοσμικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αναδιοργάνωσαν το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, ενώ διεύρυναν τις ευκαιρίες μόρφωσης στα κορίτσια (το 1917 εγκρίθηκε νέο Οικογενειακό Δίκαιο).

Η νεοτουρκική τριανδρία (Ταλάτ-Ενβέρ-Τζεμάλ).

Όμως, μετά το 1912 το νεοτουρκικό καθεστώς εκφυλίστηκε σ' ένα είδος στρατιωτικής δικτατορίας, η οποία τερματίστηκε με την ήττα της αυτοκρατορίας το 1918. Η στρατιωτική ήττα, η οικονομική καταστροφή και η πολιτική ανικανότητα εξανέμισαν το ηθικό και την αφοσίωση ακόμα και των πιο πιστών οπαδών τους.

Η αντίδραση στη διάλυση της αυτοκρατορίας και την ξένη διείσδυση στη Μικρά Ασία προήλθε από Τούρκους εθνικιστές υπό την ηγεσία του αξιωματικού του στρατού, **Μουσταφά Κεμάλ**. Σε σύντομο χρονικό διάστημα οργάνωσαν στα βάθη της Ανατολίας ισχυρό κίνημα εθνικής αντίστασης και κατάφεραν ύστερα από σκληρό αγώνα (1919-22) να απαλλάξουν τη χώρα από την ξενική στρατιωτική παρουσία και να υπογράψουν την ευνοϊκή γι' αυτούς συνθήκη της Λωζάνης (Ιούλιος 1923). Τρεις μήνες αργότερα η τουρκική Βουλή ανακήρυξε με ψήφισμα τη *Δημοκρατία* και εξέλεξε πρώτο πρόεδρο τον Κεμάλ. Εκείνος διόρισε τον Ισμέτ Ινονού πρώτο πρωθυπουργό του.

Ο Κεμάλ

Με Βενιζέλο

Θέματα Συζήτησης:

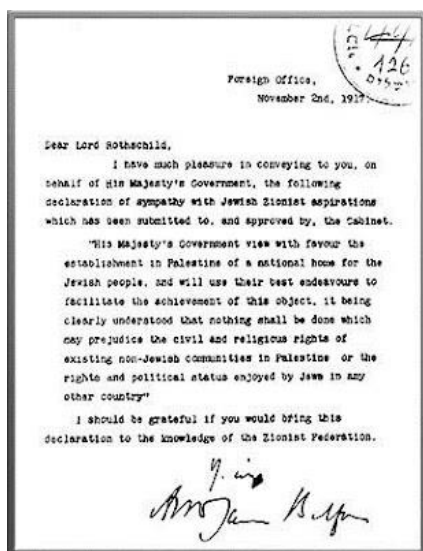
- Οι Μεγάλες Δυνάμεις και το ανατολικό ζήτημα
- Οι καινοτομίες της Τανζιμάτ
- Οι Νεότουρκοι: επιδιώξεις, μεταρρυθμίσεις, αποτελέσματα.

6. Η Μεσόγειος του Μεσοπολέμου

Την περίοδο του μεσοπολέμου σημαντικές εξελίξεις έλαβαν χώρα στο μεσογειακό χώρο και στις δύο όχθες του. Στη νότια και ανατολική πλευρά του οι Μεγάλες Δυνάμεις επέκτειναν την επιρροή τους – στην Παλαιστίνη, στη Συρία, στην Αίγυπτο, στο Ιράκ – ενώ στη βόρεια εμφανίστηκε ο φασισμός στην Ιταλία και ξέσπασε ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος. Και στις δύο όχθες της Μεσογείου κυριαρχεί ο εθνικισμός.

Όταν με την έκρηξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου η οθωμανική αυτοκρατορία τάχτηκε στο πλευρό της Γερμανίας, οι Άραβες του σαρίφη Χουσεΐν της Χετζάζης στη δυτική Αραβία, με παρότρυνση των Βρετανών, εξεγέρθηκαν κατά των Τούρκων και σε συνεργασία με τον αραβομαθό αξιωματικό Τ. Ε. Λόρενς, μετέπειτα γνωστό ως «ο Λόρενς της Αραβίας», νίκησαν τα οθωμανικά στρατεύματα, κατέλαβαν τη Δαμασκό και ίδρυσαν το βραχύβιο βασίλειο της Συρίας (1918-20). Η νικημένη οθωμανική αυτοκρατορία διαλύθηκε και τα Στενά τέθηκαν υπό τον έλεγχο της Κοινωνίας των Εθνών. Οι Ιταλοί αποβιβάστηκαν στην Αττάλεια, οι Έλληνες στη Σμύρνη και οι Γάλλοι κράτησαν την Κιλικία. Στην Άγκυρα ο Μουσταφά Κεμάλ συγκρότησε την τουρκική αντίσταση και προσέγγισε τη Σοβιετική Ένωση.

Στη διάρκεια του πολέμου η Βρετανία υποσχέθηκε στους Άραβες αυτοδιάθεση, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνδρομή τους εναντίον των Τούρκων. Παράλληλα όμως δεσμεύτηκε, με τη γνωστή **διακήρυξη Μπάλφουρ** (1917), για την ίδρυση «εθνικής εστίας» στην Παλαιστίνη για το διάσπαρτο εβραϊκό πληθυσμό.

Η διακήρυξη Μπάλφουρ

Με τη διακήρυξη αυτή η Βρετανία επιδίωκε να κερδίσει την εύνοια των σιωνιστών της Ρωσίας και των ΗΠΑ, προκειμένου να πιέσουν την πρώτη χώρα να παραμείνει στον πόλεμο (την ίδια περίοδο η Ρωσία ταλανιζόταν από την επανάσταση) και τη δεύτερη να παίξει πιο ενεργό ρόλο σ' αυτόν. Είναι επίσης πιθανόν να ήθελε να προκαταλάβει τους Γερμανούς, οι οποίοι το καλοκαίρι του 1917 ανέλαβαν μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στις ευρωπαϊκές σιωνιστικές οργανώσεις και την οθωμανική κυβέρνηση για την ίδρυση εβραϊκής εστίας στην Παλαιστίνη. Η κυριότερη αιτία της διακήρυξης φαίνεται ότι ήταν η επιθυμία των Βρετανών να μετατρέψουν το προβλεπόμενο από την αγγλο-γαλλική συμφωνία των Σάικς-Πικό (1916) διεθνές καθεστώς στην Παλαιστίνη σε δική τους απόλυτη κυριαρχία μέσω του σιωνιστικού παράγοντα. Η Παλαιστίνη θεωρείτο απόλυτα απαραίτητη για τη διασφάλιση των βρετανικών συμφερόντων στην Αίγυπτο και τη διατήρηση της Αγγλο-Γαλλικής ισορροπίας ισχύος στη Μέση Ανατολή.

Η διακήρυξη Μπάλφουρ άνοιξε το δρόμο για την ανατροπή των δημογραφικών δεδομένων στην Παλαιστίνη δημιουργώντας ουσιαστικά αυτό που ονομάζουμε «παλαιστινιακό ζήτημα»: η μικρή και εύθραυστη εβραϊκή κοινότητα στην Παλαιστίνη μεταβλήθηκε εν μία νυκτί σε ισχυρή εθνική μειονότητα, της οποίας η γλώσσα, η θρησκεία και οι θεσμοί έλαβαν τη νόμιμη αναγνώριση και προστασία της βρετανικής αυτοκρατορίας. Αντίθετα οι Άραβες βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση, αφού η διακήρυξη δεν έκανε καμιά αναφορά στα εθνικά και πολιτικά τους δικαιώματα, μολονότι αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία του συνολικού πληθυσμού της Παλαιστίνης.

Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου η Μέση Ανατολή περιήλθε στο καθεστώς του **συστήματος των Εντολών (mandate system)**, που υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών προσέφερε μια νομιμοφανή κάλυψη και ένα διαφορετικό όνομα για την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία. Τον Απρίλιο του 1920 στη συνάντηση του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου στο *Σαν Ρέμο* (Ιταλία) η Βρετανία έλαβε την Εντολή για την Παλαιστίνη και το Ιράκ και η Γαλλία για τη Συρία. Η διακήρυξη Μπάλφουρ ενσωματώθηκε στη βρετανική Εντολή για την Παλαιστίνη και με τον τρόπο αυτό απόκτησε διεθνή νομιμοποίηση. Όμως προκλητικά αγνοήθηκαν οι αραβικές διεκδικήσεις, γεγονός που θα δημιουργήσει πολλές εστίες έντασης στις περιοχές αυτές.

Οι αποφάσεις στο Σαν Ρέμο και η κατάλυση του βασιλείου της Συρίας από τους Γάλλους το ίδιο έτος αποτέλεσαν την πιο οικτρή διάψευση των ελπίδων και των προσδοκιών των Αράβων. Αντί για την ίδρυση ενός ενιαίου και ανεξάρτητου αραβικού κράτους σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνών και τις υποσχέσεις των Βρετανών, οι Άραβες αναγκάστηκαν να υποταχθούν στην πρακτική των Εντολών. Τον τουρκικό δεσποτισμό αντικατέστησε η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία. Και ο ενιαίος έως τότε μεσανατολικός χώρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας διασπάστηκε σε επαρχίες με τεχνητά σύνορα και άνωθεν επιβαλλόμενες διοικήσεις.

Στην Παλαιστίνη η Βρετανία ήρθε αντιμέτωπη με την αραβο-εβραϊκή αντιπαράθεση και προσπάθησε ανεπιτυχώς να βρει μια λύση που θα ικανοποιούσε και τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Καθώς οι Βρετανοί δεν μπορούσαν να περιορίσουν την εβραϊκή μετανάστευση στην Παλαιστίνη η κατάσταση γινόταν έκρυθμη. Οι Εβραίοι δημιούργησαν τη δική τους ιδιαίτερη οργάνωση: ένα εκλεγμένο εθνικό συμβούλιο και μια παράνομη ένοπλη πολιτοφυλακή, τη *Χαγκάνα*.

Η άνοδος του Χίτλερ στη Γερμανία αύξησε τις πιέσεις της εβραϊκής κοινότητας και των υποστηρικτών της για μεγαλύτερη μετανάστευση στην Παλαιστίνη με αποτέλεσμα να διαταραχτεί η αναλογία του πληθυσμού. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 οι Εβραίοι αποτελούσαν το ένα τρίτο του πληθυσμού της. Την ίδια περίοδο η αντίθεση των Αράβων εξτρεμιστών στον εβραϊκό εποικισμό άρχισε να παίρνει τη μορφή ένοπλης εξέγερσης. Το 1939 οι Βρετανοί, για να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους με τους Άραβες ενόψει του χιτλερικού κινδύνου, πρότειναν την ίδρυση κοινού κράτους για Εβραίους και Άραβες, στο οποίο οι πρώτοι δε θα ξεπερνούσαν το ένα τρίτο του πληθυσμού. Οι Άραβες προθυμοποιήθηκαν να συζητήσουν την πρόταση, όμως η εβραϊκή κοινότητα διαφώνησε, θεωρώντας ότι η βρετανική λύση θα έκλεινε τις πύλες της Παλαιστίνης στους περισσότερους μετανάστες και ουσιαστικά θα απέτρεπε την ίδρυση ιουδαϊκού κράτους.

Στην Αίγυπτο το αραβικό εθνικό κίνημα αναπτύχθηκε υπό την ηγεσία του **Σαάντ Ζαγκλούλ**, τον οποίο η Βρετανία εξόρισε στη Μάλτα μετά τη βίαια καταστολή του κινήματος (1.000 νεκροί). Το 1922 οι Βρετανοί κατήργησαν το καθεστώς του προτεκτοράτου (1922), αλλά συνέχισαν να έχουν τον πρώτο λόγο σε τέσσερα ζητήματα: στη διώρυγα του Σουέζ (για την ασφάλεια των αυτοκρατορικών της επικοινωνιών), την εθνική άμυνα, την προστασία των ξένων συμφερόντων και των μειονοτήτων και τον έλεγχο του Σουδάν. Η αντιπολίτευση στηρίχθηκε στον Ζαγκλούλ, ο οποίος επέστρεψε από την εξορία και το κόμμα του Ουάφντ εξασφάλισε συντριπτική πλειοψηφία στις εκλογές του 1924. Το Ουάφντ συνέχισε τον αγώνα κατά των Άγγλων και μετά το θάνατο του Ζαγκλούλ το 1927.

Τον Αύγουστο του 1936, η Βρετανία, αντιμέτωπη με την αυξανόμενη απειλή από τις δυνάμεις του Άξονα στην Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και τη βορειοανατολική Αφρική, υπόγραψε εσπευσμένα με την Αίγυπτο συμφωνία, που όμως δεν άλλαξε το καθεστώς της κυριαρχίας της καθώς προέβλεπε τη στάθμευση βρετανικής φρουράς στη ζώνη της διώρυγας του Σουέζ. Η Αίγυπτος βελτίωσε τη θέση της το επόμενο έτος, όταν καταργήθηκαν οι Διομολογήσεις, που ίσχυαν από το 1840, και έγινε μέλος της Κοινωνίας των Εθνών.

Η Γαλλία εφάρμοσε στη Συρία την τακτική του διαίρει και βασίλευε, ενθαρρύνοντας και αξιοποιώντας τις αποσχιστικές τάσεις των θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων της χώρας έναντι του αραβικού εθνικισμού των σουνιτών. Τον Αύγουστο του 1920 διαίρεσε την υπό Εντολή περιοχή σε τέσσερις αυτόνομες επαρχίες (Λιβάνου, Λαοδικείας, Δαμασκού-Τζαμπάλ Ντρουζ και Αλεξανδρέττας - η τελευταία επαρχία ενσωματώθηκε στην Τουρκία το 1939), όπου κυριαρχούσαν αντίστοιχα οι

θηρσκευτικές μειονότητες των μαρωνιτών, των αλαουιτών και των δρούζων και η τουρκική εθνική μειονότητα, και τοποθέτησε σε καθεμιά απ' αυτές Γάλλο διοικητή, ο οποίος ήταν άμεσα υπόλογος στον ύπατο αρμοστή που εκπροσωπούσε τη γαλλική κυβέρνηση. Το 1921 δημιουργήθηκε ο Μεγάλος Λίβανος, που ήταν κατά το ήμισυ μουσουλμανικός. Το καλοκαίρι του 1925 η συγκεντρωτική και καταπιεστική άσκηση της εξουσίας από τις γαλλικές αρχές προκάλεσε τη βίαιη αντίδραση της δρουζικής κοινότητας και των Αράβων εθνικιστών της Δαμασκού. Γαλλικές δυνάμεις τότε επενέβησαν, βομβάρδισαν την πρωτεύουσα και αποκατέστησαν την τάξη. Το 1926 το νέο σύνταγμα του Λιβάνου προσπάθησε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων. Ο πρόεδρος ήταν ελληνορθόδοξος, ο πρωθυπουργός μαρωνίτης και ο πρόεδρος της Βουλής σουνίτης.

Τα επόμενα χρόνια έγιναν προσπάθειες να επιτευχθεί κάποιος πολιτικός διακανονισμός για την άσκηση της εξουσίας από τους ίδιους τους Σύριους. Το Σεπτέμβριο του 1936 υπογράφηκε γαλλο-συριακή συνθήκη για τον τερματισμό του καθεστώτος της συριακής υποτέλειας. Όμως δεν επικυρώθηκε το 1939, όπως προβλεπόταν να γίνει, γιατί λίγο πριν το Β' παγκόσμιο πόλεμο η Γαλλία δεν επιθυμούσε να εγκαταλείψει τη ζωτικής σημασίας θέση της στην περιοχή Λιβάνου-Συρίας. Μάλιστα τον Οκτώβριο του 1939 ο Γάλλος ύπατος αρμοστής κατάργησε το συνταγματικό καθεστώς και ανέλαβε ο ίδιος τη διακυβέρνηση της χώρας.

Λίγο πριν τον Α' παγκόσμιο πόλεμο η Μέση Ανατολή άρχισε να αποκτά μεγάλη οικονομική σημασία εξαιτίας του πετρελαίου. Η Βρετανία διέθεταν την Αγγλο-Περσική Εταιρεία και το διυλιστήριο του Αμπαντάν ανεφοδίαζε κατά τη διάρκεια του πολέμου το βρετανικό στόλο και στρατό. Οι Γάλλοι στη συνέχεια δημιούργησαν τη δική τους Εταιρεία Πετρελαίου για τα κοιτάσματα της Μοσούλης. Το 1935 ένας αγωγός κατασκευάστηκε για να κατευθύνει το πετρέλαιο του Ιράκ προς τη Μεσόγειο. Μια από τις διακλαδώσεις του κατέληγε στην Τρίπολη του Λιβάνου και μια άλλη στη Χάιφα στην Παλαιστίνη. Οι ΗΠΑ συμμετέχουν στην εκμετάλλευση των πετρελαίων της Μοσούλης και στα τέλη της δεκαετίας αρχίζουν να εκμεταλλεύονται τα μεγάλα αποθέματα της Σαουδικής Αραβίας.

Στη βόρεια Αφρική η γαλλική κυριαρχία επιβλήθηκε δια της βίας, αφού η αντίσταση των γηγενών ήταν ισχυρή, ιδιαίτερα στο Μαρόκο (εξέγερση του ηγέτη του Ριφ, Αμπντέλ Κριμ ελ-Χατάμπι). Ωστόσο, ούτε στο Μαρόκο ούτε στην Τυνησία αναπτύχθηκε ισχυρό εθνικιστικό αραβικό κίνημα κατά το πρότυπο της Αιγύπτου υπό το κόμμα Ουάφντ. Στη Λιβύη, κυρίαρχη δύναμη ήταν από το 1912 η Ιταλία. Τη δεκαετία του 1930 ο Μουσολίνι προώθησε τον έντονο αποικισμό της χώρας με όραμα την αναβίωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη Mare Nostrum. Το όραμα αυτό τον οδήγησε στην εισβολή στην Αβησσυνία το 1935, στην τελευταία και πιο βίαιη από τις ευρωπαϊκές ιμπεριαλιστικές κατακτήσεις. Τα επόμενα χρόνια βοήθησε το Φράνκο να επικρατήσει στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, ενώ τον Απρίλιο του 1939, για να σταθεροποιήσει την ιταλική κυριαρχία στην Αδριατική και να ανοίξει το δρόμο προς τα κεντρικά και νότια Βαλκάνια, προσάρτησε το βασίλειο της Αλβανίας.

Προοδευτικά, από τη Δαμασκό στην Ιερουσαλήμ, από την Ιερουσαλήμ στο Κάιρο, από το Κάιρο στην Τύνιδα, στο Αλγέρι και στη Φεζ, η φωνή των Αράβων αρχίζει να αντηχεί στη Μεσόγειο. Τα εθνικά κινήματα, που έχουν ακούσει τις απελευθερωτικές διακηρύξεις του προέδρου Ουίλσον, επιχειρούν να συγκινήσουν τη διεθνή κοινή γνώμη. Οι διεκδικήσεις είναι πολύμορφες, αλλά η αίσθηση της ταυτότητας περνά από τη γλώσσα, τα Αραβικά, και το Ισλάμ, που είναι θρησκεία και τρόπος ζωής.

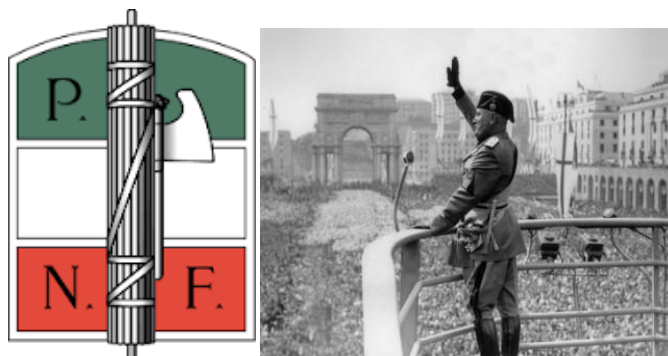
Carpentier, Lebrun, *Ιστορία της Μεσογείου*, σ. 444.

Τα Βαλκάνια και η άνοδος του Φασισμού στην Ιταλία

Την περίοδο αυτή ο εθνικισμός κυριαρχεί και στο βόρειο τμήμα της Μεσογείου. Η αποτυχία της Ελλάδας να υλοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα στη Μικρά Ασία την ανάγκασε να στραφεί στο βαλκανικό χώρο, όπου οι ανταγωνισμοί είναι ιδιαίτερα έντονοι. Ο επαναπροσανατολισμός της στα Βαλκάνια εξηγεί την πολιτική προσέγγιση με την Ιταλία και την Τουρκία, που είναι επίσης αναθεωρητικές δυνάμεις (αναθεωρητισμός=επεκτατικός εθνικισμός). Η Αλβανία είναι ανεξάρτητη από το 1913 και την κυβερνά από το 1928 ο φεουδάρχης βασιλιάς Ζόγου Α. Σέρβοι, Κροάτες και Σλοβένοι δημιουργούν το 1930 την ενιαία Γιουγκοσλαβία. Η Ιταλία διεκδικεί την Αλβανία και την πόλη Φιούμε στις δαλματικές ακτές. Το Σεπτέμβριο του 1919 ο ποιητής Ντ' Αννούτσιο, επικεφαλής 25.000 λεγεωνάριων με μαύρα χιτώνια, κατέλαβε την πόλη, όπου παρέμεινε ως τον Ιαν. του 1921, όταν εκδιώχτηκε από τον τακτικό ιταλικό στρατό. Ο Ντ' Αννούτσιο μετατράπηκε σε εθνικό ποιητή και

ήρωα, υμνητή του ιταλικού μεγαλείου και μιας νέας εθνογένεσης. Στην ανατολική Μεσόγειο η Ιταλία υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Αττάλεια στη Μικρά Ασία και να περιοριστεί στα Δωδεκάνησα που κατείχε από το 1912.

Ο φασισμός στην Ιταλία ήταν αποτέλεσμα του α' παγκοσμίου πολέμου και της ύπαρξης ισχυρού αριστερού κινήματος. Οι οπαδοί του πίστευαν ότι η Ιταλία μπορούσε να αναγεννηθεί και να ενταχθεί στα «ένδοξα έθνη», αν συνέντριβε τις διασπαστικές σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές δυνάμεις. Ο όρος φασισμός προέρχεται από τη λέξη Fascio (δέσμη, ένωση), το έμβλημα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που ήταν ένας πέλεκυς στη λαβή του οποίου ήταν δεμένες βέργες. Το ιταλικό έθνος θα μεγαλουργούσε υπό την καθοδήγηση ενός ισχυρού και συγκεντρωτικού κράτους. Στο φασισμό οι έννοιες του κράτους και του έθνους είναι θεμελιώδεις.

Θεμελιωτής του φασισμού υπήρξε ο *Μπενίτο Μουσολίνι*, που προερχόταν από αριστερή οικογένεια. Αρχικά ήταν σοσιαλιστής και εκδότης της εφημερίδας του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. Στη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου όμως έγινε εθνικιστής και αντικομμουνιστής. Τα Μάρτιο του 1919 δημιούργησε την πρώτη ομάδα fascio στο Μιλάνο. Σύντομα το φασιστικό κίνημα αναπτύχθηκε στην επαρχία και πήρε βίαιη μορφή. Κατά τα μέσα του 1921 είχε περίπου 250.000, κυρίως από τη μικροαστική τάξη, αλλά και με κάποιους γαιοκτήμονες και βιομήχανους που είδαν στο φασισμό ως ασπίδα απέναντι στον απειλητικό σοσιαλισμό.

Η περίοδος 1919-21 ήταν ταραχώδης για την Ιταλία με πολλές αριστερές κινητοποιήσεις και απεργίες. Στις εκλογές του 1921 εξελέγησαν 35 φασίστες βουλευτές. Στις 26 Οκτωβρίου 1922 ο Μουσολίνι διέταξε την «πορεία προς τη Ρώμη» των φασιστών και ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ τον ονόμασε πρωθυπουργό. Σε λίγους μήνες ο Μουσολίνι μεταβλήθηκε σε δικτάτορα και έγινε απόλυτα κύριος της Ιταλίας, την οποία κυβέρνησε ως το 1943. Βασικός στόχος της εξωτερικής του πολιτικής ήταν να αναβιώσει τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο. Προώθησε τον αποικισμό στη Λιβύη, διατήρησε τα Δωδεκάνησα, πολέμησε τους Αιθίοπες και κατέλαβε την Αλβανία το 1939.

Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος

Το 1936 ξέσπασε στην Ισπανία *εμφύλιος πόλεμος* ανάμεσα στο αριστερό Λαϊκό Μέτωπο και τους εθνικιστές του στρατηγού Φράνκο. Το Φράνκο βοήθησαν καθοριστικά οι φασιστικές χώρες, κυρίως η Ιταλία - οι Γερμανοί ανάμεσα στα άλλα βομβάρδισαν τη μετέπειτα γνωστή κωμόπολη *Γκουέρνικα*. Οι Αριστεροί-Δημοκρατικοί στηρίχτηκαν στη μικρή βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση και τους διεθνείς εθελοντές (Διεθνείς Ταξιαρχίες). Η Αγγλία και η Γαλλία αρνήθηκαν να αναμειχθούν στον εμφύλιο και να στηρίξουν την αριστερή κυβέρνηση. Το τελευταίο οχυρό των Δημοκρατικών, η Μαδρίτη, έπεσε το Μάρτη του 1939 και ο Φράνκο έμεινε απόλυτος κύριος και δικτάτορας. *Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος αποτέλεσε τον πρόλογο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.*

Η πιο κλασική φωτογραφία του εμφυλίου

Θέματα Συζήτησης:

- Η διακήρυξη Μπάλφουρ (1917) και η σημασία της για την Παλαιστίνη.
- Το σύστημα των Εντολών σε Παλαιστίνη και Συρία.
- Η βρετανική πολιτική στην Αίγυπτο και την παλαιστίνη
- Η γαλλική πολιτική στη Συρία
- Εξελίξεις στη Βόρεια Αφρική
- Ο ιταλικός φασισμός
- Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος

7. Η Μεσόγειος από το Β' Παγκόσμιο στον Ψυχρό Πόλεμο

Στη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου η Μεσόγειος αποτέλεσε σημαντικό πεδίο συγκρούσεων, κυρίως ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γερμανία - βόρεια Αφρική. Με την αγγλοαμερικανική απόβαση στη Σικελία το 1943 ο πόλεμος μεταφέρθηκε και στη βόρεια πλευρά της Μεσογείου.

Όταν τελείωσε ο πόλεμος, η Μεσόγειος δεν ήταν πια η *mare nostrum* της Ευρώπης, όπως υπήρξε από την εποχή της εκστρατείας στην Αίγυπτο του Βοναπάρτη. Τώρα κυριαρχούν οι υπερδυνάμεις, οι οποίες δημιουργούν ξεχωριστές σφαίρες επιρροής, οι ΗΠΑ στη δυτική Μεσόγειο – συν Ελλάδα και Τουρκία – η ΕΣΣΔ στα Βαλκάνια. Η αραβική Μεσόγειος απελευθερώνεται από τη γαλλική και βρετανική ηγεμονία και προσπαθεί να χαράξει τη δική της ξεχωριστή πορεία ανάμεσα στον εθνικισμό, το σοσιαλισμό και το ισλάμ.

Στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου η Μεσόγειος αποτέλεσε σημαντικό πεδίο στρατιωτικών επιχειρήσεων, οι οποίες έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην ήττα της ναζιστικής Γερμανίας. Στα Βαλκάνια οι Ιταλοί προσπάθησαν να αυξήσουν την επιρροή τους σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία χωρίς όμως επιτυχία. Στη Μάλτα οι Βρετανοί αντιμετώπισαν με σθένος την ιταλογερμανική πολιορκία για περίπου τρία χρόνια. Από τη βόρεια Αφρική ο Χίτλερ επιχείρησε να προωθηθεί προς τα αποθέματα πετρελαίου της Μεσοποταμίας συνδέοντας την προέλαση στο Στάλινγκραντ με την προσπάθεια για απόκτηση βάσης επιρροής στη Μέση Ανατολή. Η ήττα των δυνάμεών του στο Ελ Αλαμείν το 1942 επηρέασε καθοριστικά την πορεία της σύγκρουσης στη Μεσόγειο και την Ευρώπη. Το επόμενο έτος αγγλοαμερικανικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στη Σικελία και κατευθύνθηκαν προς την κεντρική και βόρεια Ιταλία, όπου ο Μουσολίνι, διαφεύγοντας την αιχμαλωσία, είχε ιδρύσει με τη στήριξη των Γερμανών τη «Δημοκρατία του Σαλό».

Στα Βαλκάνια η αντίσταση κατά των Γερμανών έλαβε μεγάλες διαστάσεις. Στην Ελλάδα το ΕΑΜ κυριάρχησε, αλλά ηττήθηκε στη σύγκρουση με τους Βρετανούς το Δεκέμβριο του 1944. Αντίθετα, στη Γιουγκοσλαβία οι κομμουνιστές του στρατάρχη Τίτο επικράτησαν και δημιούργησαν ένα «αυτοδιαχειριζόμενο» σοσιαλιστικό σύστημα - ταυτόχρονα ομοσπονδιακό και συγκεντρωτικό. Η ρήξη Τίτο-Στάλιν το 1948 ήταν το πρώτο ρήγμα στα θεμέλια του σοβιετικού συνασπισμού στην ανατολική Ευρώπη. Τη δεκαετία του 1950 και 1960 ο Τίτο αποτέλεσε έναν από τους πρωτεργάτες του κινήματος των Αδερμευτών.

Στη γειτονική Αλβανία ο κομμουνιστής ηγέτης Εμβέρ Χότζα, για να αντιμετωπίσει τα φιλόδοξα βαλκανικά σχέδια του Τίτο, στράφηκε προς τη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν και μετά το 1956 προς την Κίνα του Μάο. Το μόνο από αποτέλεσμα της πολιτικής του ήταν να παραμείνει η Αλβανία απομονωμένη - και καθυστερημένη - ανάμεσα στη Δύση και την κομμουνιστική Ανατολή ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Αμέσως μετά το τέλος του πολέμου η Βρετανία και η Γαλλία άρχισαν να χάνουν την πρωτοκαθεδρία στη Μεσόγειο. Αποχώρησαν από το Λίβανο, τη Συρία, την Ιορδανία, την Αίγυπτο (1946), την Ελλάδα (1947), την Παλαιστίνη (1948), έπειτα από την Τυνησία και το Μαρόκο (1956) και το 1962 και από την Αλγερία. Τη θέση τους πήραν οι ΗΠΑ, οι οποίες κατέστησαν τη Μεσόγειο «αμερικανική λίμνη». Η Σοβιετική Ένωση διέθετε ελάχιστα ερείσματα στο χώρο: στην Αλγερία, στην Αίγυπτο του Νάσερ, στη Λιβύη του Καντάφι (μετά το 1969) και στη μπααθική Συρία (από το 1963). Κομμουνιστές βρίσκονταν στην εξουσία στη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, οι ηγεσίες των οποίων όμως είχαν διαφοροποιηθεί από τη Μόσχα (η Γιουγκοσλαβία το 1948 και η Αλβανία το 1960).

ΟΙ ΗΠΑ

Η Μεσόγειος και η Μέση Ανατολή ήταν ουσιαστικό τμήμα της αμερικανικής στρατηγικής εναντίον του κομμουνισμού. Τα συμφέροντα των ΗΠΑ στη Μεσόγειο περιλάμβαναν:

- την ανάσχεση της προσπάθειας της Σοβιετικής Ένωσης να διεισδύσει στην ανατολική Μεσόγειο και τον Περσικό Κόλπο,
- τον περιορισμό και την εξουδετέρωση της σοβιετικής επιρροής στις περιοχές αυτές,
- την απόκτηση στρατιωτικών βάσεων για τη θωράκιση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του NATO και την προβολή της αμερικανικής στρατιωτικής ισχύος,

- την ασφάλεια του Ισραήλ,
- την ομαλή διακίνηση των ενεργειακών πόρων από τον Περσικό Κόλπο στη Δύση μέσω της διώρυγας του Σουέζ και της Μεσογείου,
- την εγκαθίδρυση φιλικών καθεστώτων.

Το δόγμα Τρούμαν

Η εμφάνιση του αμερικανικού ηγεμονισμού στο μεσογειακό χώρο επισημοποιήθηκε με το Δόγμα Τρούμαν, επιβεβαιώθηκε με το Δόγμα Αϊζενχάουερ για τη Μέση Ανατολή δέκα χρόνια αργότερα, και κορυφώθηκε με την ανακοίνωση της βρετανικής αποχώρησης από το χώρο ανατολικά του Σουέζ το 1971.

Η υπεράσπιση της Ελλάδας και της Τουρκίας έλαβε για τους Αμερικανούς ιδιαίτερη σημασία. Αμερικανοί αναλυτές είδαν τις δύο χώρες ως ένα ενοποιημένο γεωστρατηγικό μπλοκ, το οποίο ήταν ικανό, αν υποστηριζόταν κατάλληλα, να εμποδίσει τη σοβιετική διείσδυση στην ανατολική Μεσόγειο και στο Σουέζ μέσω των Στενών και του Αιγαίου. Όμως η ελληνοτουρκική εξίσωση δεν ήταν ισορροπημένη: η Τουρκία εμφανιζόταν ως στρατηγικά σημαντικότερη απ' ό,τι η Ελλάδα, κάτι που αργότερα θα παίζει σημαντικό ρόλο στη στάση των ΗΠΑ στο κυπριακό.

Στις 12 Μαρτίου 1947 ο πρόεδρος Τρούμαν στην ομιλία του στο Κογκρέσο όχι μόνο πρότεινε μεγάλη οικονομική και στρατιωτική βοήθεια για την Ελλάδα και την Τουρκία, αλλά τοποθέτησε τη βοήθεια αυτή σ' ένα ευρύτερο στρατηγικό πλαίσιο. Έτσι γεννήθηκε το Δόγμα Τρούμαν που ανέφερε ότι «ολοκληρωτικά καθεστάτα που επιβάλλονται σ' ελεύθερους λαούς, με έμμεση ή άμεση επίθεση, υπονομεύουν τα θεμέλια της διεθνούς ειρήνης και επομένως την ασφάλεια των ΗΠΑ... Πρέπει λοιπόν η πολιτική των ΗΠΑ να υποστηρίζει ελεύθερους λαούς που αντιστέκονται σε προσπάθειες υποδούλωσης από οπλισμένες μειονότητες και εξωτερικές πιέσεις»

Το Δόγμα Τρούμαν αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την εφαρμογή από τις ΗΠΑ μιας πολιτικής ανάσχεσης της Σοβιετικής Ένωσης στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, βασισμένης στη διατήρηση σε φιλοδυτική τροχιά τριών κρατών που βρισκόταν στο μαλακό υπογάστριο της Μόσχας προς το Αιγαίο και τον Περσικό Κόλπο.

Η αμερικανική εμπλοκή στα ζητήματα της Μέσης Ανατολής έγινε πιο έντονη μετά την κρίση του Σουέζ. *Το Μάρτιο του 1957 ο πρόεδρος Αϊζενχάουερ εξήγγειλε το δόγμα για την οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση των φιλοδυτικών χωρών στη Μέση Ανατολή.* Βασική συνιστώσα του δόγματος ήταν η ειδική σχέση των ΗΠΑ με χώρες όπως η Τουρκία, το Ιράν και ιδιαίτερα το Ισραήλ.

Η αμυντική οργάνωση της Δύσης στη Μεσόγειο-Μέση Ανατολή

Για την άμυνα αυτών των περιοχών οι Αμερικανοί οργάνωσαν μια ζώνη ασφαλείας (Northern Tier) έναντι της σοβιετικής απειλής στον άξονα Ελλάδα-Τουρκία- Ιράκ-Ιράν-Πακιστάν. Στις χώρες αυτές εγκατέστησαν στρατιωτικές βάσεις, ενώ το 1952 Ελλάδα και Τουρκία εντάχθηκαν στο ΝΑΤΟ. Τρία χρόνια αργότερα οι Τούρκοι συμμετείχαν με το Ιράκ και δημιούργησαν το *Σύμφωνο της Βαγδάτης*, στο οποίο προσχώρησαν η Βρετανία, το Ιράν και το Πακιστάν (η Αίγυπτος αρνήθηκε). Οι ΗΠΑ δε συμμετείχαν, αλλά ήταν παρούσες σε όλους τους οργανισμούς του Συμφώνου. Το Σύμφωνο θα διαλυθεί μετά την αποχώρηση του Ιράκ το 1958.

Στη δυτική Μεσόγειο οι ΗΠΑ διέθεταν έντονη παρουσία στα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ (Γαλλία, Ιταλία, και μετά το 1953 Ισπανία). Χρησιμοποιούσαν τις αεροπορικές και ναυτικές τους βάσεις για τον 6^ο Στόλο και μετείχαν σε κοινά γυμνάσια (η Γαλλία αποχώρησε επί Ντε Γκωλ). Στη βόρεια Αφρική είχαν καλές σχέσεις με το Μαρόκο και τη Τυνησία, που ανεξαρτητοποιήθηκαν το 1956.

Η Σοβιετική Ένωση

Η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης στη Μέση Ανατολή ήταν συντηρητική με την έννοια ότι δεν επιδίωξε τη δυναμική αντιπαράθεση με τη Δύση, αναλαμβάνοντας επιθετικές και ριψοκίνδυνες για την παγκόσμια ειρήνη πρωτοβουλίες. Το ενδιαφέρον της για τη Μέση Ανατολή υπαγορευόταν από τη γειτνίασή της μ' αυτή και την έντονη αμερικανική παρουσία και επιρροή, η οποία, κατά τη σοβιετική διπλωματία, έθετε σε κίνδυνο την ισορροπία ισχύος στην ευρύτερη περιοχή.

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η Μόσχα προσπάθησε να κρατήσει ίσες αποστάσεις στην αραβοϊσραηλινή διένεξη. Το 1947 ψήφισε υπέρ της διχοτόμησης της Παλαιστίνης, αναγνώρισε το Ισραήλ και πρόσφερε όπλα στον αγώνα του για την ανεξαρτησία. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από το Νικίτα Χρούστσεφ, βλέποντας τη στενή σχέση του Ισραήλ με τη Δύση (Αγγλία, Γαλλία και ΗΠΑ) και για να αντιμετωπίσει το Σύμφωνο της Βαγδάτης στράφηκε προς τους Άραβες και ιδιαίτερα προς το Νάσερ της Αιγύπτου. Από την άλλη πλευρά απέφυγε να καταδικάσει το Ισραήλ ή να ακολουθήσει μια ξεκάθαρη φιλοπαλαιστινιακή πολιτική.

Μετά το 1967 η Σοβιετική Ένωση διεύρυνε τις σχέσεις της με ριζοσπαστικά αραβικά καθεστώτα (Συρία και Ιράκ) και επέμενε στη συνολική διευθέτηση του Παλαιστινιακού και στην εφαρμογή της απόφασης 242 του ΟΗΕ για την αποχώρηση των Ισραηλινών από τα κατεχόμενα. Επίσης αναγνώρισε την ΟΑΠ ως εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα και ως αναγκαία τη συμμετοχή της στις διαπραγματεύσεις. Ο ρόλος της όμως στην ειρηνευτική διαδικασία παρέμεινε περιθωριακός γεγονός που έπεισε το Σαντάτ να στραφεί προς τις ΗΠΑ και να υπογράψει συνθήκες με το Ισραήλ. Αν και τη δεκαετία του 1970 διατήρησε την επιρροή της στο Ιράκ και τη Συρία, προκάλεσε την αγανάκτηση του αραβικού/ισλαμικού κόσμου μετά την επέμβαση στο Αφγανιστάν το 1979.

Το τέλος της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας και ο θρίαμβος του αραβικού εθνικισμού

Ο αραβικός εθνικισμός θα φτάσει στο απόγειο της ισχύος του μετά το 1952, όταν επικράτησαν στην Αίγυπτο οι Ελεύθεροι Αξιωματικοί του Νάσερ. Ο Νάσερ υπήρξε μια σύνθετη φυσιογνωμία: πολιτικός και κοινωνικός μεταρρυθμιστής, υπέρμαχος της αραβικής ενότητας και ανεξαρτησίας, ηγέτης του κινήματος των Αδεσμεύτων, εχθρός της αποικιοκρατίας, πολέμιος του κράτους του Ισραήλ. Η πολιτική του προκάλεσε την αντίδραση των Αγγλο-Γάλλων, οι οποίοι σε συνεργασία με το Ισραήλ προσπάθησαν να τον ανατρέψουν. Η στρατιωτική όμως επίθεση που εξαπέλυσαν εναντίον της χώρας του στα τέλη Οκτωβρίου 1956 κατέληξε σε φιάσκο και διακόπηκε μετά από ισχυρές πιέσεις των Αμερικανών και των Σοβιετικών. **Η κρίση στο Σουέζ** είχε τρεις σημαντικές συνέπειες: κατέδειξε την αδυναμία των Αγγλο-Γάλλων να προασπίσουν τα συμφέροντά τους στη Μέση Ανατολή· ώθησε τις ΗΠΑ να διατυπώσουν το δόγμα Αϊζενχάουερ· και ανέδειξε τον Νάσερ αδιαμφισβήτητο ηγέτη του κινήματος για την αραβική ανεξαρτησία και ενότητα.

Την ίδια περίοδο η Γαλλία αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα με τις αποικίες της στη βόρεια Αφρική. Το 1956 το κίνημα ανεξαρτησίας στο Μαρόκο εξασφάλισε τη δημιουργία κράτους απαλλαγμένου από την ευρωπαϊκή επίβλεψη. Το ίδιο έτος απόκτησε την ανεξαρτησία της η Τυνησία και το κόμμα Ντεστούρ του μετριοπαθούς εθνικιστή Μπουργκίμπα ανήλθε στην εξουσία. Η περίπτωση της Αλγερίας, που είχε συνδεθεί με τη Γαλλία από τη δεκαετία του 1830, ήταν πολύ πιο περίπλοκη. Η Αλγερία δεν ήταν αποικία της Γαλλίας αλλά διοικητική της περιφέρεια. Το Παρίσι θεωρούσε την Αλγερία απαραίτητη για τη διατήρηση του μεγαλείου και γοήτρου του στο μεταπολεμικό κόσμο και, όταν ξέσπασε η επανάσταση των Αλγερινών εθνικιστών το 1954, την αντιμετώπισε με αποφασιστικότητα και εξαιρετική σκληρότητα. Παρ' όλα αυτά, χρειάστηκαν η συμβιβαστική διάθεση και οι διπλωματικές ικανότητες του προέδρου Ντε Γκολ για να σταματήσουν οι εχθροπραξίες και να παραχωρηθεί και στη χώρα αυτή ανεξαρτησία τον Ιούλιο του 1962.

Η Συρία αποδεσμεύτηκε από τη γαλλική κηδεμονία αμέσως μετά τον πόλεμο. Ακολούθησε μια περίοδος πραξικοπημάτων και το 1963 επικράτησε το σοσιαλιστικό κόμμα Μπάαθ, το οποίο έστρεψε τη χώρα προς τη Σοβιετική Ένωση. Η οικογένεια Ασαντ επέβαλε ένα αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης - της μειονότητας των αλαουιτών-σιιτών - που εξακολουθεί και σήμερα να υφίσταται. Αντίθετα στη Λιβύη το νέο μοναρχικό καθεστώς ακολούθησε φιλοδυτική πολιτική ως την ανατροπή του από τον Καντάφι το 1969.

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960 ο άνεμος έδειχνε να πνέει υπέρ του αραβικού εθνικισμού. Αλλά το όνειρο της ενοποίησης του αραβικού κόσμου δεν πραγματοποιήθηκε. Ούτε τα μεγάλα προβλήματα των αραβικών κοινωνιών λύθηκαν. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 το ριζοσπαστικό ισλάμ έκανε την εμφάνισή του σημειώνοντας μεγάλες επιτυχίες στον πόλεμο του Αφγανιστάν και στην επανάσταση του Ιράν.

Θέματα Συζήτησης

- Οι απαρχές του Ψυχρού Πολέμου στην ανατολική Μεσόγειο
- Η σημασία του δόγματος Τρούμαν
- Οι συμμαχίες των ΗΠΑ σε Μεσόγειο-Μέση Ανατολή
- Η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης στη Μέση Ανατολή
- Η κρίση στο Σουέζ

▶ Να σχολιαστεί:

η αμερικανική στρατηγική βασιζόταν στη θέση ότι η Σοβιετική Ένωση θα έπρεπε να επιλέξει είτε να διαχωρίσει τη θέση της από τους ριζοσπάστες Άραβες πελάτες της είτε να αποδεχτεί μια μείωση της επιρροής της. Στο τέλος η στρατηγική αυτή πράγματι μείωσε τη σοβιετική επιρροή και έφερε τις ΗΠΑ στο κέντρο της μεσανατολικής διπλωματίας.

8. Περιφερειακές Διενέξεις. Το Κυπριακό

Το Κυπριακό πρόβλημα ήταν αρχικά ζήτημα αυτοδιάθεσης και αποαποικισμού. Οι βρετανικές κυβερνήσεις, διαβλέποντας την απειλή που εγκυμονούσαν για τα αποικιακά συμφέροντά τους η αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών και οι αυξανόμενες πιέσεις για την εφαρμογή του, επεδίωξαν και πέτυχαν να μετατρέψουν το Κυπριακό σε διακοινοτική και ελληνοτουρκική διαφορά ώστε να μειωθεί η πολιτική πίεση που δέχονταν. Με την προσφυγή της Ελλάδας στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 1954, με την οποία ζητούσε την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης των λαών στην περίπτωση της Κύπρου, και τις παρεμβάσεις της Τουρκίας, της Βρετανίας και άλλων χωρών επί του θέματος, το Κυπριακό πρόβλημα απέκτησε διεθνή χαρακτήρα.

Το Κυπριακό πρόβλημα σήμερα είναι πρόβλημα διεθνούς δικαίου που προκαλούν η παράνομη στρατιωτική κατοχή του βόρειου τμήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Τουρκία (καταδικάστηκε με το Ψήφισμα 1974/360 του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε.), η βίαιη αλλοίωση της πληθυσμιακής σύνθεσης και της πολιτισμικής ταυτότητας της κατεχόμενης περιοχής, και οι ανεπιτυχείς, ως τώρα, προσπάθειες της κατοχικής δύναμης να προκαλέσει τη διεθνή αναγνώριση ανεξάρτητου τουρκοκυπριακού κράτους.

Στις 16 Αυγούστου 1960 έγινε η ανακήρυξη και εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους. Για να απομακρύνει ορισμένες αιτίες διακοινοτικής τριβής, ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας αρχιεπίσκοπος Μακάριος πρότεινε το 1963 δεκατρείς τροπολογίες στο Σύνταγμα του 1960. Οι Τουρκοκύπριοι και η Τουρκία απέρριψαν τις προτάσεις και το Δεκέμβριο ξέσπασαν συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Μόνο χάρη σε μια προσωπική προειδοποίηση του Αμερικανού προέδρου Λύντον Τζόνσον προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού και την απειλητική στάση της Σοβιετικής Ένωσης ματαιώθηκε η τουρκική εισβολή το καλοκαίρι του 1964. Το ίδιο έτος οι ΗΠΑ ενεπλάκησαν έντονα στο Κυπριακό, προτείνοντας ουσιαστικά λύσεις διχοτόμησης (*προτάσεις Άτσεσον*): το αντίτιμο για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα ήταν η παραχώρηση εδαφικού τμήματος ή βάσεων στην Τουρκία.

Η δικτατορία των συνταγματαρχών σήμανε για την Ελλάδα και την Κύπρο την έναρξη μιας νέας περιόδου δεινών και περιπετειών. Το αυταρχικό καθεστώς των Αθηνών απεργαζόταν την κατάλυση της κυπριακής δημοκρατίας, την πτώση του Μακαρίου και την επιβολή της διπλής Ένωσης σύμφωνα με τα αμερικανικά σχέδια διχοτόμησης. Στις 15 Ιουλίου ο Μακάριος ανατράπηκε και η Τουρκία βρήκε το πρόσχημα (προστασία της τουρκοκυπριακής μειονότητας, 18%) για να εισβάλει και να καταλάβει το βόρειο τμήμα της Νήσου (37% του εδάφους της). Η διχοτόμηση είχε δια της βίας πραγματοποιηθεί.

Η εμπλοκή των ΗΠΑ στο Κυπριακό

Οι ΗΠΑ ακολούθησαν φιλοτουρκική πολιτική στο Κυπριακό, *επειδή θεωρούσαν την Τουρκία πιο σημαντική από την Ελλάδα από γεωστρατηγική άποψη*. Η Τουρκία συνόρευε με τη Σοβιετική Ένωση, βρισκόταν κοντά σε περιοχές παραγωγής πετρελαίου και φυσικού αερίου, διέθετε βάσεις και αξιόλογο στρατό και το σημαντικότερο παρείχε στρατηγικό βάθος στην πολιτική της ανύσχεσης στα κρίσιμα μέτωπα των Βαλκανίων, της Μαύρης Θάλασσας, της Μέσης Ανατολής, ακόμα και της κεντρικής Ασίας.

► B. Kuniholm, *The Near East Connection*, σ. 16

«Η ασφάλεια της Ελλάδας και της Τουρκίας είχαν κρίσιμη σημασία για τις ΗΠΑ. Ενώ και οι δύο χώρες παρείχαν βάσεις για επιχειρήσεις στην ανατολική Μεσόγειο, η Τουρκία ήταν στρατηγικά σημαντικότερη, επειδή δέσποζε στις κύριες εναέριες, χερσαίες και θαλάσσιες διόδους από τη Σοβιετική Ένωση προς την ανατολική Μεσόγειο και τον Περσικό Κόλπο».

Δεν είναι τυχαίο ότι στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 η Τουρκία έλαβε διπλάσια αμερικανική στρατιωτική βοήθεια σε σχέση με την Ελλάδα.

Αυτό που πάνω απ' όλα ενδιέφερε τους Αμερικανούς ήταν ένας ελληνοτουρκικός συμβιβασμός στο Κυπριακό, ώστε να διατηρηθεί η συνοχή του NATO και η στρατηγική λειτουργικότητα της «βόρειας διάταξης» του [οι βορειότερες χώρες της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής που συνόρευαν ή βρίσκονταν

κοντά στη Σοβιετική Ένωση]. Για τους Αμερικανούς, η Κύπρος ήταν ένα «προκεχωρημένο φυλάκιο» για τη Μέση Ανατολή.

Οι ΗΠΑ ήρθαν σε σύγκρουση με την αδέσμευτη πολιτική του Μακαρίου και την πολιτική του της προσέγγισης με τη Μόσχα (παιχνίδι ισορροπιών για να διατηρήσει ο Μακάριος όση ανεξαρτησία μπορούσε για το νησί) και πρότειναν διχοτομικά σχέδια, δηλαδή την κατάλυση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Αυτά τα σχέδια μπορούν να κατανοηθούν εντασσόμενα στο περιφερειακό και διεθνές πλαίσιο της εποχής. Οι ΗΠΑ εννοούσαν την Τουρκία, όχι μόνο για τη γεωστρατηγική της θέση αλλά και εξαιτίας της τουρκοσοβιετικής προσέγγισης στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και της έντασης της αραβοϊσραηλινής αντιπαράθεσης. Η απώλεια της Τουρκίας ίσως ανέτρεπε την υπέρ του ΝΑΤΟ και του Ισραήλ ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή. Οι προτάσεις Άτσεσον απέβλεπαν σε ένα συμβιβασμό των δύο νατοϊκών χωρών: ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα από τη μια, αλλά ταυτόχρονα ικανοποίηση των αξιώσεων της Τουρκίας (στρατιωτική παρουσία στη Μεγαλόνησο, προστασία των Τουρκοκυπρίων). Ο Μακάριος και η ελληνική κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου δεν αποδέχθηκαν αυτές τις προτάσεις. Η ελληνική πλευρά δεν ήταν έτοιμη ούτε να διαπραγματευτεί για την ανεξαρτησία ούτε να πληρώσει το υψηλό τίμημα που απαιτούσε η Ένωση. Ιδιαίτερα ο Μακάριος βρισκόταν σε δύσκολη θέση: ενώ δημόσια ήταν υποχρεωμένος να υποστηρίζει την Ένωση, ουσιαστικά έβλεπε την Ένωση ως όπλο του ΝΑΤΟ για περαιτέρω διάβρωση της ανεξαρτησίας της Κύπρου (χρειάζόταν την υποστήριξη των Αράβων, της Σοβιετικής Ένωσης και του ΑΚΕΛ). Για το Κύπριο ηγέτη, η Ένωση ήταν μια ουτοπική και επικίνδυνη πολιτική.

► Ο Αμερικανός πρόεδρος Τζόνσον στον Έλληνα πρέσβη στην Ουάσιγκτον το 1964 (Πηγή: R. Clogg, Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, σ. 185)

«Γ*** το Κοινοβούλιο και το Σύνταγμά σας. Η Αμερική είναι ένας ελέφαντας. Η Κύπρος είναι ψύλλος. Η Ελλάδα είναι ψύλλος. Αν αυτοί οι δύο ψύλλοι εξακολουθήσουν να τσιμπούν τον ελέφαντα, μπορεί να τους συντρίψει με την προβοσκίδα του, να τους συντρίψει για τα καλά»

Ο σοβιετικός παράγοντας

Ενώ οι ΗΠΑ επιθυμούσαν τη «νατοποίηση» της Κύπρου, η Σοβιετική Ένωση υποστήριζε την αδέσμευτη πολιτική του Μακαρίου. Μετά την αμερικανική αποτροπή της τουρκικής εισβολής το 1964 οι σχέσεις Τουρκίας-Σοβιετικής Ένωσης βελτιώθηκαν. Η συνεργασία των δύο κρατών έφτασε στο αποκορύφωμα το 1967, όταν η Μόσχα συμφώνησε να χτίσει μια σειρά βιομηχανικών μονάδων στην Τουρκία, μεταξύ των οποίων μια χαλυβουργία, ένα χυτήριο αλουμινίου και ένα διυλιστήριο πετρελαίου. Βασικός στόχος της Τουρκίας ήταν να ασκήσει πίεση στις ΗΠΑ, ώστε να υποστηρίξουν τους στόχους της στην Κύπρο (διπλή ένωση).

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο

Οι Τούρκοι αξιολόγησαν το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου ως μορφή καλυμμένης Ένωσης. Κυρίαρχο στοιχείο στην τουρκική ανάλυση δεν ήταν η προστασία των Τουρκοκυπρίων, αλλά η αποτροπή καθόδου της Ελλάδας στην ανατολική Μεσόγειο, εξέλιξη που θα καθιστούσε την Τουρκία στρατηγικά πιο ευάλωτη.

Παράγοντες που εννόησαν την εισβολή ήταν:

- Ο Ιωαννίδης: αδιάλλακτος ενωτικός, συνεργαζόταν με την CIA και είχε σκοπό να υπονομεύσει το Μακάριο, τον οποίο παθολογικά αντιπαθούσε. Πίστευε ότι μετά το πραξικόπημα η Τουρκία δε θα αντιδρούσε!
- Πολιτική Κίσινγκερ: είναι πιθανό (όχι σαφώς εξακριβωμένο) ότι ο Κίσινγκερ ενθάρρυνε τον Ιωαννίδη να προσπαθήσει να απαλλαγεί από το Μακάριο, «τον Κάστρο της Μεσογείου», μέσω του πραξικοπήματος, παρέχοντας έτσι στην Τουρκία το πρόσχημα για εισβολή. Όταν έγινε η εισβολή, οι ΗΠΑ δεν έπραξαν τίποτα για να τη σταματήσουν (θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον 6^ο στόλο, όμως αν το έκαναν, θα έπλητταν τις σχέσεις τους με την Τουρκία).
- Οι ΗΠΑ ανησυχούσαν για την ασφάλεια του Ισραήλ και για το ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης στη Μέση Ανατολή. Μία περιορισμένης έκτασης τουρκική εισβολή στην Κύπρο θα ικανοποιούσε την Τουρκία, θα απέτρεπε έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο και θα εξασφάλιζε διευκολύνσεις για την προστασία του Ισραήλ.
- Η Σοβιετική Ένωση δεν αντέδρασε κι αυτή στην εισβολή, επιθυμώντας να επηρεάζει την Τουρκία προκειμένου να προκαλεί προβλήματα στη νοτιο- ανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ.

Συνέπειες της εισβολής: διχοτόμηση της νήσου, πληθυσμιακές αλλαγές – κατάρρευση της δικτατορίας στην Ελλάδα και κατάργηση της μοναρχίας.

Το Κυπριακό μετά την εισβολή – το Σχέδιο Ανάν – η κατάσταση σήμερα

Μετά την κατάπαυση του πυρός, τον Αύγουστο του 1974, καταβλήθηκαν πολλές προσπάθειες για επανένωση της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι οποίες όμως δεν στέφθηκαν από επιτυχία. Η διαίρεση αυτή διατηρείται μέχρι σήμερα δια της βίας καθώς περισσότεροι από 40.000 Τούρκοι στρατιώτες εξακολουθούν να παραμένουν στο νησί, ενώ η Τουρκία ενθαρρύνει την παράνομη εγκατάσταση εποίκων, ώστε να αυξήσει τα πληθυσμιακά ερείσματά της. Η διεθνώς αναγνωρισμένη Κυπριακή Δημοκρατία ασκεί έλεγχο μόνο στο νότιο τμήμα του νησιού, *παρότι από νομική άποψη εξακολουθεί να εκπροσωπεί το σύνολο*. Το κατεχόμενο βόρειο τμήμα, το οποίο αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητο το 1983, έχει αναγνωριστεί διεθνώς μόνο από την Τουρκία με την ονομασία "Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου" (τουρκικά: *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* [KKTC]). Το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών με τα ψηφίσματα (αποφάσεις) του 541/1983 και 550/1984 καταδίκασε ευθέως την ανακήρυξη της "ΤΔΒΚ" και κάθε αποσχιστική δραστηριότητα και κάλεσε όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ να μην την αναγνωρίσουν.

Μια νέα δυναμική για επίλυση του κυπριακού προβλήματος με ενεργό ανάμιξη του διεθνούς παράγοντα δημιουργήθηκε με την αίτηση εισδοχής της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Καταβλήθηκαν τότε προσπάθειες από πολλές πλευρές να λυθεί το Κυπριακό πριν την ένταξη στην Ε.Ε., ώστε να μπει η Κύπρος ενωμένη στην Ενωμένη Ευρώπη. Αποκορύφωμα των προσπαθειών αυτών υπήρξε το σχέδιο που εκπόνησε ο ΟΗΕ, γνωστό **ως Σχέδιο Ανάν**. Το Σχέδιο προέβλεπε τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού κράτους με δύο ομόσπονδα κρατίδια, τον ελληνοκυπριακό Νότο και τον τουρκοκυπριακό Βορρά. Η εξουσία στην ομοσπονδία θα μοιραζόταν ανάμεσα στις δύο κοινότητες με ένα πολύπλοκο σχήμα και ο Πρόεδρος θα εναλλασσόταν ανά 20 μήνες, ενώ στο νομοθετικό σώμα οι δύο κοινότητες θα εκπροσωπούνταν ισοδύναμα. Το σχέδιο προέβλεπε αυστηρούς περιορισμούς στην ελευθερία εγκατάστασης μελών της εκάστοτε κοινότητας στο κρατίδιο της άλλης, προκειμένου να μην αλλοιωθεί η πληθυσμιακή καθαρότητα του κάθε κρατιδίου. Το σχέδιο υποβλήθηκε τον Απρίλιο του 2004 σε δύο ξεχωριστά δημοψηφίσματα, εγκρίθηκε από την τουρκοκυπριακή κοινότητα, αλλά απορρίφθηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων η οποία συντάχθηκε με την δημόσια τοποθέτηση του Προέδρου Τάσσου Παπαδόπουλου ότι το Σχέδιο θα κατέλυε την Κυπριακή Δημοκρατία και θα την υποκαθιστούσε με ένα αμφιβόλου βιωσιμότητας μόρφωμα. Η τοποθέτησή του συνοψίζεται στη φράση *«Παρέλαβα Κράτος διεθνώς αναγνωρισμένο. Δεν θα παραδώσω Κοινότητα χωρίς δικαίωμα λόγου διεθνώς και σε αναζήτηση κηδεμόνα»*. Παράλληλα όμως καταγγέλθηκε εκστρατεία παραπληροφόρησης και συκοφάντησης εκ μέρους του Προέδρου Τάσσου Παπαδόπουλου, άλλων κορυφαίων πολιτικών και μερίδας του τύπου κατά των υποστηρικτών του Σχεδίου Ανάν, ότι δήθεν είχαν λάβει χρήματα από τις ΗΠΑ για να στηρίξουν το σχέδιο και ότι ήταν προδότες.

Μετά από αυτή την εξέλιξη το διεθνές ενδιαφέρον έχει εμφανώς ατονήσει. Ωστόσο το γεγονός ότι η Κυπριακή Δημοκρατία είναι πλέον πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενώ συγχρόνως η Τουρκία διεκδικεί κι αυτή τη συμμετοχή της στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα έχει καταστήσει το κυπριακό πρόβλημα εσωτερικό ζήτημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με απρόβλεπτες συνέπειες.

Από τη μια η θετική στάση των Τουρκοκυπρίων στο δημοψήφισμα ενίσχυσε τη διάθεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να χαλαρώσει την απομόνωσή τους. Η Κύπρος εντάχθηκε στην Ε.Ε. ολόκληρη, ωστόσο εξαιρείται ρητά ο Βορράς από την εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου (του συνόλου δηλαδή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και νομολογίας), επειδή και για όσο διάστημα δεν τελεί υπό τον έλεγχο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Πρόθεση όμως της Ε.Ε. είναι η οικονομική ενίσχυση των Τουρκοκυπρίων και η έκδοση Κανονισμού, ο οποίος θα επιτρέπει και θα ρυθμίζει το απ' ευθείας εμπόριο με τον τουρκοκυπριακό Βορρά. Ιδιαίτερη βαρύτητα κατά την εφαρμογή της πολιτικής αυτής έχει η αντίληψη ότι η απομόνωσή τους οφείλεται πλέον και στο «όχι» των Ελληνοκυπρίων στο σχέδιο Ανάν. Από την άλλη το Κυπριακό εξακολουθεί να παραμένει εμπόδιο στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Ο λόγος είναι ότι από την εισβολή και μετά η Τουρκία αναγνωρίζει μόνο τα Κατεχόμενα («ΤΔΒΚ») ως νόμιμο διάδοχο του ανεξάρτητου Κυπριακού κράτους, ενώ αρνείται την οποιαδήποτε αναγνώριση στη διεθνώς αναγνωρισμένη επίσημη Κυπριακή Δημοκρατία. Η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. χωρίς να έχει αναγνωρίσει και χωρίς να έχει καθόλου διπλωματικές σχέσεις με ένα από τα 27 κράτη-μέλη είναι ιδιαίτερα δυσχερής.

Σήμερα οι προσπάθειες για επίλυση του κυπριακού προβλήματος συνεχίζονται στη βάση της *ομοσπονδιακής δομής*. Υπάρχουν όμως θέματα που δυσχεραίνουν την επίλυσή του όπως η παρουσία του τουρκικού στρατού, οι έποικοι, η σχέση πληθυσμού και δικαιωμάτων, η επιστροφή των Ελληνοκυπρίων προσφύγων στα σπίτια τους, η μορφή της ομοσπονδίας (διζωνική, διακοινοτική χαλαρή ομοσπονδία κατά το πρότυπο του Βελγίου ή της Ελβετίας;) κ.ά.

Θέματα Συζήτησης

- Η πολιτική των ΗΠΑ στο Κυπριακό και οι αμερικανο-τουρκικές σχέσεις (αναφορά στα σχέδια Άτσεσον και στην αντίδραση της τουρκικής και ελληνικής πλευράς)
- Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης.
- Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και οι ΗΠΑ.
- Μετά την εισβολή. Προσπάθειες για την επίλυση του ζητήματος με ιδιαίτερη αναφορά στο σχέδιο Ανάν. Ποια είναι η νομική φύση του ζητήματος;
- Η τελευταία σημαντική προσπάθεια. Το Σχέδιο Ανάν 2002/4

Να σχολιαστούν τα κείμενα που επισυνάπτονται

1. Perry Anderson, "The Divisions of Cyprus"
2. Οι απαντήσεις των W. Mallinson και David Hannay
3. Το καλοκαίρι του 1974 το Κυπριακό «διευθετήθηκε», αλλά «δε λύθηκε».

«Είναι ακριβώς εξαιτίας αυτής της διευθέτησης που μεταξύ άλλων οι ΗΠΑ μπορούν να μεταχειρίζονται τόσο την Ελλάδα όσο και την Τουρκία κατά βούληση, οποτεδήποτε κρίνουν αναγκαίο. Ενίοτε οι Μεγάλες Δυνάμεις βρίσκουν βολικό όχι να «λύνουν», αλλά να «διευθετούν» προβλήματα» (Β. Φούσκας, *Ζώνες Πολέμου*, σ. 207).

9. Περιφερειακές Διενέξεις. Το Παλαιστινιακό

Το Παλαιστινιακό Ζήτημα απασχολεί τη διεθνή κοινότητα από το 1917 και κυρίως από την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το 1948. Μετά από μισό αιώνα επίπονων διαπραγματεύσεων και συνεχών ενόπλιων συγκρούσεων οι μετριοπαθείς Παλαιστίνιοι έχουν αποδεχτεί την ύπαρξη του Ισραήλ και επιδιώκουν τη δημιουργία ανεξάρτητου κρατιδίου στα κατεχόμενα εδάφη της Λωρίδας της Γάζας και της Δυτικής Όχθης (για τους Εβραίους Σαμάρεια και Ιουδαία αντίστοιχα) έκτασης 6.000 τ.χ. με πρωτεύουσα την ανατολική Ιερουσαλήμ. Από την άλλη πλευρά, οι Ισραηλινοί έχουν αποδεχτεί την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) ως αντιπροσωπευτική οργάνωση του παλαιστινιακού λαού και το δικαίωμα των Παλαιστινίων για δικό τους κράτος, αλλά προς το παρόν αρκούνται στην παραχώρηση αυτονομίας σε παλαιστινιακές κοινότητες στα κατεχόμενα. Από την άλλη η ισλαμική οργάνωση ΧΑΜΑΣ επιδιώκει την καταστροφή του Ισραήλ και η κατάσταση στη λωρίδα της Γάζας παραμένει έκρυθμη.

Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο η Βρετανία, εξαιτίας των οικονομικών της προβλημάτων, εξέφρασε την πρόθεσή της να αποσυρθεί από την Παλαιστίνη (το ίδιο έπραξε και για άλλες περιοχές, όπως για την Ινδία και την Ελλάδα). Την ευθύνη για τη διευθέτηση του παλαιστινιακού ζητήματος ανέλαβε τότε ο ΟΗΕ, ο οποίος συνέστησε μία Ειδική Επιτροπή (U.N. Special Committee on Palestine). Η πλειοψηφία των μελών της επιτροπής πρότεινε σχέδιο διχοτόμησης της ανατολικής Παλαιστίνης (η δυτική εντάχθηκε στο νεοπαγές κράτος της Ιορδανίας), που συνέφερε τους Εβραίους περισσότερο από το σχέδιο του 1937, αφού θα αποκτούσαν το 56,47% του παλαιστινιακού εδάφους, ενώ αποτελούσαν το ένα τρίτο του πληθυσμού και κατείχαν μόνο το 6% της συνολικής επιφάνειας της Παλαιστίνης. Η πρόταση έγινε αποδεκτή από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το Νοέμβριο του 1947 (απόφαση 181), ύστερα από παρότρυνση των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης,¹ και από τους Εβραίους, όχι όμως και από τους Άραβες. Ανήμερα της λήξης της βρετανικής Εντολής στην Παλαιστίνη, στις 14 Μαΐου 1948, οι Εβραίοι ανακήρυξαν την ίδρυση ιουδαϊκού κράτους με το όνομα Μεντινάθ Γιζραέλ (Κράτος του Ισραήλ). Την επόμενη μέρα στρατεύματα των γειτονικών αραβικών χωρών εισέβαλαν στο νεοσύστατο κράτος, αλλά συνάντησαν σθεναρή αντίσταση και στις αρχές του 1949 αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν (α΄ αραβοϊσραηλινός πόλεμος). Σχεδόν τα τρία τέταρτα της ανατολικής Παλαιστίνης περιήλθαν στο Ισραήλ και περίπου 750.000 Παλαιστίνιοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Η Ιερουσαλήμ μοιράστηκε ανάμεσα στο Ισραήλ και την Ιορδανία: μία λωρίδα γης στις νότιες ακτές, που εκτεινόταν από τη Γάζα ως τα αιγυπτιακά σύνορα, περιήλθε στην αιγυπτιακή διοίκηση και το υπόλοιπο τμήμα της Παλαιστίνης (Ιουδαία και Σαμάρεια) ενσωματώθηκε στην Ιορδανία.

Με την επανάσταση του 1952 στην Αίγυπτο το παλαιστινιακό ζήτημα θα λάβει παναραβικές και διεθνείς διαστάσεις, καθώς για μια δεκαετία θα αποτελέσει την αιχμή του δόρατος των Αράβων εθνικιστών (οπαδών του Νάσερ και του κόμματος Μπάαθ) στον αγώνα τους υπέρ της αραβικής ενότητας και κατά του ιμπεριαλισμού και του σιωνισμού. Τον Ιανουάριο του 1964 ο Νάσερ πρότεινε την ίδρυση μιας παλαιστινιακής πολιτικής-στρατιωτικής οργάνωσης. Τέσσερις μήνες αργότερα ιδρύθηκε η ΟΑΠ και ψηφίστηκαν η Εθνική της Χάρτα και το Καταστατικό της. Και τα δύο κείμενα δεν έθιγαν το θέμα του παλαιστινιακού κράτους και δεν έκαναν καμία αναφορά στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης του παλαιστινιακού λαού και στις αρμοδιότητες της ΟΑΠ. Κατ' επιταγή όμως της ιδεολογίας του αραβικού εθνικισμού τονίζονταν ότι η Παλαιστίνη 'είναι αραβική γη συνδεδεμένη με εθνικούς δεσμούς με τις άλλες αραβικές χώρες, οι οποίες μαζί με την Παλαιστίνη αποτελούν την ευρύτερη γη των Αράβων'.

Ο πόλεμος των Έξι Ημερών (1967)

Το παλαιστινιακό κίνημα θα αποδεσμευτεί από τον ασφυκτικό κλοιό του αραβικού εθνικισμού μετά τον πόλεμο των έξι ημερών το 1967. Αιτία του πολέμου υπήρξε ο οξύς ανταγωνισμός των δυο ισχυρότερων και ριζοσπαστικότερων αραβικών κρατών της Μέσης Ανατολής, της Συρίας και της Αιγύπτου, με το Ισραήλ. Το επαναστατικό καθεστώς της Συρίας, που είχε εγκαθιδρυθεί τον προηγούμενο χρόνο, επιθυμούσε να επιλύσει δυναμικά το παλαιστινιακό ζήτημα, ενώ ο Νάσερ ήθελε να καταστήσει τη χώρα του ηγέτιδα του αραβικού κόσμου. Από την άλλη, το Ισραήλ ήξερε ότι από στρατιωτική και πολιτική άποψη ήταν ισχυρότερο από τους Άραβες γείτονές του και κατά συνέπεια, αφού αντιμετώπιζε διαρκώς απειλές απ' αυτούς, η καλύτερη λύση ήταν να τους δείξει τη δύναμή του.

¹ Το σχέδιο απορρίφθηκε από 10 αραβικές χώρες, την Κούβα, την Ινδία και την Ελλάδα.

Βέβαια πίσω από τη στάση αυτή κρυβόταν η ελπίδα της κατάκτησης της υπόλοιπης Παλαιστίνης και η ολοκλήρωση του πολέμου του 1948.

Το Μάιο του 1967 ο Νάσερ, ύστερα από συριακές και σοβιετικές πληροφορίες για επικείμενη ισραηλινή επίθεση, ζήτησε να αποσύρει ο ΟΗΕ την ειρηνευτική του δύναμη από τα σύνορα με το Ισραήλ και να τοποθετηθούν στη θέση τους αιγυπτιακές μονάδες, που θα είχαν την ικανότητα να αντιμετωπίσουν τον εισβολέα. Όταν έγινε αυτό, ο Νάσερ, κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου, αλλά και παλαιότερης διμερούς συνθήκης με το ίδιο το Ισραήλ, έκλεισε την είσοδο των κρίσιμων για το Ισραήλ Στενών του Τυράν στην Ερυθρά Θάλασσα, ώστε να αποτρέψει πολεμική ενέργεια του Ισραήλ εναντίον της χώρας του και της Συρίας με τη μεταφορά στο ισραηλινό λιμάνι της Εϊλάτ στρατιωτικού υλικού και κυρίως πετρελαίου. Καθώς η ένταση κορυφωνόταν, η Ιορδανία και η Συρία συμμαχίσαν με την Αίγυπτο. Το Ισραήλ όμως τους επιτέθηκε και μέσα σε 6 μέρες (5-11 Ιουνίου) τους συνέντριψε: κατέλαβε τη χερσόνησο του Σινά μέχρι τη διώρυγα του Σουέζ, τη λωρίδα της Γάζας, τη Δυτική Όχθη, τα υψίπεδα του Γκολάν και την ανατολική Ιερουσαλήμ, που ανήκε στην Ιορδανία. 400.000 Παλαιστίνιοι κατέφυγαν στην Ιορδανία και περισσότεροι από ένα εκατομμύριο παρέμειναν στα κατεχόμενα από το Ισραήλ εδάφη. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αξίωσε με την απόφαση 242 να αποσύρει το Ισραήλ τα στρατεύματά του από τα κατεχόμενα εδάφη με αντάλλαγμα την αναγνώρισή του από τον Αραβικό Σύνδεσμο. Το Ισραήλ όμως αγνόησε τον ΟΗΕ, ενώ οι ΗΠΑ αρνήθηκαν να διακόψουν τη μεγάλη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια που παρείχαν στο εβραϊκό κράτος.

Ο πόλεμος των έξι ημερών άλλαξε την ισορροπία δυνάμεων στη Μέση Ανατολή. Η έκταση του Ισραήλ τριπλασιάστηκε και η στρατιωτική του δύναμη κατέστη αδιαμφισβήτητη. Η θέση των Αμερικανών στην περιοχή εδραιώθηκε, γεγονός που φάνηκε με τη φιλοδυτική στροφή του επόμενου Αιγύπτου ηγέτη Ανουάρ Σαντάτ τη δεκαετία του 1970. Από την άλλη πλευρά η Σοβιετική Ένωση υπέστη μια ήττα γοήτρου, αλλά ταυτόχρονα αντιλήφθηκε ότι έπρεπε στο μέλλον να δείξει μεγαλύτερο ενδιαφέρον και αποφασιστικότητα στα θέματα της Μέσης Ανατολής και να προστατεύσει τα φιλικά προς αυτή αραβικά καθεστάτα από μια καινούργια ταπείνωση. Η συντριβή των Αράβων έδειξε τα όρια της στρατιωτικής και πολιτικής τους ικανότητας, ώθησε όμως τους Παλαιστίνιους να ξεκινήσουν, στηριζόμενοι πια στις δικές τους δυνάμεις, τον ένοπλο αγώνα εναντίον του Ισραήλ αλλά και εναντίον εκείνων των αραβικών καθεστώτων, που θα προσπαθούσαν με ποικίλους τρόπους να τους ποδηγετήσουν και να τους χρησιμοποιήσουν ως υπομόχλιο των δικών τους, συχνά αντικρουόμενων, φιλοδοξιών (όπως συνέβη στην περίπτωση της Ιορδανίας το 1970 και της Συρίας το 1976).

Η ΟΑΠ

Τον Ιούλιο του 1968 το ανώτατο όργανο του παλαιστινιακού κινήματος, το Παλαιστινιακό Εθνικό Συμβούλιο (ΠΕΣ), συνήλθε στο Κάιρο και τροποποίησε την Εθνική Χάρτα και το Καταστατικό της ΟΑΠ δίνοντας για πρώτη φορά ιδιαίτερη έμφαση στο δικαίωμα του 'παλαιστινιακού αραβικού λαού' για αυτοδιάθεση, εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία. Στην επόμενη σύνοδό του στην ίδια πόλη το Φεβρουάριο του 1969 διαμόρφωσε το σημερινό χαρακτήρα της ΟΑΠ ως οργάνωσης ομπρέλας διαφόρων αντάρτικων οργανώσεων και εξέλεξε πρόεδρό του το μετριοπαθή ηγέτη της Φατάχ (=νίκη) Γιασέρ Αραφάτ.

Μετά τη σύνοδο του ΠΕΣ το 1969 ορισμένες οργανώσεις της ΟΑΠ, για να κάμψουν την ισραηλινή αδιαλλαξία και να αναγκάσουν τους ισχυρούς του κόσμου να ενδιαφερθούν για το πρόβλημά τους, άρχισαν να προβαίνουν σε τρομοκρατικές ενέργειες:

- το Σεπτέμβριο του 1970 το ΔΜΑΠ κατέλαβε στο αεροδρόμιο του Αμάν της Ιορδανίας 4 αεροσκάφη δυτικών αερογραμμών και κράτησε 450 επιβάτες ομήρους για 6 ημέρες. Όταν τους απελευθέρωσε, ανατίναξε 3 αεροσκάφη·
- στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μονάχου (Σεπτέμβριος του 1972) ένα απόσπασμα Παλαιστίνιων κομάντος απήγαγε 9 Ισραηλινούς αθλητές, τους οποίους σκότωσε μετά από την ανεπιτυχή προσπάθεια της γερμανικής αστυνομίας να τους απελευθερώσει·
- στις 15 Μαΐου του 1974 τρεις Παλαιστίνιοι του ΔΜΑΠ κατέλαβαν σχολείο στην πόλη Μσαλότ κοντά στην ισραηλινο-λιβανική μεθόριο και ζήτησαν την ανταλλαγή των μαθητών με Παλαιστίνιους κρατούμενους στις ισραηλινές φυλακές. Οι Ισραηλινοί αρνήθηκαν να ικανοποιήσουν το αίτημα των τρομοκρατών και στη συμπλοκή που ακολούθησε σκοτώθηκαν εκτός από τους Παλαιστίνιους και 20 μαθητές.

Τα επόμενα χρόνια ακολούθησαν νέες τρομοκρατικές ενέργειες και το 1988 η ΟΑΠ αναγκάστηκε να αποκηρύξει την τρομοκρατία. Εντούτοις εξτρεμιστικές οργανώσεις, κυρίως ισλαμιστικές, (Χαμάς,

Ισλαμική Τζιχάντ, Ταξιαρχίες Μαρτύρων κ.ά) συνεχίζουν την τρομοκρατική τους δράση, προκαλώντας την απαντητική σκληρή εκδικητικότητα των Ισραηλινών. Σ' αυτόν τον φαύλο κύκλο της βίας (παλαιστινιακές επιθέσεις αυτοκτονίας ↔ ισραηλινά αντίποινα) το κύριο θύμα είναι ο άμαχος πληθυσμός.

Η συμμαχία ΗΠΑ-Ισραήλ

Μέχρι το 1967 οι ΗΠΑ πάσχιζαν να φαίνονται ισομερείς στην αραβοϊσραηλινή διένεξη, εφαρμόζοντας (φαινομενικά) μια πολιτική ίσων αποστάσεων. Όμως στον πόλεμο του 1967 οι ΗΠΑ φανερά υποστήριξαν το Ισραήλ, η συνεργασία τους ενισχύθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ιορδανία το 1970 και ξεδιπλώθηκε διπλωματικά την περίοδο 1970-73 με τους Νίξον και Χένρι Κίσινγκερ. Μετά το 1973 το Ισραήλ εθεωρείτο ο πλέον αξιόπιστος σύμμαχος των ΗΠΑ στην περιοχή. Τη δεκαετία του 1980 η αμερικανική πολιτική έγινε ακόμα πιο φιλοϊσραηλινή, παρά τις μικροδιαφωνίες που προέκυψαν κυρίως την περίοδο της ισραηλινής εισβολής στο Λίβανο το 1982.

Ο πόλεμος του Γιομ Κιπούρ (1973) και οι συμφωνίες στο Κάμπ Ντέιβιντ (1978)

Στις 6 Οκτωβρίου 1973, ημέρα θρησκευτικής γιορτής του Ισραήλ (Γιομ Κιπούρ=ημέρα της εξιλέωσης), η Αίγυπτος και η Συρία επιτέθηκαν κατά του εβραϊκού κράτους. Απώτερος σκοπός τους φαίνεται ότι ήταν, ανεξάρτητα από την έκβαση της σύρραξης, να προκαλέσουν διεθνή επέμβαση και να επιτύχουν έτσι την εφαρμογή της απόφασης 242 του ΟΗΕ. Στην αρχή οι δύο αραβικές χώρες είχαν επιτυχίες, αλλά σταδιακά οι Ισραηλινοί με αμερικανική βοήθεια αναπλήρωσαν το χαμένο έδαφος. Παρ' όλα αυτά οι Αιγύπτιοι κατόρθωσαν να ανακαταλάβουν τη δυτική όχθη της διώρυγας του Σουέζ και με αυτό τον τρόπο να καταδείξουν ότι το Ισραήλ δεν ήταν παντοδύναμο και ότι σε πολυμέτωπο αγώνα στηριζόταν πλήρως στην αδιάλειπτη στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ. Τελικά με επέμβαση των υπερδυνάμεων, που δεν επιθυμούσαν ο πόλεμος να κλιμακωθεί με κίνδυνο την εμπλοκή τους σ' αυτόν, επήλθε κατάπαυση του πυρός και δυνάμεις του ΟΗΕ κατέλαβαν θέσεις ανάμεσα στους εμπόλεμους.

Μία από τις συνέπειες του πολέμου ήταν ότι η ΟΑΠ προσπάθησε να βελτιώσει την εικόνα της στο εξωτερικό. Οι αραβικές χώρες την αναγνώρισαν ως το μόνο νόμιμο εκπρόσωπο του παλαιστινιακού λαού και η γενική συνέλευση του ΟΗΕ τη δέχτηκε ως μέλος του οργανισμού με την ιδιότητα του Παρατηρητή. Επίσης η ΟΑΠ άρχισε να αντιμετωπίζει θετικά την προοπτική δημιουργίας ανεξάρτητης παλαιστινιακής αρχής στη Λωρίδα της Γάζας και στη Δυτική Όχθη ως μεταβατικό στάδιο για την επίτευξη του στρατηγικού στόχου της απελευθέρωσης ολόκληρης της Παλαιστίνης και της ίδρυσης ενός 'δημοκρατικού κράτους'. Οι μετριοπαθείς αραβικές χώρες και η Σοβιετική Ένωση ευνοούσαν ιδιαίτερα μια τέτοια εξέλιξη, αφού θα συνέβαλε στη διεθνή αναγνώριση της ΟΑΠ και στη βελτίωση των αραβο-ισραηλινών σχέσεων. Στη 12η σύνοδο του ΠΕΣ τον Ιούνιο του 1974 η ΟΑΠ αποφάσισε με συντριπτική πλειοψηφία 'να αγωνιστεί με όλα τα μέσα... για την απελευθέρωση της γης της Παλαιστίνης και την ίδρυση μιας λαϊκής, εθνικής, ανεξάρτητης και αγωνιστικής αρχής σε οποιοδήποτε τμήμα της Παλαιστίνης απελευθερωθεί'. Όμως λίγες εβδομάδες αργότερα το ΛΜΑΠ, το ΛΜΑΠ-ΓΔ, το ΑΑΜ και το ΜΠΛΑ διαφώνησαν με τη 'διαπραγματευτική' πολιτική του Αραφάτ για την υλοποίηση της παραπάνω απόφασης και σχημάτισαν το Μέτωπο Απόρριψης, που διήρκεσε ως το 1978, χρονιά κατά την οποία οι δύο ισχυρότερες προσωπικότητες στη Μέση Ανατολή, ο πρόεδρος της Αιγύπτου Σαντάτ και ο πρωθυπουργός του Ισραήλ Μεναχέμ Μπέγκιν υλόγραψαν τις συμφωνίες του Καμπ Ντέιβιντ. Σε αντάλλαγμα για την αποχώρηση των Ισραηλινών από τη χερσόνησο του Σινά (πραγματοποιήθηκε τη διετία 1981-2) ο Σαντάτ εγκατέλειψε την ιδέα της αυτοδιάθεσης των Παλαιστινίων υπέρ του σχεδίου Μπέγκιν για 'αυτονομία' στη Δυτική Όχθη και τη Γάζα, αναγνώρισε το Ισραήλ και κατοχύρωσε για τη χώρα του το δικαίωμα ελεύθερης ναυσιπλοΐας στη διώρυγα του Σουέζ και στα στενά του Τυράν στην Ερυθρά Θάλασσα (γεωστρατηγική ασφάλεια και ένα βήμα για περιφερειακή ηγεμονία). Για τους Αμερικανούς οι συμφωνίες στο Κάμπ Ντέιβιντ είχαν τρεις θετικές συνέπειες: εξασφάλισαν την ασφάλεια του Ισραήλ, εξάλειψαν οριστικά τη δυνατότητα των Αράβων για συλλογική δράση και έθεσαν τη Σοβιετική Ένωση για μια ακόμη φορά διπλωματικά στο περιθώριο. Όμως για τους Αραβες ήταν ανάθεμα, προδοσία και ξεπούλημα των παλαιστινιακών δικαιωμάτων, επειδή δεν πρόβλεπαν την ίδρυση ανεξάρτητου παλαιστινιακού κράτους, ούτε καν την αποχώρηση του Ισραήλ από τις περιοχές που είχε καταλάβει το 1967. Όλες οι αραβικές χώρες τις καταδίκασαν – με εξαίρεση το Σουδάν και το Ομάν –, ενώ η Αίγυπτος έγινε εν μία νυκτί το μαύρο πρόβατο του αραβικού κόσμου και εκδιώχθηκε από τον Αραβικό Σύνδεσμο.

Η μακρά περίοδος των διαπραγματεύσεων και τα αδιέξοδα

Οι αμοιβαίες υποχωρήσεις, που σημειώθηκαν κατά τις διαπραγματεύσεις στο Κάμπ Ντέιβιντ, ελάχιστα συνέβαλαν στην επίλυση του Παλαιστινιακού Ζητήματος. Οι προθέσεις των δύο αντιμαχόμενων πλευρών ήταν διαμετρικά αντίθετες. Οι Αιγύπτιοι ηγέτες (πρώτα ο Σαντάτ και έπειτα ο Μουμπάρακ) θεωρούσαν ότι το καθεστώς αυτονομίας θα έπρεπε να αποτελέσει το πρώτο βήμα μιας διαδικασίας,

που θα κατέληγε στην αποχώρηση των Ισραηλινών από τις αυτόνομες περιοχές και στη δημιουργία παλαιστινιακού κράτους. Αντίθετα η κυβέρνηση του Τελ Αβίβ επιδίωκε την προσάρτηση των κατεχόμενων και τη συντριβή της ΟΑΠ. Για την επίτευξη αυτών των στόχων του προχώρησε σε κατασχέσεις αραβικών αγροτικών εκτάσεων, ενίσχυσε τον εβραϊκό εποικισμό (ο αριθμός των Εβραίων εποίκων στα κατεχόμενα αυξήθηκε από 3.176 το 1976 σε 10.000 το 1980 και 21.000 το 1982) και τον Ιούνιο του 1982 απέστειλε στρατιωτικές δυνάμεις στο νότιο Λίβανο, οι οποίες βομβάρδισαν τη Βηρυτό και σε συνεργασία με ένοπλα χριστιανικά σώματα κατέσφαξαν εκατοντάδες Παλαιστίνιους πρόσφυγες στους καταυλισμούς της Σάμπρα και της Σατίλα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της επόμενης δεκαετίας το παλαιστινιακό ζήτημα οδηγήθηκε σε μια καινούργια φάση. Ευνόησαν γι' αυτό οι νέες συνθήκες: η επιστροφή της Αιγύπτου στον Αραβικό Σύνδεσμο, η παλαιστινιακή ιντιφάντα στα κατεχόμενα (από το Δεκ. του 1987), που έστρεψε τη διεθνή προσοχή ξανά στο παλαιστινιακό ζήτημα και ανάγκασε το Ισραήλ να επανέλθει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης τη διετία 1989-90 και ο πόλεμος των Συμμάχων εναντίον του Ιράκ το 1991. Το 1988 η ΟΑΠ αποκήρυξε την τρομοκρατία και αναγνώρισε την ύπαρξη δύο κρατών στην περιοχή, ενός εβραϊκού και ενός αραβικού· τον Οκτώβριο του 1991 πραγματοποιήθηκε η Διάσκεψη της Μαδρίτης με τη συμμετοχή Παλαιστίνιων και Ισραηλινών αντιπροσώπων· και το Σεπτέμβριο του 1993, μετά από μυστικές διαπραγματεύσεις και συμφωνία στο Όσλο, ο Αραφάτ και ο Εργατικός πρωθυπουργός του Ισραήλ Γιτζάκ Ράμπιν συνυπέγραψαν στην Ουάσιγκτον τη Διακήρυξη Αρχών, κάνοντας το πρώτο ουσιαστικό βήμα προς την οριστική διευθέτηση του Παλαιστινιακού Ζητήματος. Το Ισραήλ αναγνώρισε την ΟΑΠ και επέτρεψε τη δημιουργία ενός μεταβατικού συστήματος παλαιστινιακής αυτοδιοίκησης στα κατεχόμενα, έναντι τερματισμού των απαιτήσεων των Παλαιστίνιων σε ισραηλινά εδάφη. Η ΟΑΠ πρόβη σ' αυτή την κεφαλαιώδους σημασία παραχώρηση, γιατί ήταν αποδυναμωμένη μετά τον πόλεμο του Κόλπου και δεν είχε πια τη διπλωματική υποστήριξη των αραβικών χωρών. Το Μάιο του 1994 το Ισραήλ αποχώρησε από την Ιεριχώ στη Δυτική Όχθη και από τη Λωρίδα της Γάζας και η *Παλαιστινιακή Εθνική Αρχή* με επικεφαλής τον Αραφάτ ανέλαβε τη διοίκηση των περιοχών.

Οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν τις επόμενες δεκαετίες δεν οδήγησαν σε επίλυση του παλαιστινιακού. Ο Αραφάτ πέθανε το 2004 και τον διαδέχτηκε στην Παλαιστινιακή Αρχή ο Μαχμούτ Αμπάς, ενώ στις εκλογές του Ιανουαρίου 2006 η Χαμάς, η παλαιστινιακή πτέρυγα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας (ιδρύθηκε το 1987), κέρδισε μια νίκη έκπληξης στις παλαιστινιακές βουλευτικές εκλογές, λαμβάνοντας 76 από τις 132 έδρες στη βουλή, ενώ η Φατάχ πήρε μόλις 43. Η Χαμάς στη συνέχεια απόκτησε τον έλεγχο της λωρίδας της Γάζας. Αντίθετα η Φατάχ ανέλαβε τη Δυτική Όχθη. Τον Απρίλιο του 2014 η Χαμάς και η Φατάχ σχημάτισαν ενιαία κυβέρνηση. Από το 2008 συχνές είναι οι συγκρούσεις των ισραηλινών δυνάμεων με τη Χαμάς στη λωρίδα της Γάζας, η οποία σήμερα έχει μειωμένη επιρροή στην περιοχή και έχει απομονωθεί από τα καθεστώτα της Αιγύπτου και του Ιράν.

Ο ΟΗΕ με τις αποφάσεις 242 και 338 του Συμβουλίου Ασφαλείας υποστηρίζει την ίδρυση ενός βιώσιμου και αξιόπιστου παλαιστινιακού κράτους, το οποίο θα εγγυάται παράλληλα την ασφάλεια του Ισραήλ.

Η διακήρυξη της Χαμάς κάνει έκκληση για την καταστροφή του Κράτους του Ισραήλ και την αντικατάστασή του με ένα παλαιστινιακό ισλαμικό κράτος στην περιοχή που είναι τώρα το Ισραήλ, η Δυτική Όχθη και η Λωρίδα της Γάζας. Η Χαμάς περιγράφει τη σύγκρουση με το Ισραήλ ως πολιτική και όχι θρησκευτική ή αντισημιτική. Ωστόσο, η ιδρυτική της διακήρυξη, συγγράμματα, και πολλές από τις δημόσιες δηλώσεις αντικατοπτρίζουν την επίδραση αντισημιτικών θεωριών συνωμοσίας.

Τα θέματα που εκκρεμούν για την οριστική επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος είναι τα εξής:

- *Η Έκταση του Κράτους.* Η βασική θέση των Παλαιστίνιων είναι ότι το κράτος τους πρέπει να περιλαμβάνει το σύνολο των εδαφών, που το Ισραήλ κατέλαβε το 1967: δηλαδή τη δυτική όχθη του Ιορδάνη, τη λωρίδα της Γάζας και την ανατολική Ιερουσαλήμ. Σήμερα η Δυτική Όχθη αποτελείται από ένα χαοτικό αρχιπέλαγος παλαιστινιακών μικροσκοπικών νησίδων, που περιβάλλονται από εδάφη, εποικισμούς και στρατιωτικές εγκαταστάσεις του Ισραήλ, ενώ η Λωρίδα της Γάζας έχει εκκενωθεί από τους Ισραηλινούς, αλλά στρατευματά τους παραμένουν γύρω από εβραϊκούς οικισμούς και στα σύνορα. Ορισμένοι ισραηλινοί πολιτικοί αποδέχονται την ίδρυση παλαιστινιακού κράτους, αλλά ανατολικά του ποταμού Ιορδάνη, δηλαδή στην Ιορδανία. Οι πρόσφατες αμερικανικές κυβερνήσεις έχουν προτείνει την αποχώρηση του

Ισραήλ από τα κατεχόμενα, εκτός από την περιοχή που είναι απαραίτητη για τη συγκέντρωση των εποίκων, αναγνώριση του εβραϊκού χαρακτήρα του Ισραήλ και του αραβικού χαρακτήρα του παλαιστινιακού κράτους και μοίρασμα της κυριαρχίας στην Ιερουσαλήμ.

- *Η Ασφάλεια.* Είναι σχεδόν βέβαιο ότι το παλαιστινιακό κράτος θα είναι αποστρατικοποιημένο. Το Ισραήλ επιθυμεί να ελέγχει τα ανατολικά σύνορα με την Ιορδανία και τα νότια σύνορα με την Αίγυπτο, κάτι που οι Παλαιστίνιοι απορρίπτουν κατηγορηματικά.
- *Η Ιερουσαλήμ.* Το 1967 το Ισραήλ κατέλαβε το ανατολικό της τμήμα. Το τμήμα όμως αυτό περιλαμβάνει το τέμενος αλ-Ακσά, που θεωρείται ο τρίτος ιερότερος τόπος όλων των μουσουλμάνων. Σκοπός των Παλαιστίνιων είναι να καταστήσουν την ανατολική Ιερουσαλήμ πρωτεύουσα του μελλοντικού ανεξάρτητου κράτους τους.
- *Οι Πρόσφυγες.* Πρόκειται για τους Παλαιστίνιους που εγκατέλειψαν με τη θέλησή τους ή με τη βία τις εστίες τους στους πολέμους του 1948 και 1967 και για τους απογόνους τους. Υπολογίζονται σε περίπου 4 εκατομμύρια, που ζουν σε στρατόπεδα στη Δυτική Όχθη, τη Γάζα και τις γειτονικές χώρες υποδοχής (Ιορδανία, Λίβανο και Συρία). Ο ΟΗΕ με την απόφαση 194 έχει αναγνωρίσει το δικαίωμα επιστροφής τους ή τουλάχιστον κάποιας αποζημίωσης από τους Ισραηλινούς.
- *Οι εποικισμοί:* Το Ισραήλ έχει δημιουργήσει πολλά οικιστικά συγκροτήματα στη Δυτική Όχθη, στη Γάζα και στην ανατολική Ιερουσαλήμ αλλοιώνοντας τον παλαιστινιακό χαρακτήρα των περιοχών.

Θέματα Συζήτησης

- Οι πόλεμοι του 1967 και του 1973
- Η σχέση ΗΠΑ-Ισραήλ
- Οι συμφωνίες του Καμπ Ντέβιντ και του Όσλο
- Η σημερινή κατάσταση – η νομική φύση του ζητήματος

10. Η Μεσόγειος μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η αμερικανική ηγεμονία απλώθηκε και στο μεσογειακό χώρο και συνδέθηκε με τα αμερικανικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή. Ο αραβικός κόσμος αφυπνίστηκε και δημιούργησε τη λεγόμενη «αραβική άνοιξη», η οποία όμως δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Την τελευταία πενταετία οι ΗΠΑ έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στην Άπω Ανατολή αλλά η κατάσταση στη Μεσόγειο-Μέση Ανατολή παραμένει ρευστή και έκρυθμη.

Οι ΗΠΑ και η Ρωσία

Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και τον τερματισμό του διπολικού συστήματος ο κόσμος εισήλθε σ' ένα μεταβατικό και ασαφές στάδιο και οι ΗΠΑ έσπευσαν να καλύψουν το κενό που προέκυψε και να επιβάλουν την παγκόσμια ηγεμονία τους. Αυτό το πέτυχαν με τον έλεγχο των νευραλγικών ζωνών παραγωγής και μεταφοράς φυσικών πόρων στον ευρύ χώρο της Ευρασίας, με το στρατηγικό περιορισμό, αλλά όχι εκμηδένιση, των ευρασιατικών ανταγωνιστών τους (της Κίνας, της Ρωσίας και της ΕΕ) και με τη στρατιωτική εξουδετέρωση περιφερειακών «ανυπάκουων δρώντων». Για την εμπέδωση και την επέκταση της ισχύος τους στην ανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή διεξήγαγαν πόλεμο εναντίον του Ιράκ το 1990-1, προώθησαν μέσω του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας νεοφιλελεύθερες οικονομικές μεταρρυθμίσεις στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, επενέβησαν δραστικά στις κρίσεις στη Βοσνία και στο Κόσοβο, ενθάρρυναν και καθοδήγησαν την προς ανατολάς επέκταση του ΝΑΤΟ και πολέμησαν τους Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν.

Η αμερικανική ηγεμονία νομιμοποιήθηκε και με όρους πολιτισμικούς. Το 1990 ο εβραϊκής καταγωγής διάσημος ισλαμολόγος Bernard Lewis υποστήριξε ότι οι πολιτισμικές συγκρούσεις θα αντικαταστήσουν τις ιδεολογικές και ότι «ο κατεξοχήν άξονας της διεθνούς πολιτικής θα είναι οι σχέσεις μεταξύ της Δύσης και του υπόλοιπου κόσμου» (*the West and the Rest*). Το 1993 ο καθηγητής Samuel Huntington έδωσε μια ηθικοπλαστική διάσταση στις διεθνείς σχέσεις με τη γνωστή θεωρία της «σύγκρουσης των πολιτισμών» (*clash of civilizations*), δηλαδή της αντικατάστασης της ιδεολογικο-πολιτικής αντιπαράθεσης του Ψυχρού Πολέμου με τη σύγκρουση μεταξύ του πολιτισμού της Δύσης, που ενσαρκώνει το καλό, το αυτοτελές, το ανώτερο, και άλλων πολιτισμών-θρησκειών (ισλαμικού, κινέζικου, ινδουιστικού, σλαβο-ορθόδοξου κ.ά), που αντιπροσωπεύουν το κακό, το υποδεέστερο. Σύμφωνα με τον Huntington, ο κόσμος βρίσκεται σε κατάσταση αναρχίας και οι συγκρούσεις που συνιστούν μεγαλύτερο κίνδυνο για τη σταθερότητά του είναι εκείνες μεταξύ κρατών ή ομάδων με διαφορετικές πολιτισμικές νοοτροπίες και αξίες.

Το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου έφερε το Ισλάμ στο επίκεντρο ισχυρών δυτικών εμμονών και ιδεοληψιών αλλά παράλληλα αποκάλυψε το πραγματικά κυρίαρχο μεταψυχροπολεμικό ζήτημα: τον αδυσώπητο ανταγωνισμό ανάμεσα στις ΗΠΑ και τις Μεγάλες Δυνάμεις (Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία και Κίνα) για τους ενεργειακούς πόρους και την πολιτική επιρροή στην ευρύτερη Μέση Ανατολή και σ' όλο τον πλανήτη. Η επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003 έγινε με πρόφαση την καταστροφή των όπλων μαζικής καταστροφής που υποτίθεται ότι διέθετε το δικτατορικό καθεστώς της Βαγδάτης. Όμως οι πραγματικές αιτίες της επέμβασης ήταν η επιθυμία τους να διασφαλίσουν τη συνεχή ροή του ιρακινού πετρελαίου – της κεντρικής φλέβας του παγκόσμιου καπιταλισμού – προς τη Δύση, να συνεντίσουν τα γειτονικά αντιδυτικά καθεστώτα (του Ιράν και της Συρίας) και να κυριαρχήσουν στον υπό διαμόρφωση νέο γεωπολιτικό χάρτη της περιοχής. Αναμφισβήτητα, ο πόλεμος στο Ιράκ σηματοδότησε μια κατάφωρη παραβίαση των αρχών του διεθνούς δικαίου και έμμεση και de facto νομιμοποίηση μιας επεμβατικής πολιτικής στο όνομα των αρχών του ανθρωπισμού και της δημοκρατίας. Μεγάλες Δυνάμεις όπως η Γαλλία, η Γερμανία και η Ρωσία, αναζητώντας ένα νέο ρόλο στο διεθνή καταμερισμό της ισχύος μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», διαφώνησαν ανοιχτά με την αμερικανική πολιτική και προσπάθησαν να αποτρέψουν έναν πόλεμο που θα μείωνε σημαντικά την οικονομική τους παρουσία και πολιτική τους επιρροή στη Μέση Ανατολή. Όμως οι ΗΠΑ αγνόησαν προκλητικά τους συμμάχους και προχώρησαν στον πόλεμο, αποδεικνύοντας την πλανητική τους ηγεμονία και αλαζονεία, αλλά ταυτόχρονα και την αδυναμία τους να επιβάλουν, μετά τον τερματισμό του, τη νέα τάξη πραγμάτων που οραματίζονται σ' αυτή την ευαίσθητη και πολύπαθη περιοχή της υφελίου.

Τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Ρωσία εξακολουθούν να έχουν σημαντικά συμφέροντα στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Τα αμερικανικά συμφέροντα περιλαμβάνουν την ομαλή παραγωγή και μεταφορά των φυσικών πόρων της περιοχής, την προστασία του Ισραήλ, την υποστήριξη φιλοδυτικών αραβικών καθεστώτων, την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και τη διατήρηση της αμερικανικής επιρροής. Στη διάρκεια της αραβικής άνοιξης μετά το 2008 και του εμφυλίου στη Συρία απόρησε η «Εθνική Στρατηγική Ασφάλειας» (καταπολέμηση της τρομοκρατίας) και φάνηκε η αδυναμία των ΗΠΑ να συνδιαμορφώσουν τις εξελίξεις προς το συμφέρον τους καθώς και η στροφή των προτεραιοτήτων τους προς την Άπω Ανατολή.

Από την άλλη πλευρά η **Ρωσία του προέδρου Πούτιν** επιδιώκει να διατηρήσει την επιρροή της στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή υποστηρίζοντας φιλικά προς αυτήν καθεστώτα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Συρία του Μπασάρ αλ Άσαντ. Τα συμφέροντά της είναι γεωπολιτικά και οικονομικά. Αν και η χώρα δεν μπορεί πια να παίξει ηγεμονικό ρόλο, επιχειρεί να αυξήσει την επιρροή της στις περιοχές που την ενδιαφέρουν άμεσα (Ουκρανία, Κασπία, Μέση Ανατολή).

Η ισχύς της Ρωσίας σήμερα βασίζεται στα ενεργειακά της αποθέματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε φυσικό αέριο το 40% των εισαγωγών της ΕΕ προέρχεται από τη Ρωσία, το 30% από την Αλγερία και το 25% από τη Νορβηγία, ενώ ως το 2030 το 60% των συνολικών εισαγωγών της ΕΕ σε φυσικό αέριο θα προέρχεται από τη Ρωσία. *Η Ρωσία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος παραγωγός πετρελαίου μετά τη Σαουδική Αραβία και ο μεγαλύτερος εξαγωγέας φυσικού αερίου.* Τα έσοδα της χώρας από την εξαγωγή ενέργειας αντιπροσωπεύουν το 40% του ΑΕΠ.

Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας είναι πολιτική εξαγωγής ενέργειας και αποσκοπεί στη δημιουργία ενεργειακών εταιρών, όπως είναι η ΕΕ, αλλά και «συμμαχιών» ακόμα και μέσω της βίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα η Γεωργία το 2008 και πιο πρόσφατα η Κριμαία-Ουκρανία. Η Ρωσία επιθυμεί να ελέγξει και να εκμεταλλευτεί τα ενεργειακά αποθέματα αυτών των περιοχών καθώς και τα εδάφη τους ως δίαυλο μεταφοράς ενέργειας. Επιπρόσθετα ακολουθεί τη συγκεκριμένη στάση απέναντι στις χώρες του Νότιου Καυκάσου διότι δεν επιθυμεί τη δημιουργία νέων αγωγών που θα μεταφέρουν ενέργεια προς την Ευρώπη απευθείας από αυτές, παρακάμπτοντας την Gazprom, η οποία μονοπωλεί την ενεργειακή προμήθεια της Ευρώπης σε φυσικό αέριο (το 2005 η εταιρία λειτούργησε τον αγωγό φυσικού αερίου Blue Stream από τη Ρωσία προς την Τουρκία και Nord Stream προς την Ευρώπη. Το 2006 υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας με την Ιταλική ENI για την κατασκευή του αγωγού South Stream για την ενίσχυση της ενεργειακής ασφάλειας της Ευρώπης).

Οι χώρες του νότιου Καυκάσου στοχεύουν κάτω από την ομπρέλα του NATO να εξασφαλίσουν μακροπρόθεσμη ασφάλεια και την απεξάρτησή τους από τη Ρωσία και με την υποστήριξη για μεταρρυθμίσεις που τους παρέχει η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτνίασης την εθνική τους οικοδόμηση και σταθερότητα. Οι αγωγοί «Μπακού-Τιφλίδα-Τσειχάν» - από Κασπία Θάλασσα στη Γεωργία και την Τουρκία και στο λιμάνι Τσειχάν, μήκος 1.768 χλμ. - και του «Nabucco» από την Κασπία στην κεντρική Ευρώπη είναι αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας. Πρόσφατα κατασκευάζονται και άλλοι αγωγοί για τη μεταφορά φυσικού αερίου α) South Stream , με δύο κλάδους , ο ένας να περνά από την Ελλάδα και να καταλήγει στην Ιταλία και ο άλλος από τη Σερβία και την Ουγγαρία και να καταλήγει στην Αυστρία β) ο αγωγός T-G-I (Τουρκία-Ελλάδα-Ιταλία), του οποίου υπολείπεται το τμήμα της υποθαλάσσιας σύνδεσης με την Ιταλία για να ολοκληρωθεί μεταφέροντας φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν γ) ο αγωγός TAP (Trans-Adriatic Pipeline), ο οποίος θα διοχετεύει φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν και το Ιράν μέσω της Ελλάδας, της Αλβανίας και υποθαλάσσια της Αδριατικής.

Γενικότερα η Ρωσία σήμερα βρίσκεται ξανά σε αντιπαράθεση με τη Δύση θεωρώντας ότι το NATO επιχειρεί να στερήσει τη χώρα από ζωτικής σημασίας γι' αυτήν περιοχές. Η κρίση ξέσπασε στη Γεωργία το 2008, στη συνέχεια στην Κριμαία και στην Ουκρανία. Σήμερα η Ρωσία ασκεί πιέσεις στις Βαλτικές χώρες και στη Μολδαβία, όπου ζουν ρωσικές μειονότητες. Μήπως πρόκειται για έναν 2^ο Ψυχρό Πόλεμο?

Η αραβική Άνοιξη

Αφορμή για την εκδήλωση αυτού που συχνά αποκαλούμε ρομαντικά και υπεραισιόδοξα αραβική άνοιξη αποτέλεσε ένα συμβάν στην Τυνησία. Στις 17 Δεκ. 2010 ένας πλανόδιος μικροπωλητής αυτοπυρπολήθηκε επειδή αστυνομικοί τον προσέβαλαν χυδαία και χειροδίκησαν εναντίον του. Η αυτοκτονία αποτέλεσε τη θρυαλίδα για την έναρξη ευρείας έκτασης ταραχών στη Τυνησία, που οδήγησαν στην κατάρρευση του καθεστώτος του Μπεν Άλι τον Ιαν. του 2011.

Τα γεγονότα στην Τυνησία επηρέασαν και συντάραξαν σχεδόν όλο τον αραβικό κόσμο. Μάλιστα ούτε η έκτασή τους προβλέφθηκε ούτε όταν αυτά εκδηλώθηκαν μπόρεσαν να ελεγχθούν. Υπήρξε ένας γενικός αιφνιδιασμός.

Ήδη πριν το 2010 η κατάσταση στον αραβικό κόσμο έμοιαζε με ηφαίστειο έτοιμο να εκραγεί. Τα περισσότερα κράτη αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα και οι ηγεσίες είτε

παρέμειναν αδρανείς είτε προσπάθησαν να τα αντιμετωπίσουν με νεοφιλελεύθερες συνταγές που οδήγησαν σε περαιτέρω πτώση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων και στην περιθωριοποίηση μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού. Νέοι κυρίως άνθρωποι, σπουδαστές και εργαζόμενοι, από διαφορετικό μετερίζι με διαφορετικές καταβολές και κοσμοθεωρίες ενώθηκαν για να διαμαρτυρηθούν και να διαμορφώσουν μια νέα τάξη πραγμάτων. Ενώ τη δεκαετία του 1950 τα αιτήματα αφορούσαν την ενότητα του αραβικού κόσμου, την απελευθέρωσή του από την ξένη εξάρτηση και τη θεμελίωση ενός κράτους δικαίου - την περίοδο της αραβικής άνοιξης τα αιτήματα σχετίστηκαν με τον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος, τη διαφάνεια, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την εξασφάλιση εργασίας και ίσων ευκαιριών, τη δημιουργία κράτους δικαίου, τη δυνατότητα επιχειρηματικής δραστηριότητας πέρα από τα ασφυκτικά πλαίσια του κράτους.

Οι βασικές αιτίες για την εκδήλωση της αραβικής άνοιξης ήταν οι εξής:

- **Ο πολιτικός αυταρχισμός** σε όλες σχεδόν τις αραβικές κοινωνίες. Μια νέα ελίτ διαμορφώθηκε μετά τις παναραβικές επαναστάσεις των δεκαετιών του 1950 και 1960, η οποία έθεσε ως αυτοσκοπό την παραμονή της στην εξουσία. Η υπακοή και η συναίνεση σ' αυτή επιτεύχθηκε με 3 τρόπους α) με τη θεμελίωση ενός εκτενούς κατασταλτικού μηχανισμού, που δεν άφηνε περιθώρια για αντίδραση (στρατός, αστυνομία, σώματα ασφαλείας, προσωπική φρουρά κ. ά) β) με τις συνεχόμενες -νομιμοποιητικές για τα καθεστώτα - αναφορές στην ανεξαρτησία και τον αντισιωνισμό και γ) με τη διεύρυνση του κράτους και την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων.

Τα αυταρχικά αραβικά καθεστώτα δεν χτίστηκαν γύρω από τον πρόεδρο και την οικογένειά του αλλά γύρω από μια διαπλεκόμενη ελίτ στρατιωτικών, πολιτικών στελεχών, ανώτατων δημόσιων λειτουργών και επιχειρηματιών, η οποία καρπώθηκε τους κρατικούς πόρους άμεσα και έμμεσα.

- **Η διαφθορά στην κυβερνώσα ελίτ** ήταν εκτεταμένη με αρκετούς αξιωματούχους να πλουτίζουν από τις κρατικές προμήθειες και από την αθέμιτη επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Τα τεράστια έσοδα του κράτους από το πετρέλαιο δαπανήθηκαν για τη στρατιωτική του ενίσχυση και για τη χρηματοδότηση του κατασταλτικού μηχανισμού.
- Ο πολιτικός αυταρχισμός στις αραβικές κοινωνίες συνυφάνθηκε με **την όξυνση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων**: καχεκτικό έως ανύπαρκτο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, υγείας, εκπαίδευσης, - ανεργία που φτάνει το 30%, υποαπασχόληση, περιθωριοποίηση, υποβάθμιση της καθημερινότητας (κυκλοφοριακό χάος, ρύπανση στις μεγάλες πόλεις). Το βιοτικό επίπεδο στις περισσότερες αραβικές χώρες είναι εξαιρετικά χαμηλό. Στην Αίγυπτο το 50% του πληθυσμού το 2000 είχε μηνιαίο εισόδημα λιγότερο από 50 δολ. κατ' άτομο. Την ίδια στιγμή την περίοδο 1995-99 το κράτος δαπάνησε 5 δις δολ. για την εισαγωγή οπλικών συστημάτων, καταλαμβάνοντας την 5^η θέση μεταξύ των μεγαλύτερων εισαγωγέων πολεμικού υλικού.

Οι εξελίξεις

Στην **Τунησία** το μετριοπαθές ισλαμικό κόμμα Ενάχντα πέτυχε να καταλάβει το 42% των κοινοβουλευτικών εδρών και να δημιουργήσει έναν κυβερνητικό συνασπισμό με κεντρώα κοσμικά κόμματα της μεσαίας τάξης. Οι ακραίοι ισλαμιστές παραμένουν στο περιθώριο και η χώρα διατηρεί το αστικό δικανικό σύστημα.

Στην **Αίγυπτο** οι πολιτικές και στρατιωτικές ελίτ ξαφνιάστηκαν. Ο στρατός αντίληφθηκε το εύρος της λαϊκής δυσαρέσκειας προς το καθεστώς και επέλεξε να λειτουργήσει ως μεσολαβητής ανάμεσα στον πρόεδρο Μουμπάρακ και τους διαδηλωτές. Δεν ήταν όμως διατεθειμένος να αποτραβηχτεί από την πολιτική ούτε να ανεχθεί την επιβολή ενός θεοκρατικού καθεστώτος τύπου Ιράν. Διατήρησε την εξουσία για 16 μήνες και στη συνέχεια την παρέδωσε στο πρώτο κόμμα των εκλογών, στους μετριοπαθείς Αδελφούς Μουσουλμάνους (30 Ιουνίου 2012). Αλλά και τότε φρόντισε να διαλυθεί η Βουλή και να αφαιρεθούν μια σειρά θεσμικών αρμοδιοτήτων από τον εκλεγμένο ισλαμιστή πρόεδρο Μοχάμετ Μόρσι. Τελικά οι σφοδρές αντικυβερνητικές διαδηλώσεις προκάλεσαν την επέμβαση του στρατού και την ανατροπή του καθεστώτος Μόρσι τον Ιούλιο του 2013. Ο στρατός είχε αναλάβει ξανά την εξουσία.

Οι αντικαθεστωτικές διαμαρτυρίες σε άλλες αραβικές χώρες έλαβαν εξαιρετικά βίαια μορφή. Στη **Λιβύη** ανατράπηκε το καθεστώς Καντάφι αλλά η κατάσταση παραμένει εξαιρετικά εύθραυστη. Η χώρα βρίσκεται σε μια συνεχή ενδοκρατική αναστάτωση με φυλές και παραστρατιωτικές ομάδες να διεκδικούν μερίδιο της εξουσίας ή την αυτονομία τους.

Στην **Υεμένη** και πολύ περισσότερο στη **Συρία** οι πολιτικοκοινωνικές ελίτ είναι άμεσα και άρρηκτα συνδεδεμένες με εθνοθρησκευτικές ομάδες και συμμαχίες φυλών. Το αμάλγαμα πατερναλιστικού κράτους και εθνο-θρησκευτικής διαίρεσης έχει οδηγήσει σε ανεξέλεγκτη και εκτεταμένη αιματοχυσία. Ουσιαστικά η αιματηρή διένεξη στη Συρία έχει μετατραπεί σε ενδοθρησκευτικό εμφύλιο μεταξύ σιτών και της αίρεσης των αλεβιτών, στην οποία ανήκει ο πρόεδρος Άσαντ από τη μια πλευρά και των σουνιτών (70% του πληθυσμού) από την άλλη. Ένας πόλεμος αδυσώπητος, στον οποίο φαίνεται ότι γίνεται και χρήση χημικών όπλων.

Στο γειτονικό **Ιράκ** η κατάσταση είναι ιδιαίτερα άσχημη, αφού η χώρα μαστίζεται από τις εμφύλιες διαμάχες μεταξύ σιτών, σουνιτών και Κούρδων. Πρόσφατα ακραία ομάδα τζιχαντιστών σουνιτών, η ISIS (Islamic State of Iraq and Syria), αφού αναπτύχθηκε πρώτα στη Συρία, κατέλαβε πολλές περιοχές του Ιράκ απειλώντας την κυβέρνηση της Βαγδάτης. Κούρδοι και Αμερικανοί τους αντιμάχονται σφοδρά σε Ιράκ και Συρία

Ο ρόλος του πολιτικού Ισλάμ

Το κύριο χαρακτηριστικό της αραβικής άνοιξης είναι η υποχώρηση των κοσμικών φιλελεύθερων αριστερών και εθνικιστικών δυνάμεων και η επανάκαμψη του πολιτικο-κοινωνικού ισλάμ σ' όλες του τις μορφές από τις πιο μετριοπαθείς ως τις πιο ακραίες του. Τι είναι όμως το πολιτικό ισλάμ? Αποτελεί σταθεροποιητικό ή αποσταθεροποιητικό παράγοντα για την ευρύτερη περιοχή? Ποια πρέπει να είναι η στάση της Δύσης απέναντι σ' αυτό?

Στο ισλάμ η νομική και η θρησκευτική λειτουργία του κράτους δε διαχωρίζονται. Η εξουσία σύμφωνα με το Κοράνι πηγάζει από τον Αλλάχ. Ο πιστός μουσουλμάνος ανήκει πρώτιστα στην ούμα, όχι στο κράτος ή στο έθνος. Η ανθρώπινη εξουσία δεν είναι νόμιμη αν δεν προέρχεται από το θεό. Το πολιτικό ισλάμ πρεσβεύει την εφαρμογή των ισλαμικών αρχών στους θεσμούς και στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα.

Τα περισσότερα ισλαμικά κόμματα είναι μετριοπαθή. Υπάρχουν όμως και ριζοσπαστικά κόμματα και κινήματα όπως οι Σαλαφιστές ή οι Ταλιμπάν, που πρεσβεύουν την πλήρη ισλαμοποίηση της κοινωνίας και των θεσμών ή ακόμα και τρομοκρατικές οργανώσεις, όπως η αλ-Κάιντα και τα παρακλάδια της, που επιδιώκουν τη βίαιη ανατροπή των κοσμικών καθεστώτων. Μια σημαντική κατηγορία αποτελούν οι *ισλαμοεθνικιστές* ή το «Ισλάμ της πατρίδας», όπου ανήκουν οργανώσεις όπως η Χαμάς και η Χεζμπολάχ, οι οποίες θεωρούν ότι η ισλαμική, ηθική αναγέννηση της κοινωνίας είναι προϋπόθεση για την επιτυχία του εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα.

Το πολιτικό Ισλάμ δε συμμετείχε ενεργά στις εξεγέρσεις της αραβικής άνοιξης. Η μη νομιμοποίηση της εξέγερσης με θρησκευτικούς όρους επεξηγεί και το λόγο για τον οποίο δεν έλαβαν εξεγέρσεις στις μοναρχίες. Στην Ιορδανία και στο Μαρόκο οι βασιλείς κατάγονται από τον ίδιο τον προφήτη Μωάμεθ, ενώ στη Σαουδική Αραβία η πολιτική εξουσία είναι στενά συνυφασμένη με τη θρησκευτική. Κατά κάποιον τρόπο η εξουσία σε αυτές τις χώρες θεωρείται θεόθεν και δε νομιμοποιείται κανείς να την αμφισβητήσει παρά μόνο αν εκτραπεί από τον ορθό δρόμο του ισλάμ.

Παρά τη μη ενεργό συμμετοχή του στις εξεγέρσεις, το πολιτικό Ισλάμ σημείωσε επιτυχίες στις εκλογικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν. Αυτό συνέβη για δύο κυρίως λόγους 1. Τα αιτήματά του ήταν παρόμοια με τα αιτήματα των κοσμικών κομμάτων (εκδημοκρατισμός και προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων) 2. Το πολιτικό ισλάμ έχει βαθιές ρίζες στις αραβικές κοινωνίες. Εκτός από το ρόλο του ως πνευματικού καθοδηγητή, προσφέρει ένα ευρύ δίκτυο κοινωνικής προστασίας. Από τις ελεγχόμενες από τα ισλαμικά κόμματα μη κυβερνητικές οργανώσεις μέχρι τα ιδιωτικά νοσοκομεία, η κοινωνική πρόνοια στις αραβικές χώρες έχει αφευθεί στα χέρια του. Από τη Βηρυτό και τη Γάζα ως την Τρίπολη και το Αλγέρι υπάρχουν ολόκληρες περιοχές όπου οι βασικές ανάγκες όπως η υγεία, η παροχή πόσιμου ύδατος, η παιδεία και ειδικότερα η τεχνική εκπαίδευση, η φιλανθρωπία, ακόμα και η λήψη ατόκων δανείων από μικρές τράπεζες ελέγχονται από τους ισλαμιστές.

Η Δύση και το πολιτικό Ισλάμ

Η συνεργασία της Δύσης με το μετριοπαθές Ισλάμ αποτελεί μονόδρομο. Άλλωστε τα περιθώρια συνεργασίας με τα ισλαμικά πολιτικά κόμματα είναι μεγάλα, αφού αποδέχονται τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους και το κοσμικό δικαίκο σύστημα, υποστηρίζουν τον εκδημοκρατισμό, τον πλουραλισμό, και τα ανθρώπινα δικαιώματα, καταδικάζουν τη χρήση βίας, επιδιώκουν οικονομική βοήθεια από τη Δύση και παρά τις όποιες αναφορές στην ισλαμική οικονομία στην πράξη αποδέχονται και εφαρμόζουν τον καπιταλισμό ως κυρίαρχο οικονομικό σύστημα.

Φυσικά ελλοχεύουν σημαντικοί κίνδυνοι στην ευρύτερη περιοχή. Στη Λιβύη δραστηριοποιούνται αρκετές εξτρεμιστικές ομάδες, ορισμένες από τις οποίες συνδέονται με την αλ-Κάιντα. Στη Συρία και

στο Ιράκ οι ενδοθρησκευτικές συγκρούσεις μπορεί να οδηγήσουν την ευρύτερη περιοχή σε αποσταθεροποίηση, να λειτουργήσουν δηλ. ως ντόμινο και να προκαλέσουν γενική ανάφλεξη. Οι περιφερειακοί δρώντες (η Τουρκία, το Ιράν, το Ισραήλ) έχουν τις δικές τους γεωπολιτικές επιδιώξεις, ενώ ο ρόλος του διεθνούς παράγοντα είναι έντονος λόγω της γεωστρατηγικής σημασίας της περιοχής.

Η Δύση πρέπει να απαλλαγεί από την ισλαμοφοβία, να κατανοήσει ότι όλοι οι μουσουλμάνοι δεν είναι ίδιοι. Δεν υπάρχει σύγκρουση πολιτισμών, γιατί οι πολιτισμοί δεν είναι ομοιογενείς. Όπως οι χριστιανοί έτσι και οι μουσουλμάνοι έχουν την δυνατότητα θεμελίωσης δημοκρατικής διακυβέρνησης. Τα αν είναι εφικτή μια δυτικού τύπου δημοκρατία είναι διαφορετικό ζήτημα. Το ισλάμ σίγουρα επηρεάζει το πολιτικό σύστημα όπως ο χριστιανισμός επηρεάζει το πολιτικό σύστημα στη Δύση. Άλλωστε και στη Δύση έχουν υπάρξει πολλά κατά καιρούς ανελεύθερα καθεστώτα. Η Δύση οφείλει να συνεργαστεί με όλες τις εκλεγμένες κυβερνήσεις στον αραβικό κόσμο είτε θεωρούνται αρεστές είτε όχι. Ακόμα και οι πιο σκληρές φωνές μαλακώνουν, όταν η ιδεολογία υποχωρεί υπέρ της καθημερινότητας. Η Δύση πρέπει να κερδίσει εκ νέου τη χαμένη της αξιοπιστία στον αραβικό κόσμο, στηρίζοντας έμπρακτα τις νέες κυβερνήσεις ακόμα και αν διαφωνεί μαζί τους. Αν ο διάλογος γίνει στη βάση του σεβασμού των εθνικών συμφερόντων μέσω των ισλαμικών αρχών της διαβούλευσης και της συναίνεσης, το ριζοσπαστικό και ακραίο ισλάμ θα παραμείνει στο περιθώριο.

Θέματα Συζήτησης:

- Οι ΗΠΑ στη Μεσόγειο-Μέση Ανατολή μετά τον Ψυχρό Πόλεμο
  - Η Ρωσία και η εξωτερική-ενεργειακή της πολιτική.
  - Η αραβική Άνοιξη και οι συνέπειές της.
  - Η αντιμετώπιση του πολιτικού Ισλάμ – συνύπαρξη θρησκειών και πολιτισμών
-